

**KAYIT DIŞI EKONOMİNİN KURUMSAL VE EKONOMİK BELİRLEYİCİLERİ:
AVRUPA BİRLİĞİ GEÇİŞ EKONOMİLERİ ÖRNEĞİ**

Aysun KARAMIKLI

Yüksek Lisans Tezi

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Ömer Faruk ÖZTÜRK

Uşak

Haziran, 2019

**KAYIT DIŞI EKONOMİNİN KURUMSAL VE EKONOMİK
BELİRLEYECİLERİ: AVRUPA BİRLİĞİ GEÇİŞ EKONOMİLERİ ÖRNEĞİ**

Aysun KARAMIKLI

Yüksek Lisans Tezi

Maliye Ana Bilim Dalı

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Ömer Faruk ÖZTÜRK

Uşak

Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Haziran, 2019

YÜKSEK LİSANS TEZ ÖZETİ

KAYIT DIŞI EKONOMİNİN KURUMSAL VE EKONOMİK BELİRTECİLERİ: AVRUPA BİRLİĞİ GEÇİŞ EKONOMİLERİ ÖRNEĞİ

Aysun KARAMIKLI

Maliye Ana Bilim Dalı

UŞak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Haziran 2019

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Ömer Faruk ÖZTÜRK

Kayıt dışı ekonomi dünyada bütün ülkeler için ortak bir sorun oluşturmaktadır. Bununla birlikte, kayıt dışı ekonomi büyüklüğü ülkeler arasında önemli farklılıklar göstermektedir. Kurumsal, ekonomik, sosyal, kültürel, demografik ve psikolojik birçok etken ülkeler arası kayıt dışı ekonomi büyüklüğündeki farklılıkların nedenlerini oluşturmaktadır. Bu çalışmada panel regresyon analizi kullanılarak ekonomik ve kurumsal dönüşüm geçiren Avrupa Birliği geçiş ekonomilerinde, başlıca ekonomik ve kurumsal değişkenlerin kayıt dışı ekonomik büyüklüğü üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Çalışma sonucunda ekonomik değişkenlerden ekonomik büyüme, ticari serbestleşme ve finansal gelişmenin kayıt dışı ekonomiyi azalttığı, işsizlik, enflasyon ve vergi yükünün ise kayıt dışı ekonomiyi artırdığı belirlenmiştir. Diğer yandan kurumsal değişkenleri temsil eden yasal sistem ve mülkiyet hakları ile düzenleyici çerçevedeki iyileşmelerin ise kayıt dışı ekonomiyi azalttığı belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kayıt Dışı Ekonomi, Kurumsal ve Ekonomik Faktör, Panel Regresyon Analizi

MASTER THESIS ABSTRACT

CORPORATE AND ECONOMIC DETERMINANTS OF THE SHADOW ECONOMY: THE EXAMPLE OF EUROPEAN UNION TRANSITION ECONOMIES

Aysun KARAMIKLI

Department of Finance

Usak University Institute of Social Sciences, June 2019

Advisor: Assist. Prof. Ömer Faruk ÖZTÜRK

The informal economy is a common problem for all countries of the world. Together, the size of the informal economy varies considerably between countries. Institutional, economic, social, cultural, demographic and psychological communities were the reasons for the differences in the size of the informal economy between countries. European Union panels, economic and institutional variables, the economy of the European Union; Non-working economic variables are in an environment where economic growth, commercial liberalization and financial development decrease the informal economy, while unemployment, inflation and tax burden increase the informal economy. On the other hand, it represents the institutional variables.

Keywords: Shadow Economy, Corporate and Economic Factors, Panel Regression Analysis

UŞAK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
Tezli Yüksek Lisans Jüri ve Enstitü Onayı

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI

Maliye Ana Bilim / Ana Sanat Dalı Tezli Yüksek Lisans Programı 174012014 No'lu öğrencisi Aysun KARAMIKLI' nın “Kayıt Dışı Ekonominin Kurumsal ve Ekonomik Belirleyicileri: Avrupa Birliği Geçiş Ekonomileri Örneği” adlı tezi 13/06/2019 tarihinde, aşağıdaki jüri tarafından Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Eğitim Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca, Yüksek Lisans tezi olarak değerlendirilerek kabul edilmiştir.

JÜRİ	Adı Soyadı	İmza
Danışman	: Dr. Öğr. Üyesi Ömer Faruk ÖZTÜRK	
Üye	: Prof Dr. Levent AYTEMİZ	
Üye	: Dr. Öğr. Üyesi Mahmut Ünsal ŞAŞMAZ	

Enstitü Müdürü
Prof.Dr. Mehmet KARAYAMAN

ÖNSÖZ

Bu tezin hazırlanması aşamasında bilgisi, tecrübesi ve yol göstericiliği ile benden yardımları esirgemeyen danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Ömer Faruk ÖZTÜRK' e teşekkürlerimi sunarım. Çalışmanın her aşamasında benden bir an olsun destek ve yardımlarını esirgemeyen, bana her konuda en büyük desteği veren çok kıymetli hocalarım Doç. Dr. Yılmaz BAYAR' a ve Dr. Öğr. Üyesi Mahmut Ünsal ŞAŞMAZ'a saygı ve şükranlarımı sunarım.

Benim bugünlere ulaşmamda en büyük paya sahip olan ve haklarını hiçbir zaman ödeyemeyeceğim kıymetli aileme ve bu süreçte beni destekleyen arkadaşlarıma sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Aysun KARAMIKLI

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı Soyadı : Aysun KARAMIKLI
Doğum Yeri ve Tarihi : Kumluca/ANTALYA – 14.10.1995
Lisans Öğrenimi : Uşak Üniversitesi Maliye Bölümü
Yüksek Lisans Öğrenimi : Uşak Üniversitesi SBE Maliye Ana Bilim Dalı
Yabancı Diller : İngilizce

İletişim Bilgileri

E-posta Adresi : aysunkrmkl@gmail.com

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa</u>
YÜKSEK LİSANS TEZ ÖZETİ.....	iii
MASTER THESIS ABSTRACT	iv
JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI.....	v
ÖNSÖZ.....	vi
ÖZGEÇMİŞ.....	vii
İÇİNDEKİLER	viii
TABLolar LİSTESİ.....	xii
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	xiii
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xiv
GİRİŞ	1

1. BÖLÜM

KAYIT DIŞI EKONOMİNİN TANIMI, UNSURLARI VE ÖLÇÜMÜ

1.1. KAYIT DIŞI EKONOMİNİN TANIMI VE UNSURLARI	5
1.1.1. Kayıt Dışı Ekonomi Tanımı ve Özellikleri	5
1.1.1.1. Yasalara Uygun Olmaması	7
1.1.1.2. Ahlaki Normlara Aykırı Olması.....	7
1.1.1.3. Vergilendirilmemiş Olması.....	8
1.1.1.4. İstatistiki Olarak Ölçülememesi ve GSMH Hesaplarında Yer Almaması	8
1.1.1.5. Gelir ve Fayda Sağlanması.....	9
1.1.2. Kayıt Dışı Ekonominin Unsurları	10
1.1.2.1. Yeraltı Ekonomisi (Yasadışı Faaliyetler).....	10
1.1.2.2. Yarı Kayıtlı Ekonomi.....	11
1.1.2.3. Hiç Kayıtlara Girmeyen Ekonomi	12
1.2. KAYIT DIŞI EKONOMİYİ ÖLÇME YÖNTEMLERİ.....	13
1.2.1. Kayıt Dışı Ekonomiyi Doğrudan Ölçme Yöntemleri.....	14

1.2.1.1. Anket Yöntemi	14
1.2.1.2. Vergi Denetimi Yöntemi.....	15
1.2.2. Kayıt Dışı Ekonomiyi Dolaylı Ölçme Yöntemleri.....	16
1.2.2.1. GSMH Yöntemi	16
1.2.2.2. Vergi İncelemesi Yoluyla Ölçme Yöntemi.....	17
1.2.2.3. İstihdam Yöntemi.....	18
1.2.2.4. Parasal Yöntemler	19
1.2.2.4.1. Sabit Oran Yaklaşımı	20
1.2.2.4.2. İşlem Hacmi Yaklaşımı.....	21
1.2.2.4.3. Ekonometrik Yaklaşım.....	21
1.2.2.5. Fiziksel Girdi (Elektrik Tüketimi) Yöntemi	22
1.2.2.5.1. Kaufmann- Kaliberdo Yöntemi.....	23
1.2.2.5.2. Lacko Yöntemi.....	23
1.2.3. Model Yaklaşımı	24
1.3. KAYIT DIŞI EKONOMİYİ ÖLÇME YÖNTEMLERİNİN ÜSTÜNLÜK VE ZAYIFLIKLARI.....	26
1.3.1. Kayıt Dışı Ekonomiyi Ölçme Yöntemlerinin Üstünlükleri	26
1.3.2. Kayıt Dışı Ekonomiyi Ölçme Yöntemlerinin Zayıflıkları	29
1.4. AVRUPA BİRLİĞİ GEÇİŞ EKONOMİLERİNDE KAYIT DIŞI EKONOMİNİN GELİŞİMİ	32

2.BÖLÜM

KAYIT DIŞI EKONOMİNİN BELİRLEYİCİLERİ VE ETKİLERİ

2.1. KAYIT DIŞI EKONOMİNİN BELİRLEYİCİLERİ	39
2.1.1. Kayıt Dışı Ekonominin Kurumsal Belirleyicileri	40
2.1.1.1. Vergilendirme Ortamının Belirsiz ve Karmaşık Olması.....	40
2.1.1.2. İşgücüne Yönelik Düzenlemeler	43
2.1.1.3. İşletmelere Yönelik Düzenlemeler.....	44
2.1.2. Kayıt Dışı Ekonominin Ekonomik Belirleyicileri.....	46
2.1.2.1. Vergi ve Sosyal Güvenlik Katkısı Yükleri	46
2.1.2.2. Ekonomik Gelişmişlik Düzeyi	49
2.1.2.3. Gelir Dağılımı	50

2.1.2.4. İşsizlik	51
2.1.2.5. Enflasyon	52
2.1.2.6. Finansal Gelişme	54
2.1.2.7. Küreselleşme	55
2.1.3. Kayıt Dışı Ekonominin Sosyal, Kültürel, Demografik ve Psikolojik Belirleyicileri.....	56
2.1.3.1. Bireylerin Devlete Karşı Bakış Açısı	57
2.1.3.2. Vergi İdaresinin ve Denetiminin Etkinliği.....	58
2.1.3.3. Bireylerin Eğitim Seviyesi	59
2.1.3.4. Nüfus Artışı ve Köyden Kente Göç	60
2.1.3.5. Vergi Ahlakı ve Bilinci	61
2.1.3.6. Ahlaki Norm ve Değerler.....	62
2.2. KAYIT DIŞI EKONOMİNİN ETKİLERİ.....	63
2.2.1. Kayıt Dışı Ekonominin Ekonomik Etkileri.....	65
2.2.1.1. Kayıt Dışı Ekonominin Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi	65
2.2.1.2. Kayıt Dışı Ekonominin Vergiler Üzerindeki Etkisi	67
2.2.1.3. Kayıt Dışı Ekonominin Gelir Dağılımı Üzerindeki Etkisi.....	68
2.2.1.4. Kayıt Dışı Ekonominin Yolsuzluk Üzerindeki Etkisi.....	69
2.2.1.5. Kayıt Dışı Ekonominin İstihdam Üzerindeki Etkisi	70
2.2.2. Kayıt Dışı Ekonominin Sosyal Etkileri.....	72
2.2.2.1. Kayıt Dışı Ekonominin Çalışma Hayatı ve Sosyal Güvenlik Üzerindeki Etkisi.....	72
2.2.2.2. Kayıt Dışı Ekonominin Sosyal Yapı Üzerindeki Etkisi.....	73

3.BÖLÜM

KAYIT DIŞI EKONOMİNİN KURUMSAL VE EKONOMİK BELİRLEYİCİLERİ: AVRUPA BİRLİĞİ GEÇİŞ EKONOMİLERİ ÖRNEĞİ

3.1. TEORİK VE AMPİRİK LİTERATÜR TARAMASI	75
3.2. ÇALIŞMANIN AMACI VE ÖNEMİ.....	91
3.3. ÖRNEKLEM SEÇİMİ VE VERİLERİN TOPLANMASI.....	92
3.4. EKONOMETRİK MODEL VE METODOLOJİ.....	95

3.4.1. Ekonometrik Model	95
3.4.2. Ekonometrik Metodoloji	95
3.4.2.1. Yatay Kesit Bağımlılığı Testleri	96
3.4.2.2. Panel Birim Kök Testi.....	97
3.4.2.3. Panel Regresyon Analizi	98
3.4.2.4. Panel Regresyon Model Seçimi	101
3.5. AMPİRİK ANALİZ	102
3.5.1. Yatay Kesit Bağımlılığı Test Sonuçları	102
3.5.2. Panel Birim Kök Testi Sonuçları	102
3.5.3. Panel Regresyon Model Seçimi Testleri	104
3.5.4. Panel Regresyon Tahmin Sonuçları	104
SONUÇ VE ÖNERİLER.....	107
KAYNAKÇA	112

TABLolar LİSTESİ

Tablo 1: Kayıt Dışı Ekonomik Faaliyetler	9
Tablo 2: Kayıt Dışı Ekonomiye Ölçme Yöntemleri	14
Tablo 3: AB Geçiş Ekonomileri Kayıt Dışı Ekonomi Büyüklüğü (1991, 2015) (GSYH'nin Yüzdesi).....	35
Tablo 4: Kayıt Dışı Ekonominin Belirleyicileri	75
Tablo 5: Değişkenlerin Tanıtımı	92
Tablo 6: Açıklayıcı Değişkenlerin Kayıtdışı Ekonomi Üzerinde Beklenen Etkisi ...	93
Tablo 7: Veri Setinin Tanımlayıcı İstatistikleri ve Korelasyon Matrisi.....	94
Tablo 8: Yatay Kesit Bağımlılığı Test Sonuçları	102
Tablo 9: Panel Birim Kök Testi Sonuçları	103
Tablo 10: Panel Regresyon Model Seçimi Öntest Sonuçları	104
Tablo 11: Panel Regresyon Tahmin Sonuçları.....	105

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1: Laffer Eğrisi ve Vergi Geliri, Vergi Oranı ile Kayıt Dışı Ekonomi Arasındaki İlişki	48
---	----

KISALTMALAR LİSTESİ

AB	Avrupa Birliği
AİS	Avrupa İstihdam Stratejisi
BUY	Ekonomik Büyüme
DUZGEL	Düzenleyici Çerçevdeki Gelişmişlik
ENF	Enflasyon
FINGEL	Finansal Gelişme
GSYH	Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
ILO	Uluslararası İş Örgütü
IRS	Amerika Gelir İdaresi
ISSIZLIK	İşsizlik
S.	Sayfa
TACIKLIK	Ticari Açıklık
UNDP	Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı
VD.	Ve diğerleri
YASGEL	Yasal Gelişmişlik

GİRİŞ

Kayıt dışı ekonomi, ülke ekonomilerinde değişen boyutlarda meydana gelen ve çözülmesi gereken ciddi sorunlardan birisidir. Kayıt dışı ekonomi, gölge ekonomi, gri ekonomi, kara ekonomi, nakit ekonomi ve ekonomi eksikliği olarak da adlandırılmaktadır. 1950 ve 1960 yıllarda şehirlere göç ile belirgin hale gelen kayıt dışı sektör, kurum ve kuruluşlardan kopuk bir kesimin söz konusu olması ile belirgin hale gelmiştir. Ekonomide kayıt dışı faaliyetlerin zamanla artması ile birlikte dünya çapında kayıt dışı ekonomiye ilgi artmıştır. Böylece kayıt dışı ekonomi kavramı, 1970'li yıllardan itibaren ekonomistler tarafından incelenmeye başlanmıştır. Sadece ekonomistlerin değil aynı zamanda sosyologların, siyaset bilimcilerin, hukukçuların, muhasebe ve istatistik alanıyla ilgilenenlerin de ilgi odağı olmuştur. Bu kapsamda 1980'li yıllardan itibaren çeşitli çalışmalarda kayıt dışı ekonomiye yer verilmiştir (Schneider, 1994; Friedman vd., 2000; Buehn ve Schneider, 2009; Savaşan, 2014; Medina ve Schneider, 2018).

Kayıt dışı ekonomi, her ülkede görülmekle birlikte genellikle gelişmekte olan ülkelerde gelişmiş ülkelere göre boyutlarının daha yüksek olduğu çeşitli çalışmalarda elde edilen ortak bir bulgu olmuştur (Prokhorov, 2001; Schneider ve Klinglmair, 2004; Schneider, 2011). Kayıt dışı ekonominin dünyada boyutunun genişlemesi ile birlikte büyüklüğünü tahmin etmek için farklı yöntemler kullanılmıştır. Böylece çeşitli yöntemler ile kayıt dışı ekonominin büyüklüğü ve gelişimi üzerine yapılan araştırmaların sayısında artış yaşanmıştır (Schneider ve Enste, 1999; Schneider vd., 2010; Schneider ve Williams, 2013; Savaşan vd., 2016, Medina ve Schneider, 2018).

Kayıt dışı ekonomi, nedenleri, sonuçları ve işleyişi itibariyle karmaşık ve çok yönlü bir olgudur. Yasal ya da yasadışı idarelerin bilgisi dışında gerçekleşen hukuki kurallara aykırı faaliyet olması kayıt dışı faaliyetlerin tespitini ve çözüm sürecini zorlaştırmaktadır. Ülkeler arasında büyüklüğü, nedenleri ve sonuçları farklılık gösteren kayıt dışı ekonomi ile mücadele önemlidir. Çünkü kayıt dışı ekonomide meydana gelen bir artış vergi gelirlerinin azalmasına, sosyal güvenlik sisteminin bozulmasına, vatandaşlar arasında haksız rekabet ortamının oluşmasına yol

açmaktadır. Ayrıca işsizlik, sivil işgücü, gelir, tüketim, enflasyon, büyüme oranları ve milli gelir gibi birçok ekonomik göstergelerin hatalı sonuçlanmasına sebep olmaktadır. Böylece verilerin güvenilirliğinin azalmasına ve devlet ile vatandaş arasında güven ilişkisinin bozulması gibi hem ekonomik hem de sosyal birçok olumsuz etkiler doğurmaktadır. Bu nedenlerden dolayı tüm ülkeler ekonomideki olumsuz etkileri en aza indirmek için çeşitli önlemler alarak kayıt dışı ekonomi ile mücadele etmeye çalışmaktadırlar. Kayıt dışı ekonomi ile mücadelede ilk olarak kayıt dışı ekonomiye sebep olan belirleyicilerin tespit edilmesi önem taşımaktadır. Bu kapsamda kayıt dışı ekonomi üzerinde etkili olan vergi, enflasyon, işsizlik, gelir dağılımı, ekonomik gelişmişlik, ekonomik büyüme, finansal gelişme gibi ekonomik ve vergilendirme ortamının belirsizliği, yasal gelişmişlik, düzenleyici çerçevedeki gelişmişlik, işgücüne yönelik düzenlemeler, işletmelere yönelik düzenlemeler gibi kurumsal değişkenlerin yanı sıra sosyal, kültürel, demografik ve psikolojik birçok değişken kayıt dışı ekonomi ile yakın ilişki içerisindedir.

Çalışmada Avrupa Birliği geçiş ekonomilerinde ekonomik ve kurumsal değişkenlerin kayıt dışı ekonominin büyüklüğü üzerindeki etkisinin incelenmesi amaçlanmıştır. Çalışmanın örneklemini Bulgaristan, Çek Cumhuriyeti, Estonya, Hırvatistan, Letonya, Litvanya, Macaristan, Polonya, Romanya, Slovakya ve Slovenya oluşturmaktadır.

Bu çalışmada panel regresyon analizi kullanılarak 2000-2015 döneminde ilgili literatür dikkate alınarak kurumsal ve ekonomik değişkenlerin Avrupa Birliği geçiş ekonomilerinde kayıt dışı ekonomi üzerindeki etkisi analiz edilecektir. Bu kapsamda birinci bölümde kayıt dışı ekonominin tanımı, özellikleri ve unsurları, kayıt dışı ekonomiyi ölçme yöntemleri ve bu yöntemlerin üstünlük ve zayıflıkları, Avrupa Birliği geçiş ekonomilerinde kayıt dışı ekonominin gelişimi ve büyüklüğü ele alınmıştır. İkinci bölümünde, kayıt dışı ekonominin kurumsal, ekonomik, sosyal, kültürel, demografik ve psikolojik belirleyicileri ve kayıt dışı ekonominin ekonomik ve sosyal etkileri incelenmiştir. Üçüncü ve son bölümünde ise, öncelikle literatürde kayıt dışı ekonominin belirleyicileri üzerine yapılmış olan ampirik ve teorik çalışmalara yer verilmiştir. Daha sonra ekonometrik model, yöntem, ampirik analiz ve bulgular açıklanmıştır. Çalışmanın sonuç kısmında ise, elde edilen bulgular hakkında genel bir değerlendirme yapılmıştır.

Araştırmanın Konusu

Kurumsal ve Ekonomik belirleyicilerin Avrupa Birliği geçiş ekonomilerinde kayıt dışı ekonominin büyüklüğü üzerindeki etkisini tespit etmektir.

Araştırmanın Önemi

Kayıt dışı ekonomi, devletten gizlenmesi, kanuni belgelerle belgelendirilmemesi, resmi olarak kayıt altına alınmaması ve milli gelir hesaplarına dâhil edilememesi ile ülke ekonomilerini ekonomik, kurumsal, sosyal birçok yönden olumsuz olarak etkilemektedir. Bu sebeple tüm ülkelerde görülen kayıt dışı ekonominin kurumsal ve ekonomik belirleyicilerinin tespit edilmesi ve önlemler alınması önemlidir. Bu çalışmada kayıt dışı ekonomi üzerinde etkili olan kurumsal ve ekonomik değişkenler belirlenerek ilgili literatüre önemli katkı sağlanacaktır.

Araştırmanın Amacı

Kurumsal ve Ekonomik belirleyicilerin Avrupa Birliği geçiş ekonomilerinde kayıt dışı ekonominin büyüklüğü üzerindeki etkisini tespit etmektir.

Araştırmanın Kapsamı ve Sınırları

Çalışmada panel regresyon analizi kullanılarak 2000-2015 döneminde 11 Avrupa Birliği geçiş ekonomilerinde kurumsal ve ekonomik belirleyicilerin kayıt dışı ekonominin büyüklüğü üzerindeki etkisinin tespit edilmesi amaçlanmıştır. Verilerin mevcudiyeti nedeniyle çalışmanın dönemi 2000-2015 ile sınırlandırılmıştır.

Araştırmanın Yöntemi

Çalışmada panel regresyon analizinden yararlanılarak Avrupa Birliği geçiş ekonomilerinde kayıt dışı ekonominin kurumsal ve ekonomik belirleyicileri araştırılmıştır. Bu kapsamda öncelikle Breusch ve Pagan (1980) Lagrange Multiplier (LM) testi, Pesaran (2004) Cross-Section Dependence (CD) testi ve Pesaran vd. (2008) düzeltilmiş LM testi ($LM_{adj.}$) kullanılarak veri setinin yatay kesit bağımlılığı analiz

edilmiştir. Daha sonra (Pesaran (2007) CIPS testi kullanılarak değişkenlerin durağanlıkları analiz edilmiştir. Son aşamada ise panel regresyon analizi ile kurumsal ve ekonomik etkenlerin kayıt dışı ekonominin büyüklüğü üzerindeki etkisi incelenmiştir.

1. BÖLÜM

KAYIT DIŞI EKONOMİNİN TANIMI, UNSURLARI VE ÖLÇÜMÜ

1.1. KAYIT DIŞI EKONOMİNİN TANIMI VE UNSURLARI

Bu bölümde kayıt dışı ekonominin tanımı, kapsamı, başlıca özellikleri ve unsurları ile kayıt dışı ekonomiyi ölçme yöntemleri açıklanacaktır. Daha sonra Avrupa Birliği geçiş ekonomilerinde kayıt dışı ekonominin gelişimi üzerinde durulacaktır.

1.1.1. Kayıt Dışı Ekonomi Tanımı ve Özellikleri

Kayıt dışı ekonomi, ülkelerin kurumsal, ekonomik ve sosyal gelişim düzeylerine bağlı olarak her ülkede farklı büyüklükte ve şekillerde karşı karşıya kalınan sorunlardan birisidir. Bu farklılık sebebiyle kayıt dışı ekonomiyi ifade edebilmek için ilgili literatürde birçok kavram kullanılmaktadır. Bunlar, gayri resmi ekonomi (informal-unofficial economy), yeraltı ekonomisi (subterranean-underground economy), yasadışı ekonomi (illegal economy), gölge ekonomi (shadow economy), gözlem dışı ekonomi (unobserved economy), gizli ekonomi (clandestine-hidden economy), kara ekonomi (black economy), hanehalkı ekonomisi (household economy), görünmez ekonomi (invisible economy), düzensiz ekonomi (irregular economy), marjinal ekonomi (marginal economy), beyan dışı ekonomi (unreported economy), ikinci ekonomi (dual economy) gibi kavramlar çeşitli çalışmalarda kullanılmaktadır (Medina ve Schneider, 2018, s.4). Kayıt dışı ekonomi kavramının bu çeşitliliği kayıt dışı ekonomiyi oluşturan faaliyetlerin kapsamındaki çeşitlilikten kaynaklanmaktadır.

Benzer şekilde ilgili literatürde kayıt dışı ekonomi ile ilgili çok sayıda tanım bulunmaktadır:

Feige (1981) kayıt dışı ekonomiyi, yapılan ekonomik işlemler için rapor tutulmayan veya olması gerekenden az sayıda rapor edilen ve milli gelir hesapları içinde yer almayan tüm ekonomik faaliyetler olarak ifade etmektedir. Diğer yandan, Tanzi (1983) kayıt dışı ekonomiyi, işletmelerin ve kişilerin kendi ekonomik faaliyetlerini devletin herhangi bir müdahalesi olmaksızın yerine getirmeleri işlemi olarak tanımlanmıştır.

Smith (1994) kayıt dışı ekonomiyi, gayri safi milli hâsıla içerisinde yer almayan, yasal veya yasal olmayan piyasa kaynaklı mal ve hizmet üretimi şeklinde ifade etmektedir.

Schneider ve Enste (2000) kayıt dışı ekonomiyi, resmi gayri safi milli hâsıla kapsamında yer almayan ve gayri safi milli hasılaya herhangi bir katkıda bulunmayan ekonomik faaliyetlerin tümü olarak tanımlamaktadır.

Schneider vd. (2010) ise kayıt dışı ekonomiyi, vergi, sosyal güvenlik primi gibi mali ödemelerden ve bunlara ilişkin idari faaliyetleri yerine getirmekten kaçınmak için piyasada üretilen mal ve hizmetlerin kamu otoritelerinden gizlenmesi olarak tanımlamışlardır.

Kayıt dışı ekonomi ile ilgili yapılan tanımlar genel olarak değerlendirildiğinde kayıt dışı ekonomi, devletten gizlenen, kanuni belgelerle belgelendirilmeyen, resmi olarak kayıt altına alınmadığı için ölçüm yöntemleri ile tam olarak belirlenemeyen, milli gelir hesaplarına dâhil edilemeyen, yasal veya yasadışı gelir sağlayıcı ekonomik faaliyetler şeklinde tanımlanabilir.

Ekonomilerde kayıt dışı ekonominin varlığı yeni bir kavram olmamasına rağmen ekonomistler tarafından 1970'li yılların sonuna doğru ilgi çekmeye başlamıştır. 1950 ve 1960 yıllarında şehirlere göç ile belirgin hale gelen kayıt dışı sektör, sosyal güvenlik sisteminden, kurum ve kuruluşlardan kopuk bir kesimin söz konusu olması ile incelenmeye başlanmıştır. K. Hart tarafından kayıt dışına yönelik ilk tanımsal yaklaşım yapılması ile birlikte asıl akademik yaklaşım 1972'de Uluslararası İş Örgütü (ILO) tarafından incelenmiştir. Gelişmiş ülkeler bağlamında kayıt dışı ekonomi üzerine ilk çalışma Cagan (1958) tarafından yapılmıştır. Ardından Amerika Gelir İdaresi (IRS) kayıt dışı ekonominin boyutlarını tahmin etmeye yönelik çalışmalarda bulunmuştur (Feige, 1989, s.1-2). Bilimsel olarak Gutmann (1977)'in çalışması ile kayıt dışı ekonomi araştırmacıların dikkatini çekmeye başlamıştır. Bununla birlikte 1980'li yıllara değin uluslararası alanda bir olgu olarak kabul edilmemiştir. 1980'li yıllardan itibaren ilgili literatürde araştırılmaya başlanmıştır (Bkz. Lipper ve Walker, 1997; Schneider ve Enste, 2002; Schneider ve Savaşan, 2007; Savaşan, 2014; Lazar, Moldovan ve Pavel, 2017; Schneider ve Buehn, 2018).

Kayıt dışı ekonomi incelendiğinde çok taraflı bir kavram olması sebebiyle kendine özgü birçok niteliğe sahiptir. Buna göre kayıt dışı ekonominin özellikleri, yasalara ve kurallara uygun olmaması, ahlaki normlara aykırı olması, vergilendirilmemiş olması, istatistiki olarak ölçülememesi ve gelir sağlaması şekilde açıklanabilmektedir.

1.1.1.1. Yasalara Uygun Olmaması

Toplum tarafından zararlı ve kötü olarak nitelendirilen yasadışı işlemler kanunen yasaklanmış faaliyetler olarak nitelendirilmektedir. Faaliyetlerin yasalara uygun olup olmadığı ülkelerin kanuni yükümlülüklerine göre belirlenmektedir. Bazı ülkelerde yasal olarak kabul edilen faaliyetler diğer bazı ülkelerde yasalara aykırı kabul edilebilmektedir (Yetim, 1999, s.9).

Kayıt dışı ekonomi genel olarak hukuka dayanmamaktadır. Bu bağlamda kayıt altına alınmayan ve hukuki olarak yasal kabul edilmeyen her türlü işlemler kayıt dışı ekonomi içerisinde yer almaktadır. Yasa dışı ekonomik faaliyetler, suç olarak kabul edildikleri ve yasalarla cezalandırıldıkları için suç ekonomisini oluşturmaktadırlar (Yücel, 2014, s.24). Nitekim kumar, tefecilik gibi kanuna doğrudan ters düşen suç unsuru oluşturan işlemler kayıt dışı ekonomi kapsamındadır (Çolak ve Bekmez, 2007, s.40).

1.1.1.2. Ahlaki Normlara Aykırı Olması

Toplumsal kurallara uymayan toplumun kötü ve ahlak dışı olarak gördüğü uyuşturucu madde ticareti, organ ticareti, kumar ve yalan beyanname ile müşteriye kandırma gibi yasal olmayan faaliyetler kayıt dışı ekonomi içerisinde yer almaktadır. Bu tür ahlaki normlara uymayan yasadışı faaliyetlerin artması ahlak sisteminin bozulmasına ve kayıt dışı ekonominin de artmasına sebep olmaktadır.

Toplumun hızla değişmesi ile ahlak kuralları da bu değişim sonucu sarsılmaya başlamıştır. Eğer toplumda kaynaklar eşit olarak dağıtılmıyorsa o toplumda yasadışı faaliyetler artarak ahlaki normlar etkinliğini kaybedebilmektedir. Böylece bozulan ahlak anlayışı, hukuk sisteminin ve ahlak sisteminin zedelenmesine yol açmaktadır (Karatay, 2009, s.26).

1.1.1.3. Vergilendirilmemiş Olması

Kayıt dışı ekonominin en bilinen özellikleri içerisinde faaliyetlerin vergilendirilmemesi gelmektedir. Kayıt dışı ekonomi asıl olarak ekonomik faaliyetlerin kayıt altına alınmaması, belgelendirilmemesi şeklinde meydana gelmektedir. Böylece kayıt altına alınmayan gelirlerinde vergilendirilmesi söz konusu olmamaktadır.

Sosyal sigorta primlerinde işçi ve işveren paylarının ödenmemesi veya satış ve gelirlerin az gösterilerek düşük vergi ödenmeye çalışılması bu alanda karşılaşılan kasıtlı olarak yapılan bir vergi kaçırma yöntemidir. Özellikle işletmelerde iş adamlarının gelirlerini doğru göstermemeleri, kişisel harcamalarını işletme giderleri olarak göstermeleri kasıtlı olarak vergi kaçırmadır (Altuğ, 1994, s.21).

1.1.1.4. İstatistiki Olarak Ölçülememesi ve GSMH Hesaplarında Yer Almaması

Kayıt dışı ekonominin unsurlarından biri olan işlemlerin kayıtlarda yer almaması bir gelirin miktarının tam olarak ölçülememesine sebep olmaktadır. Her ne kadar çeşitte ölçüm metotları söz konusu olsa dahi genellikle tahmine dayanmaktadır (Çetintaş ve Vergil, 2003, s.20).

Ekonomide bazı işlemler kayıt altına alınmadığı için resmi istatistiklerde yer almamaktadır. Böylece ekonomik birimlerin kayıt dışı ekonomik faaliyetleri muhasebe kayıtlarında görülmemektedir. Bu sebeple ekonomik faaliyetler istatistiksel olarak ölçülemiyor ve milli gelir hesaplarına yansıtılmıyor ise söz konusu faaliyet kayıt dışı ekonomi kapsamına dâhil edilecektir. İstatistiksel olarak ölçülemeyen kayıt dışı ekonomik faaliyetlere ev işleri yapmak, komşulara yardımda bulunmak, çocuk bakıcılığı yapmak gibi faaliyetler örnek gösterilebilmektedir. Bu gibi faaliyetlerin parasal değerinin olmaması ve saklı tutularak beyan edilememesi, hesaplanmalarının imkânsız olması ve milli gelir hesaplarına dahil edilmemesi işlemlerin ölçülememesine neden olmaktadır. Bu kapsamda faaliyetler ister yasal isterse de yasadışı olsun ölçülemiyorsa kayıt dışı ekonomi söz konusu olmaktadır (Özsoylu, 1996, s.11).

1.1.1.5. Gelir ve Fayda Sağlanması

Kayıt dışı ekonominin bu özelliği ile kayıt dışı ekonomik faaliyetlerde bulunan bireyler faaliyetleri karşılığında bir gelir sağlamış olmaktadır. Her türlü maddi ve maddi olmayan, yasal ve yasadışı faaliyetler kayıt dışı ekonomi kapsamına girerken bir ev hanımının ev işleri yapması, evde çocuk bakımı, komşuya yardım, temizlik ve bahçe işleri yapılması ile bir gelir elde edilmemekte fayda sağlanmaktadır. Burada fayda kavramından çıkartılması gereken piyasa koşullarında bir faydanın sağlanabilmesidir. Ev hanımının çalışmaya başlamasıyla çocuğun kreşe verilmesi durumunda ailenin giderlerinin arttığı ve böylece yapılan faaliyet piyasa kapsamında parasal bir kimlik kazanmaktadır (Yetim, 1999, s.10).

Kayıt dışı ekonomik faaliyetlere birçok örnek verilebilir. Ev işleri, çocuk bakımı, temizlik işleri, tamir ve bakım işleri yapmak, kaçak çalışmak, CD, kaset, kitap gibi ürünleri kopyalayarak alım satım yapmak, hırsızlık, tefecilik, kumar oyunları, falcılık, silah ticareti, yolsuzluk, faturasız mal ve hizmet alım satımları gibi kayıtlara geçirilmeyen her türlü işlemlerdir (Bal, 2004, s.171). Bu bağlamda yasal ve yasal olmayan kayıt dışı ekonomik faaliyet türleri Tablo 1 üzerinden özetlenmiştir.

Tablo 1: Kayıt Dışı Ekonomik Faaliyetler

Faaliyetler	Yasal Olmayan Faaliyet Türleri	Yasal Olan Faaliyetler	
Parasal İşlemler	Uyuşturucu Üretim ve Ticareti, Kumar, Kaçakçılık, Çalınmış Eşya Ticareti vb.	Vergi Kaçırma	Yasal Mal ve Hizmet Üretimi Kapsamında Kendi Çalışmalarından Elde Ettikleri Ücret, Maaş vs. Gelirleri Göstermeme
		Vergiden Kaçınma	Çalışanları ve Ödemeleri Az Gösterme vd.
Parasal Olmayan İşlemler	Uyuşturucu, Kişisel İhtiyaçlar için Hırsızlık, Kendisi için Uyuşturucu Üretimi,	Vergi Kaçırma	Yasal Olan Mal ve Hizmet Değişimleri
		Vergiden Kaçınma	Kendi ile İlgili İşlerini Kendisi Yapma ya da

	Kaçakçılık Ürünlerini Takas Etmek vb.		Komşu ve Yakınlardan Yardım Alma
--	--	--	-------------------------------------

Kaynak: Lipper ve Walker, 1997, s.5

1.1.2. Kayıt Dışı Ekonominin Unsurları

Kayıt dışı ekonomi yasal veya yasal olmayan birçok çeşitte faaliyetleri kapsamaktadır. Kayıt dışı ekonominin kapsamını oluşturan ekonomik faaliyetler üç grupta toplanabilmektedir (Aydemir, 1995, s.76). Bunlar;

- Yeraltı ekonomisi (veya yasadışı faaliyetler),
- Yarı kayıtlı ekonomi,
- Hiç kayıtlara girmeyen ekonomidir.

1.1.2.1. Yeraltı Ekonomisi (Yasadışı Faaliyetler)

Kayıt dışı ekonominin bir unsuru olan yasadışı ekonomik faaliyetler, toplum tarafından kötü ve ahlaki kurallara uygun olmayan kanunen yasaklanmış ve milli gelir hesaplarına dâhil edilmeyen faaliyetlerdir. Bir diğer ifade ile yasadışı ekonomik faaliyetler yasalara ve ahlaki normlara ters düşen her türlü faaliyetleri kapsamaktadır. Kamu düzeninin bozulmasına sebep olan bu faaliyetlere yolsuzluk, uyuşturucu madde üretimi, rüşvet, sahte pasaport ve silah kaçakçılığı gibi yasal olmayan faaliyetler örnek gösterilebilir. Bu tür yasadışı ekonomik faaliyetlerde bulunanlar vergi cezalarından farklı olarak hapis veya para cezalarıyla da cezalandırılabilirler (Önder, 2001, s.242).

Kanuni olarak suç sayılan yasa dışı faaliyetler neticesinde elde edilen her türlü para, mal, değer gibi ekonomik gelire kara para denilmektedir. Kaçakçılık, silah kaçakçılığı, hileli iflas, kumar, zimmete para geçirme gibi faaliyetlerden kazanılan gelir vergiye tabi olmadığı için vergisel olarak avantaj sağlanmaktadır (Savaşan, 2005, s.29). Bu tür fiiller sonucunda elde edilen paraya yasal bir kazanç görünümü sağlanması ise kara paranın aklanması olarak ifade edilmektedir. Kara para aklama, yasa dışı yollardan elde edilen kazancın meşrulaştırılması için yasadışı nitelikten çıkarılarak yasal ekonomik sisteme dâhil edilmesi işlemidir (Çam, 2010, s.24).

1.1.2.2. Yarı Kayıtlı Ekonomi

Yarı kayıtlı ekonomi, faaliyetleri yasal ancak bu faaliyetler sonucunda elde edilen kazançlarının önemli bir miktarı kayıt dışında kalan mükelleflerin faaliyetlerinden meydana gelmektedir. Bu tür faaliyetler, vergi dairesine kayıtlı ve hesap numarası olan, defter tutan, beyannamesini veren ve bir miktarda olsa vergi borcunu ödeyen mükelleflerin yapmış olduğu faaliyetlerdir (Aydemir, 1995, s.14). Yarı kayıtlı ekonomi kapsamında değerlendirilen faaliyetler gelirlerin yasal olarak kayıt dışında bırakılması ve gelirlerin yasalara aykırı olarak kayıt dışında bırakılması şeklinde iki grupta incelenmektedir.

Gelirlerin Yasal Olarak Kayıt Dışında Bırakılması: Bazı vergi mükelleflerinin gelirlerinin tespitinde zorluk yaşanması sebebiyle gelirler devlet tarafından basit usul ile belirlenmekte veya vergi kanunları kapsamında vergi dışı bırakılabilmektedir. Başka bir ifade ile vergi mükelleflerinin yapmış oldukları faaliyetlerden elde ettikleri gelirlerinin yasal olarak kayıt dışında bırakılmasına izin verilmektedir. 01.01.1999 tarihine kadar götürü usule tabi mükelleflerin gelirleri yasal olarak kayıt dışı bırakılmakta iken 1999 tarihinde götürü usul kaldırılmış ve yerini basit usule bırakmıştır (Sarılı, 2002, s.34). Faaliyetler neticesinde elde edilen gelirlerin yasal olarak kayıt dışında bırakılması vergiden kaçınma şeklinde meydana gelmektedir. Vergi mükellef veya sorumlusunun yasalardaki boşluklardan faydalanarak vergi yükünü azaltmaları ile vergiden kaçınma söz konusu olmaktadır.

Gelirlerin Yasalara Aykırı Olarak Kayıt Dışında Bırakılması: Mükelleflerin daha az vergi ödemek veya hiç ödememek için bile bile vergi vazifelerini yerine getirmemeleri bir kısmını veya tamamını ödememeleri şeklinde kanunlara aykırı davranışları vergi kaçakçılığı olarak ifade edilmektedir (Gümüş, 2006, s.210). Vergi mükellefleri vergi ödememek için kanuni boşluklardan yararlanarak vergi kaçırma yoluna gitmekte ve kayıt dışı faaliyetlerde artış söz konusu olmaktadır.

Her sektörde yasalara uygun olarak vergisini eksiksiz ödemeye çalışan birey ve kuruluşlar bulunmasına rağmen bazı sektörlerin denetiminin çok zor olması sebebiyle kayıt dışı faaliyetler daha kolay yapılmaktadır. Denetimlerinin güç olması da sektörlerde kayıt dışı çalışma bireylerce bir avantaj olarak görülmektedir. Genel olarak

gelirlerinin bir kısmını kayıtlara geçirmedikleri ve vergilerini tam olarak ödemedikleri kanısına varılan iş kollarına şu şekilde örnekler verilebilir; (Yetim, 1999, s.5)

- Kendisini hayat standardı üzerinde ödenen vergiye endekslemiş olan serbest meslek erbabı (Doktor, Avukat ve Muhasebeciler),
- Kereste ve mobilya imalatı yapanlar,
- Kaçak olarak yurda giren demir ticareti ile uğraşanlar,
- Yüksek ücret alan ücretliler,
- Kum ocakları,
- Kuyumcular,
- Döviz büroları,
- Oto galerileri,
- Müteahhitler (Yap – Sat olarak çalışanlar),
- Proje büroları,
- Deri imalatı ve satışı ile uğraşanlar,
- Küçük sanayi bölgelerinde oto tamir bakımı yapanlar
- Tekstil iplik piyasasında çalışanlar,
- Gayrimenkul kiraya verenler,
- Spot piyasasında dayanıklı tüketim malları ve elektronik cihaz ticaret yapanlar,
- Oto yedek parçası satanlar,
- Otel, lokanta ve eğlence yerleri işletenler,
- Sahte veya muhteviyatı itibariyle yanıltıcı belge düzenleyenler,
- Tarımsal ürünleri alıp satanlar.

1.1.2.3. Hiç Kayıtlara Girmeyen Ekonomi

Kayıtlara hiç girmeyen ekonomi kapsamına dâhil olanlar, vergi dairesinde hiçbir mükellefiyet kaydı bulunmayan, vergi dairesinin bilgisi dışında kalan, vergi ödemeyen ve kayıt dışı çalışan kişilerdir. Bu kişilere;

- İnşaat işçileri,
- İşportacılar,
- Hamallar,
- İş takibi yapan kişiler,

- Gezici olarak sebze ve meyve satanlar,
- Belli bir iş yeri olmadan evlerinde özel ders verenler,
- Küçük çaplı imalat,
- Ticaret ve tamir-bakım işleriyle uğraşan kişiler örnek gösterilebilir. Bu kişilerin faaliyetlerinin tespitinin zor olması sebebiyle kayıt dışı ekonominin önemli bir bölümünü oluşturmaktadırlar (Sarılı, 2002, s.35).

1.2. KAYIT DIŞI EKONOMİYİ ÖLÇME YÖNTEMLERİ

Ekonomik verilerin doğru bir şekilde değerlendirilebilmesi için kayıt dışı ekonominin tespiti büyük önem taşımaktadır. Fakat kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin kayıt altına alınmaması, yetkilinin bilgisi dışında ve gizlilik içerisinde yapılması, tespitinde cezalandırma ihtimalinin söz konusu olması sebebiyle büyüklüklerinin tam olarak tespit edilmesi oldukça zordur (Kılınçaslan, 2010, s.22-23). Bu nedenle kayıt dışı ekonomik faaliyetlerinin büyüklüklerinin tahmin edilmesi için çeşitli ölçüm yöntemleri geliştirilmiştir.

Kayıt dışı ekonomiyi ölçme yöntemleri mikro ve makro yöntemler, doğrudan ve dolaylı yöntemler, model yöntemi, detaylı bilgi veren yöntemler, tek bir tahmin veren yöntemler ile nokta tahmini veren yöntemler ve zaman serisi tahmini veren yöntemler olarak sınıflandırılmaktadır (Schneider, 2000, s.24-35). Kayıt dışı ekonomiyi hesaplamak için kullanılan tahmin yöntemleri ülkeden ülkeye ve kullanılan yönteme göre farklılık gösterse de literatürde üç farklı tahmin yöntemi türü olan doğrudan yöntemler, dolaylı yöntemler ve model yaklaşımı en yaygın olarak kullanılmaktadır (Schneider ve Klinglmair, 2004, s.31).

Tablo 2: Kayıt Dışı Ekonomiyi Ölçme Yöntemleri

Doğrudan (Mikro) Ölçüm Yöntemleri	Anket Yöntemi Vergi Denetimi Yöntemi
Dolaylı (Makro) Ölçüm Yöntemleri	GSMH Yöntemi Vergi İncelemesi Yoluyla Ölçme Yöntemi İstihdam Yöntemi Parasal Yöntemler Fiziksel Girdi Yöntemi
Model Yaklaşımı	

Kaynak: Kaynakçadaki çeşitli çalışmalardan oluşturulmuştur.

1.2.1. Kayıt Dışı Ekonomiyi Doğrudan Ölçme Yöntemleri

Kayıt dışı ekonomiyi ölçmek için kullanılan doğrudan yöntemler; anket yöntemi ve vergi denetim yöntemleridir. Bu yöntemler aynı zamanda mikro temelli yöntemler olarak da ifade edilmektedir (Feige, 1990, s.13). Doğrudan yöntemlerin mikro yaklaşım olarak da ifade edilmesinin sebebi, bireysel verilerden hareket edilerek gözlemlere ve gönüllü cevaplara dayalı sonuçlara ulaşılmasıdır (Frey vd., 1984, s.3).

Örnek gözlemler aracılığıyla kayıt dışı ekonominin yapısı hakkında kapsamlı bilgi sağlanabilmektedir (Schneider ve Enste, 2000, s.91). Bir alanda seçilen örnek üzerinden elde edilen tespitler birleştirilerek araştırmalar neticesinde ülke içindeki kayıt dışılığın boyutu ortaya konulmaya çalışılmaktadır (İlgin, 2002, s.147).

1.2.1.1. Anket Yöntemi

Kayıt dışı ekonominin tahmin edilmesinde anket çalışması ile kişi ve kuruluşlara kayıt dışı faaliyetlerde bulunup bulunmadıklarına veya ne kadarının kayıtlara alınmadığına dair bilgilere ulaşmak için sorular sorularak ayrıntılı bilgi almak amaçlanmaktadır (Akbulak ve Tahtakılıç, 2003, s.29). Anket yöntemi ile kayıt dışı ekonominin yapısı ile ilgili detaylı bilginin sağlanabilmesi ve faaliyetlerin tespit edilebilmesinden dolayı mikro anketler problemlerin kaynağını anlamak için bir fırsat olarak görülmektedir (Eilat ve Zinnes, 2000, s.18). Fakat ankete katılan kişi ve

kuruluşların yasal olmayan faaliyette bulunmaları sebebi ile gizleme eğiliminde olmaları verdikleri cevapların güvenilirliğini düşürmektedir (Işık ve Acar, 2003, s.123).

Kayıt dışı ekonominin büyüklüğü doğrudan ölçme yöntemlerinden çeşitli anket uygulamaları ile tahmin edilebilmektedir. Bunlar;

- **Hane Halkı Anketleri:** Hane halkına uygulanan anketler.
- **İşyeri Anketleri:** İşyerlerine uygulanan anketler.
- **Zaman Kullanım Anketleri:** Kayıt dışı ekonomik faaliyetlerde bulunanların harcadıkları zamanların tespiti için yapılan ankettir.
- **Vergi Anketleri:** Hane ve işyerlerindeki vergi kaçırğını belirlemeye yönelik uygulanan ankettir.
- **Diğer Anketler:** Yukarıda bahsedilenlerin haricinde hane, işyeri ve kamuda uygulanan anketler türleridir (Tunç, 2007, s.8).

Anket yöntemi maliyetli ve uygulanmasının zorluğunun yanında sadece anket yapılan yılı baz alması sebebiyle çok sık kullanılmamaktadır. Genel olarak anket yönteminde anket yapılan kişiler üzerinde olumsuz psikolojik bir baskı sebebi ile yanlış cevaplar verilme ihtimali söz konusu olmakta ve tahminlerin kayıt dışı ekonomiyi düşük gösterdiği sonucuna varılmaktadır (Savaşan, 2004, s.53). Bu bağlamda kayıt dışı ekonomiyi doğru tespit etmek için, anketin uygulanacağı kişilerin rastgele seçilmesi, anket sorularının titizlikle hazırlanması ve ankete katılanların isimlerinin yer almaması gerekmektedir (Sugözü, 2008, s.125).

1.2.1.2. Vergi Denetimi Yöntemi

Doğrudan ölçme yöntemlerinden vergi denetimi yöntemi, vergi gelirlerinin vergi denetim elemanları tarafından mükelleflerin vergi dairelerine beyan etmedikleri gelirlerinin denetimi yapılarak kayıt dışı ekonominin boyutu ölçülmeye çalışılmaktadır (Çetintaş ve Vergil, 2003, s.21). Faturasız mal ve hizmet alım-satımı yapmak, vergisiz kira geliri elde etmek, yanlış beyan ile vergi indiriminden faydalanmak, kaçak işçi çalıştırmak gibi bildirimde bulunmayarak vergiden kaçırılan gelirlerin denetiminin yapılması ile kayıt dışı ekonomi ölçülmektedir (Temel vd. 1994, s.14).

Vergisel incelemeler ile belirlenen matrah farklarının istatistiksel metotlar ile ekonominin geneline uygulanmasıyla kayıt dışı ekonominin büyüklüğü tespit edilmektedir (Us, 2004, s.18). Fakat denetim faaliyetlerinin genel olarak vergi dairesinde kaydı olanlar üzerinden yapılması kayıt dışı ekonomik faaliyette bulunan bireylerin dışarıda kalmasına ve kayıt dışı işlemlerin düşük gösterilmesine sebep olmaktadır (Savaşan, 2004, s.58).

Doğrudan ölçme yöntemleri olan hem anket yöntemi hem de vergi denetimi yöntemi ile kayıt dışı faaliyet gösteren iktisadi birimler hakkında kapsamlı bilgiler elde edilebilmektedir (Schneider, 2000, s.25). Ancak dezavantajları ise kayıt dışı ekonominin gelişimi ve büyümesine ilişkin tahminler elde edilememekte ve büyüklüğüne ilişkin kısıtlı tahminler sağlanmaktadır (Schneider, 2006, s.40).

1.2.2. Kayıt Dışı Ekonomiyi Dolaylı Ölçme Yöntemleri

Dolaylı ölçüm yöntemleri, makroekonomik göstergelerle ülkelerde belirli bir zaman içerisindeki kayıt dışı ekonominin hacmini ölçmesi ile “makro ölçümler” olarak adlandırılmaktadır (Kırcı, 2006, s.44). Bu yöntem, kayıt dışı ekonominin zaman içindeki gelişimi ile ilgili bilgi veren ekonomik göstergeler ile ölçüldüğü için gösterge yöntemi olarak da ifade edilmektedir (Bajaga ve Schneider, 2003, s.6).

Kayıt dışı ekonomiyi tahmin etmeye çalışan dolaylı ölçüm yöntemlerini beş grupta toplamak mümkündür. Bunlar; GSMH yöntemi, vergi incelemeleri ile ölçme yöntemi, istihdam yöntemi, parasal yöntemler ve fiziksel girdi yöntemleridir.

1.2.2.1. GSMH Yöntemi

GSMH yöntemi, harcama ve gelir yöntemi kullanılarak milli gelir rakamlarının hesaplanması sonucu elde edilen rakamların karşılaştırılması olarak ifade edilmektedir. Fakat harcama yöntemi ile ulaşılan değer, gelirler yöntemiyle ulaşılan GSMH değerinden yüksek olması sebebiyle fark kayıt dışı ekonominin büyüklüğünü göstermektedir. Çünkü GSMH yöntemi, kayıt dışı ekonomik faaliyeti olan kişilerin

gelirlerini gizleyecekleri, fakat harcamalarını gizlemeyecekleri düşüncesine dayanmaktadır (Ülgen ve Öztürk, 2006, s.45)

Bu yöntem ile GSMH'nin hesaplanmasında üç farklı yöntem olan üretim, gelir ve harcama yöntemleri kullanılmaktadır. Bazı ülkelerde sadece birisinden faydalanılabileceği gibi, bazı ülkelerde birden fazla yöntem türünden faydalanılabilir. Kuramsal olarak bu yöntem türlerinden hangisi kullanılırsa kullanılsın GSMH rakamlarının eşit sonuç vermesi beklenmektedir. Fakat ekonomideki kayıt dışı faaliyetler sebebiyle, farklı yöntemler ile hesaplanan GSMH rakamlarının sonuçları da farklı çıkmaktadır. Rakamlar gelir yöntemi ile en düşük, harcama yöntemi ile en büyük GSMH değerini vermektedir (Sarılı, 2002, s.36).

GSMH yöntemi, gelir ve harcama yöntemi farkına dayalı olup harcama yöntemine göre tespit edilen GSMH değeri ile gelir yöntemine göre tespit edilen GSMH değeri arasındaki fark kayıt dışı ekonomiyi oluşturmaktadır. Ancak tasarruf olarak döviz ve altına yatırımın fazla olduğu ülkelerde bu yöntemin kayıt dışı ekonomiyi ölçmede güvenilir sonuçlar vermesi beklenemeyebilir (Temel vd., 1994, s.12).

GSMH yönteminin zayıf yönü, hesaplamalardaki eksik bilgilerin tespit edilememesidir. Gelirin ekonomide harcanmayarak yastık altında tutulması, yurtdışına çıkartılması veya dövize olan talebin artması kayıt dışı ekonominin büyüklüğünün diğer yöntemlerde hesaplanandan daha düşük sonuç vermesine sebep olmaktadır (Kırcı, 2006, s.44).

1.2.2.2. Vergi İncelemesi Yoluyla Ölçme Yöntemi

Vergi incelemesi yoluyla ölçme yöntemi, vergisel verilerden yararlanılarak kayıt dışı ekonominin tahmin edilmeye çalışılması yöntemidir. Vergi inceleme sonuçlarından faydalanılarak kayıt dışı faaliyetlerin tahmin edilmesi en yaygın kullanılan yöntemdir (İlgin, 1999, s.65). Ekonomik işlemlerin vergilendirilmemiş kısmını ölçmeyi amaçlayan vergi incelemesi yöntemi ile mükelleflerin beyanda bulunmadıkları, kaçırdıkları gelirlerin tespit edilmesiyle kayıt dışı ekonomi ölçülmeye çalışılır. Mükelleflerin beyanlarında eksiklik ve yanlışlıklar varsa matrah farkları

bulunarak kayıt dışı ekonomi tespit edilir. Fakat bu yöntem ile kayıt dışı ekonomi yerine vergilendirilmeyen ekonomi hesaplanmaktadır (Us, 2004, s.16-17).

Vergi incelemesi yönteminde sonuçların netliği yönünden dezavantajlar söz konusudur. Bu yöntemde vergi kaçakçılığı ve hilenin yüksek olması kayıt dışı faaliyetlerin tamamına ulaşılmasını engellemektedir (Altuğ, 1999, s.97-98). Faturası olmayan mal ve hizmet alım ve satışı yapmak, kaçak olarak işçi çalıştırmak, yanlış beyan ile haksız yere indirim olanaklarından faydalanmak, vergisiz kira ve gayrimenkul kazancı sağlamak gibi kayıt dışı faaliyetler doğrudan ya da dolaylı vergiye dâhil olması gereken faaliyetlerden oluşmaktadır (Temel vd. 1994, s.4). Kayıt dışı ekonominin sebeplerinden birisi vergi denetiminin tam olarak yapılamamasıdır. Nitekim vergi incelemesi yönteminin de eksiksiz olarak uygulanması mümkün değildir. Bu da göstermektedir ki matrah farkları tahmini olarak gerçekleşebilmektedir. Dolayısıyla bu yöntem ile kayıt dışı ekonominin net olarak hesaplanması mümkün olmamaktadır (Sugözü, 2008, s.130).

1.2.2.3. İstihdam Yöntemi

Kayıt dışı ekonomiyi ölçmek için kullanılan bir diğer yöntem istihdam yöntemidir. İstihdam yönteminde üç değişken kullanılarak ölçüm yapılmaktadır. Bu değişkenler nüfus, işgücü arzı ve istihdamdır. Bu yöntem ile nüfusun sivil işgücü arzının ve istihdamın zaman içindeki seyrine bakılarak kayıt dışı ekonomik faaliyetler hakkında tahmini ölçüm yapılabilmektedir. İstihdam yöntemine göre, sivil işgücü arzındaki ile istihdamdaki artışın benzer olması beklenmektedir (Akbulak ve Tahtakılıç, 2003, s.29). İşgücü arzının ve istihdamın toplam nüfusa olan oranının zaman içinde aynı olması beklenmektedir. Eğer olmuyor ve işgücü arzının toplam nüfusa oranı belirli bir düzeyde kalırken, istihdamın toplam nüfusa oranının düşüş göstermesi toplam istihdam içerisindeki kayıt dışı ekonomideki istihdamın artışını gösterir (Aydemir, 1995, s.27). Nitekim buda kayıt dışı ekonominin boyutu hakkında tahmini bilgi verir.

İstihdam yönteminin avantaj ve dezavantajları söz konusudur. Bu yöntem ile basit hesaplama teknikleri kullanılarak istenilen sonuçlara ulaşılabilir (Öğünç ve Yılmaz, 2000, s.10). Fakat bu avantajının yanında dezavantajları da mevcuttur;

- İkinci işte çalışanları dikkate almamaktadır. Bu yöntemle göre, kayıt dışı ekonomik faaliyette bulunanlar aynı zamanda kayıtlı ekonomide de çalışabilirler olgusuna dayanmaktadır (Giles, 1998, s.5).
- Bir kısım sosyal gelişmelerin özellikle kadınların istihdam rakamlarına katılımı ile istihdamın toplam nüfusa oranını artırırken, bir kısmı diğer bir örnek ile okullaşma oranının yükselmesi sivil işgücünün toplam nüfusa oranını azaltmaktadır. Buda kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin azaldığı görüntüsünü vermesiyle güveni olumsuz etkilemektedir (Temel vd., 1994, s.12).

1.2.2.4. Parasal Yöntemler

Parasal yöntemler, sermaye ve para piyasasından hareket ederek kayıt dışı ekonominin boyutlarını tahmin etmek için parasal istatistiklerin kullanıldığı yöntemlerdir. Bu yöntemde, çek ve nakit para kullanımı ile kayıt dışı ekonomi hakkında bilgi verilmektedir. Genel olarak bu yöntemde kayıt dışı ekonomide yapılan ödemelerin büyük bir bölümünün denetimlere olanak vermemesi için nakit para ile yapılmaktadır (Derdiyok, 1993, s.55). Bu bağlamda kayıt dışı ekonomide meydana gelecek hareketlerin parasal büyüklükleri etkilediği varsayılmaktadır. Zaman içinde dolaşımdaki paranın mevduat oranının artış göstermesi paraya olan talebin arttığını ve dolayısıyla kayıt dışı ekonominin de arttığını göstermektedir (Sugözü, 2008, s.130).

Kayıt dışı ekonomiyi ölçme yöntemlerinden parasalcı yaklaşım ilk kez Phillip Cagan (1958) tarafından öne sürülerek Amerika'daki kayıt dışı ekonominin hacmini tahmin etmeye yönelik olarak kullanılmıştır (Schneider ve Enste, 2000, s.33). Guttman (1977) tarafından basit parasal oran yöntemi geliştirilerek uygulanmıştır. Ardından Edgar Feige (1986) tarafından daha da geliştirilerek geliştirilmiş parasal oran yöntemi oluşturulmuştur. Daha sonra Feige (1979), işlem hacmi yaklaşımını ve Vito Tanzi (1983) ekonometrik yaklaşımı ortaya atmıştır. Parasal istatistikler kullanılarak kayıt dışı ekonominin boyutunun tahmin edildiği bu yöntem üç başlık altında incelenmektedir. Bunlar; sabit oran yaklaşımı, işlem hacmi yaklaşımı ve ekonometrik yaklaşımdır.

1.2.2.4.1. Sabit Oran Yaklaşımı

Parasal verilerden yararlanarak kayıt dışı ekonominin tahmin edilmesine yönelik geliştirilen ilk yaklaşım olan sabit oran yaklaşımı, basit parasal oran, emisyon hacmi yaklaşımı ve para talebi yaklaşımı olarak çeşitli kavramlarla ifade edilmektedir. Sabit oran yaklaşımında kayıt dışı ekonominin dışında boyutunu tespit etmek için para piyasalarındaki işlemler izlenmektedir. Kayıt dışı ekonomik faaliyetler ile ilgili ödemelerin genel olarak çek ve senet ile yapılmayıp, nakit para ile yapıldığı varsayılmaktadır (Selman, 2007, s.25).

Bu yöntemde, kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin olmadığı zamanlarda dolaşımdaki paranın toplam mevduata oranı stabil varsayılmaktadır. Oranın yükselmesi ise, nakit paraya olan talebin arttığını ve böylece kayıt dışılığında yükseldiğini göstermektedir (Akbulak ve Tahtakılıç, 2003, s.32).

Sabit oran yaklaşımının eksik yönü, ödeme aracı olarak nakit paranın olduğunu ve hem kayıtlı ekonomide hem de kayıt dışı ekonomide paranın dolaşım hızının eşit olduğunu kabul etmesidir. Fakat kayıt dışı ekonomide aynı zamanda çek ve senette çoğunluktadır ve paranın dolaşım hızı kayıt dışı ekonomide kayıtlı ekonomiye göre daha yüksektir (Sarılı, 2002, s.37).

Sabit oran yaklaşımının benimsediği kriterler (Işık ve Acar, 2003, s.14);

- Ekonomideki paranın dolaşım hızının hem kayıtlı ekonomide hem de kayıt dışı ekonomide benzer kabul edilmesidir.
- Kayıt dışı ekonomik işlemlerde nakit paranın ödeme için kullanılmasıdır. Dolaşımdaki para kayıtlı ve kayıtlı olmayan ekonomik faaliyetlerde kullanılan paranın toplamına tekabül etmektedir.
- Kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin söz konusu olmadığı süre zarfında dolaşımdaki paranın mevduata oranı stabildir. Oranın yükselmesi ise kayıt dışı ekonomiyi de artırmaktadır.

1.2.2.4.2. İşlem Hacmi Yaklaşımı

Feige (1979) tarafından geliştirilen bir diğer parasalcı yaklaşım olan işlem hacmi yaklaşımında, Fisher'ın miktar teorisi eşitliği kullanılmaktadır. İşlem hacmi yaklaşımı ile işlem hacminin milli hasılaya oranındaki değişikliklerden yola çıkılarak kayıt dışı ekonominin boyutu tahmin edilmektedir (Schneider ve Buehn, 2013, s.12). Miktar teorisine göre, üretilen mal ve hizmetlerin para arzının paranın dolaşım hızının çarpımına eşittir.

Fisher'ın miktar denklemi:

$$M * V = P * T \text{ (M = para, V = hız, P = fiyatlar ve T = toplam işlemler)}$$

Fisher denklemine göre, para miktarındaki artış ile fiyatlar genel düzeyindeki (enflasyon) artış aynı yönde ve aynı orandadır. "MV = PT" denklemi ile gösterilen bu ilişkiye göre para miktarı (M) ile paranın dolaşım hızının (V) çarpımı malların ortalama fiyatı (P) ile satılan mal miktarının (T) çarpımına eşittir. MV, tüm mal ve hizmetler için yapılan para harcamasıdır. PT, dönem boyunca satılan mal ve hizmetlerin parasal değeridir (Çiçek, 2011, s.91).

İşlem hacmi yaklaşımında, kayıt dışı ekonomide peşin paraya ilaveten çek ve senet de ödeme aracı olarak kullanılmaktadır. Ayrıca, işlemlerin toplam değeri ile resmi olarak ölçülen GSMH arasındaki orandaki tüm değişikliklerin kayıt dışı ekonomiden kaynaklandığı varsayılmaktadır. Fakat eksik yönü ise, paranın dolaşım hızının kayıtlı ve kayıt dışı ekonomide benzer ve işlem hacminin GSMH'ya uzun dönemde sabit kabul edilmesidir. Ayrıca işlem hacmi miktarının hesaplanması da zor ve çok sayıda hesaplama gerektirmektedir (Schneider, 2000, s.26-27). Bu gibi eksikliklerden dolayı kayıt dışı ekonominin büyüklüğüne yönelik güvenilir sonuçlar elde etmede yeterli görülmemektedir (Çetintaş ve Vergil, 2003, s.22).

1.2.2.4.3. Ekonometrik Yaklaşım

Ekonometrik yaklaşım nakit para yöntemi olarak da adlandırılmaktadır. Bu yöntemde kayıt dışı ekonomi parasal yöntemler kapsamında yer alan ekonometrik yöntemler ile çeşitli unsurlara bağlı olarak tahmin edilmektedir (İlgin, 2002, s.148).

Ekonometrik yaklaşım diğere bir ifade ile nakit para talebi yöntemi ilk olarak Cagan (1958) tarafından kullanılmıştır. Cagan (1958) kayıt dışı ekonomiyeye sebep olan vergi baskısı ve para talebi arasındaki korelasyonu hesaplamıştır. 20 yıl sonra ise Guttman (1977) yılında istatistiki herhangi bir işlem olmadan benzer bir yaklaşım kullanmıştır. Tanzi (1983) tarafından ekonometrik yaklaşım geliştirilerek ABD'nin 1929 ve 1980 yılları arasındaki kayıt dışı ekonomi tahmin edilmeye çalışılmıştır.

Tanzi (1983), tarafından geliştirilen yöntemde, nakit para talebi bir denklem ile tahmin edilmektedir. Bu denklem ile vergi oranlarındaki değişikliklerin nakit para talebine etkisi araştırılmakta ve kayıt dışı ekonomide kullanılan nakit miktar ölçülmektedir. Yasadışı faaliyetler için tutulan para miktarının ölçümünde kayıt dışı ekonomide kullanılan paranın hızı ile resmi ekonomide kullanılan para miktarının aynı olduğu varsayılarak kayıt dışı ekonomideki büyüme hesaplanmaktadır. Tanzi denklemi ile gelirdeki artış, ödeme alışkanlıkları ve faiz oranları gibi faktörler kontrol edilmektedir.

Aynı zamanda bunlara ek olarak doğrudan ve dolaylı vergiler, kanuni düzenlemeler ve vergi sisteminden kaynaklanan karmaşıklıklar da denkleme eklenmektedir. Denklemde nakit paranın kişi başına düşen reel gelir, mevduat faiz oranı, milli gelir içerisindeki maaş ve ücretlerin payı, ortalama vergi oranına bağlı olduğu kabul edilerek nakit para talebi değişkenler aracılığıyla regresyon analizi yapılır. Ardından vergi değişkeni sıfır kabul edilerek para talebi tahmin edilir. Daha sonra iki para talebi arasındaki fark kayıt dışı ekonomide kullanılan nakit para düzeyi vermektedir. Son aşamada ise, kayıt dışı ekonomide kullanılan nakit para düzeyi ile kayıt dışı ekonominin boyutu hesaplanmaktadır (Tanzi, 1983, s. 300-302).

Kayıt dışı ekonominin büyüklüğünü tahmin etmek için en yaygın kullanılan yöntemlerden birisi olan ekonometrik yaklaşımı en çok kullanan araştırmacıların başında Tanzi (1983), Klovland (1984) ve Bhattacharyya (1990) gelmektedir.

1.2.2.5. Fiziksel Girdi (Elektrik Tüketimi) Yöntemi

Kayıt dışı ekonominin hacmini ölçmede kullanılan diğere bir dolaylı ölçme yöntemi olan fiziksel girdi yöntemi ilk olarak Lizzeri (1979) ve ardından Del Boca ve

Francesco (1982), Portes (1996), Kaufmann ve Kaliberda (1996), Johnson, Kaufmann ve Shleifer (1997) tarafından kullanılmıştır. Elektrik tüketim yöntemi olarak da ifade edilen bu yöntemde, elektrik tüketimindeki değişiklikler araştırılarak kayıt dışı ekonomik faaliyetler tahmin edilmektedir. Bu yöntemde, elektrik tüketiminin tüm ekonomik faaliyetlerle ilişkili olduğu benimsenmektedir. Bu kapsamda elektrik tüketimi verilerinden yararlanılarak ekonomik işlemler ile gerçekleşen ekonomik faaliyetler arasındaki farkın kayıt dışı ekonominin boyutunu verdiği kabul edilmektedir (Us, 2004, s.30). Fiziksel girdi yönteminin en önemli avantajı gelişmekte olan ve geçiş ekonomilerinde güvenilir bilgi elde etme kolaylığıdır. Bu yöntemi inceleyen iki yaklaşım vardır: Kaufmann-Kaliberdo ve Lacko yöntemidir.

1.2.2.5.1. Kaufmann- Kaliberdo Yöntemi

Bu yöntem genel olarak Kaufmann ve Kaliberda (1996)'nın benimsediği şekilde kullanılmaktadır. Kaufmann ve Kaliberda (1996), elektrik tüketiminin ekonomik işlem ve faaliyetleri ölçmede en iyi fiziksel gösterge olduğunu ve ekonomik faaliyetlere tamamen egemen olduğunu savunmaktadır. Dünya çapında yapılan birçok araştırmada, ekonomik faaliyet ile elektrik tüketimi arasındaki ilişki gözlemlenmiştir ve elektriğin GSMH' ye oranındaki elastikiyeti yakın bulunmuştur. Böylece elektrik tüketimindeki artış ile ekonomideki büyümenin paralellik gösterdiğine ulaşılmıştır (Kaufmann ve Kaliberda 1996, s.10-12). Buradan hareketle, bu paralellik doğrultusunda tahmin edilen GSMH ile resmi GSMH arasındaki farkın kayıt dışı ekonominin büyüklüğünü verdiği savunulmaktadır. Bu yöntem çok basit ve çekici bir yöntemdir.

1.2.2.5.2. Lacko Yöntemi

Lacko (1996, 1998, 1999, 2000), hanehalkı elektrik tüketimi ile kayıt dışı ekonomi arasında yakın bir ilişki olduğunu belirtmiştir (Lacko, 1996, s.19). Lacko (1996), her ülkede hanehalkı elektrik tüketiminin bir bölümünün kayıt dışı ekonomi tarafından kullanıldığını benimsemektedir. Bu yüzden Lacko (1996), ülkelerin kayıt dışı ekonomide kullandıkları elektriği tespit etmek için bir model oluşturmuştur. Bir birim elektrik başına kayıt dışı ekonomide GSMH üretiminin ne kadar olduğunun bilinmesi gerektiğini ifade etmiştir. Yeterli ve uygun verilere ulaşılamadığı için

tahminlerden yararlanmışır. 1990'lı yılların başında piyasa ekonomisi için yapılan kayıt dışı ekonomi tahminlerinden birinin sonucunu alarak bu oranı diğer ülkelere uygulamıştır. Bu tahmin ile 1990'larda farklı bir yöntem doğrultusunda piyasa ekonomisi için geliştirilmiştir. Lacko (1996), Morris (1993)'e göre GSMH'nin %10,5'i kadar olan ABD'deki kayıt dışı ekonomi doğrultusunda ülkelerin kayıt dışı ekonomilerinin hacmini hesaplamıştır.

Lacko yönteminde eleştirilen hususlar ise, kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin elektrik üretmek zorunda olmadığı, bazı çeşitli enerji kaynaklarında kullanılabilir olmasıdır. Bir diğer eleştiri ise, kayıt dışı ekonomik faaliyetler sadece hanehalkı sektöründe değil farklı sektörlerde de olabildiği ifade edilmektedir. Genel olarak bu iki fiziksel girdi yaklaşımı kayıt dışı ekonominin geniş bir tanımına dayanmaktadır. Çünkü ikisi de elektrik gerektiren faaliyetler olduğu ifade edilmektedir (Schneider ve Enste, 2000, s.33).

1.2.3. Model Yaklaşımı

Kayıt dışı ekonominin büyüklüğünü ölçmek için dolaylı yöntemler tek bir göstergenin kayıt dışı ekonomiyi etkilediğini kabul ederler. Fakat kayıt dışı ekonomiyi birçok faktör etkilemektedir ve model yaklaşımında etkilerine yol açan çoklu nedenleri açık bir şekilde ele alınmaktadır (Schneider ve Klinglmair, 2004, 39). Kayıt dışı ekonominin etkileri işgücü, para ve ürün piyasalarındaki belirtilerle açıklanmaktadır. Bu kapsamda model yaklaşımı ile kayıt dışı ekonomiyi tahmin etmek için, kayıt dışılığı etkileyebilecek çeşitli nedenler ve sonuçları geniş kapsamlı olarak incelenip bir model oluşturulmaktadır (Ülgen ve Öztürk, 2006, s.55).

MIMIC (Multiple Indicators - Multiple Causes, Çoklu Göstergeler- Çoklu Nedenler) modeli, ekonomide kayıt dışı ekonominin ölçümünde kullanılmaktadır. Model yaklaşımının öncüleri Weck (1983), Frey ve Weck (1983b), Frey ve Weck-Hannemann (1984) farklı yıllar için yatay kesit analizini 24 OECD ülkesine uygulamışlardır. Frey ve Weck- Hannemann (1984) tarafından OECD ülkelerinde kullanmış daha sonra, ABD (Aigner vd., 1989), Latin Amerika (Loayza, 1996), Yeni Zelanda (Giles, 1999b) ve Rusya (Prokhorov, 2001)' da kullanılarak ülkelerin kayıt dışı ekonomilerini hesaplamak amaçlanmıştır (Savaşan, 2004, s.6).

Model, ölçüm ve yapısal denklem modeli olarak iki bileşenden oluşmaktadır. Ölçüm modeli, gözlemlenen değişkenlerin geçerliliğini yani ölçüm özelliklerini ifade etmektedir. Yapısal denklem modeli ise, gözlenmeyen değişkenler arasındaki nedensellik etkilerini belirlemekte ve denklemde bilinmeyen katsayılar LISREL (Linear Interdependent Structural Relationship) modeli ile tahmin edilmektedir. Bu model değişkenlerdeki ölçüm hataları ve ölçülemeyen değişkenler özelliğine sahip modelleri ölçmek için oluşturulmuştur. LISREL modeli analitik faktör yaklaşımının bir örneği ve MIMIC modeli de LISREL modelinin özel bir durumu olarak doğrusal yapısal denklemler sisteminden oluşmaktadır (Frey ve Schneider, 2000, s.6).

Model yaklaşımının, kayıt dışı ekonomiyi ölçmede çok yönlü sebep ve göstergelere eşanlı olarak odaklanması ile diğer yaklaşımlardan ayrılmaktadır. Modelde, kayıt dışı ekonominin doğmasına sebep olan vergi yükü, işgücü kısıtlamaları, idari tasarruflar gibi nedensel değişkenler ve reel GSMH, dolaşımdaki para miktarı, vergi kaçakçılığı derecesi, işgücü piyasasına katılım oranları gibi kayıt dışı ekonomik göstergeler de birlikte ele alınmaktadır (Savaşan, 2004, s.8).

Kayıt dışı ekonominin neden ve göstergeleri şu şekilde açıklanabilir (Schneider, 2004, s.41-42):

Nedenleri:

- Gerçek ve algılanan doğrudan ve dolaylı vergi yükü. Artan vergi yükü kayıt dışı ekonomik faaliyetler için iyi bir teşvik olmaktadır.
- Devlet faaliyetlerini temsil eden düzenleme yükü. Düzenleme yükündeki artışlar kayıt dışı ekonomi için teşvik oluşturmaktadır.
- Bireylerin vergilerini ödemek için istekli olma bilinci olarak açıklanan vergi ahlakının azalması kayıt dışı ekonominin artmasına sebep olmaktadır.

Göstergeleri:

Kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin hacminde meydana gelen değişiklikler aşağıda açıklanan göstergelere yansıtılabilir.

- Parasal göstergelerin geliştirilmesi. Kayıt dışı ekonomik işlem ve faaliyetlerde artış söz konusu olması halinde, ek parasal işlemlere ihtiyaç olunmaktadır.
- İşgücü piyasasındaki gelişim. Kayıt dışı ekonomide faaliyette bulunanların sayısının artışı kayıtlı ekonominin azalmasına ve kayıtlı ekonomide faaliyette bulunan kişilerin de azalmasına yol açacağı beklenmektedir.
- Üretim piyasasındaki gelişim. Kayıt dışı ekonomideki artışlar işgücü piyasasındaki girişleri kayıtlı ekonomi dışına taşıyabilmektedir.

Model yaklaşımının avantajı, kayıt dışı ekonominin çok yönlü sebep ve göstergelerinin aynı anda bir bütün olarak incelenebilmesidir. Zayıf noktası ise, değişkenlerin çok çeşitli olması ve bu değişkenlerle ilgili kapsamlı bilgiye ulaşmanın zor olmasıdır. Ayrıca değişkenlerde meydana gelen küçük değişiklikler kayıt dışı ekonomi ile ilgili sonuçları önemli ölçüde değiştirmektedir (Kılınçaslan, 2010, s.36). MIMIC modeli, çok fazla veri gerektirmektedir. Fakat veri eksikliği nedeniyle uygulanabilir değildir. Aynı zamanda bu yöntem istatistiksel açıdan değişikliklerin tahminini çok fazla etkilediği için çeşitli çalışmalarda güvenilir olmadığı ifade edilmektedir (Çetintaş ve Vergil, 2003, s.24).

1.3. KAYIT DIŞI EKONOMİYİ ÖLÇME YÖNTEMLERİNİN ÜSTÜNLÜK VE ZAYIFLIKLARI

1.3.1. Kayıt Dışı Ekonomiyi Ölçme Yöntemlerinin Üstünlükleri

Doğrudan Ölçüm Yöntemleri: Kayıt dışı ekonominin boyutunu ölçmede kullanılan doğrudan yaklaşımlar, gönüllü cevaplara veya vergi denetimi ve diğer uygunluk yöntemlerini kullanan anketlere ve örneklere dayanan mikro ekonomik yaklaşımlardır. Kayıt dışı ekonomiyi tahmin etmek için tasarlanan örneklem araştırmaları yaygın olarak kullanılmaktadır (Feige, 1990, s.13). Bu yöntemde bireysel verilerden hareket edilerek gözlemlere ve gönüllü cevaplara ulaşılmaktadır. Doğrudan yöntemlerden anket yönteminde kişi ve kurumlara kayıt dışı ekonomik faaliyetlere yönelik sorular yöneltilerek bilgi elde etmek amaçlanmaktadır. Kayıt dışı ekonominin yapısı hakkında detaylı bilgi toplama yeteneğinden dolayı mikro anketler problemin doğasını anlamak için potansiyel olarak güçlü bir yöntem olabilmektedir (Eilat ve Zinnes, 2000, s.18).

Diğer doğrudan ölçüm yöntemi vergi denetimidir. Kayıt dışı ekonominin tahminleri vergi amaçlı beyan edilen gelir ile seçici kontrollerde ölçülen gelir arasındaki tutarsızlığa da dayanabilmektedir. Bu kapsamda vergi denetim programları bu konuda özellikle etkili olmuştur. Beyan edilen vergiye tabi gelirin miktarını ölçmek için tasarlanmış olup, kayıt dışı ekonomiyi birkaç ülkede hesaplamak için kullanılmıştır (Schneider, 2016, s.9). Genel olarak bu yöntemlerin en büyük avantajı, kayıt dışı ekonomik faaliyetleri ve kayıt dışı ekonomide çalışanların yapısı ve bileşimi hakkında ayrıntılı bilgi sağlayabilmeleridir (Schneider, 2002, s.33).

Dolaylı Ölçüm Yöntemleri: Göstergeler yaklaşımı olarak da adlandırılan bu yaklaşımlar çoğunlukla makroekonomiktir ve zaman içinde gölge ekonominin gelişimi hakkında bilgi içeren çeşitli ekonomik ve diğer göstergeleri kullanır. Bunlar: GSMH yöntemi, vergi incelemesi yoluyla ölçme yöntemi, istihdam yöntemi, parasal yöntemler olan sabit oran yaklaşımı, işlem hacmi yaklaşımı ve ekonometrik yaklaşım ve fiziksel girdi (elektrik tüketimi) yöntemlerinden Kaufmann- Kaliberdo yöntemi ve Lacko yöntemleri aracılığıyla incelenmektedir.

GSMH yöntemi, ulusal harcama ve gelir istatistikleri arasındaki tutarsızlığa dayanmaktadır. Ulusal muhasebede GSMH'nin gelir ölçüsünün, GSMH'nin harcama ölçüsüne eşit olması beklenmektedir. Fakat kayıt dışı ekonomi sebebiyle farklı sonuçlar çıkmaktadır. Dolayısıyla, harcama ölçüsü ile gelir ölçüsü arasındaki boşluk kayıt dışı ekonominin bir göstergesi olmaktadır. GSMH yöntemi, harcama tarafının tüm bileşenlerinin hatasız bir şekilde ölçüldüğünü ve gelir faktörlerinden istatistiksel olarak bağımsız olacak şekilde inşa edildiğini varsaymaktadır (MacAfee 1980, s.83).

Diğer bir yöntem olan vergi incelemesi yoluyla ölçme yöntemi, kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin tespit edilmesinde en yaygın kullanılan yöntemlerdendir. Bu yöntem ile, vergilendirmemiş, mükellefler tarafından beyan edilmemiş işlemler veya herhangi bir eksiklikler, kaçırılan gelir ve kazançlar tespit edilmeye çalışılmaktadır.

İstihdam yöntemi, resmi ve gerçek işgücü arasındaki tutarsızlığa dayanan istihdam yöntemi de diğer bir dolaylı ölçüm yöntemidir. Toplam işgücüne katılım oranının sabit olduğu varsayıldığında, resmi işgücüne katılım oranının düşüş

göstermesi toplam istihdam içerisindeki kayıt dışı ekonominin artışını göstermektedir. Bu kapsamda bu yöntemde kayıt dışı ekonomiyi tahmini olarak belirlemekte ve basit hesaplama teknikleri kullanılarak sonuç elde edilmektedir (Medina ve Schneider, 2018, s.10).

Parasal yöntemler, kayıt dışı ekonominin boyutlarını ölçmek için parasal istatistiklerin kullanıldığı yöntemdir. Bu yöntem üç başlık altında incelenmektedir. Bunlar; sabit oran yaklaşımı, işlem hacmi yaklaşımı ve ekonometrik yaklaşımdır. İlk olarak sabit oran yaklaşımında, kayıt dışı ekonominin tahmin edilmesi için geliştirilmiş ilk yaklaşımdır. Kayıt dışı ekonominin dışında boyutunu belirlemek için para piyasalarındaki işlemler izlenmektedir.

Diğer parasal yöntem Feige (1979) tarafından geliştirilen işlem hacmi yaklaşımıdır. Bu yaklaşımda Fisher'in miktar teorisi kullanılmaktadır. İşlem hacmi ve resmi GSMH arasında zaman içinde sürekli bir ilişki olduğu varsayımına dayanmaktadır. Ayrıca, bu yaklaşımda işlemlerin toplam değeri ile resmi olarak ölçülen GSMH arasındaki oranda tüm değişikliklerin kayıt dışı ekonomiden kaynaklandığını varsayılmaktadır. Bu, finansal işlemlerin yasal olan ve kayıt dışı ekonomi ile ilgisi olmayan "saf" çapraz ödemelerden arındırılması için önemli miktarda veriye ihtiyaç duyulduğu anlamına gelmektedir (Schneider ve Buehn, 2013, s.13).

"Para talebi yaklaşımı" olarak da adlandırılan ekonometrik yaklaşım en sık kullanılan yaklaşımlardan birisidir. Tanzi (1980) ile geliştirilen bu yaklaşım kayıt dışı işlemlerin nakit ödeme şeklinde yapıldığını varsaymaktadır. Bu yaklaşımda ortaya çıkan aşırı para talebini izole etmek için zaman içinde para talebine ilişkin bir denklem tahmin edilmiştir.

Fiziksel girdi yöntemi, elektrik tüketimi olarak da adlandırılan bu yöntem, elektrik tüketimi verilerinden yararlanılarak kayıt dışı ekonominin belirlendiği bir yöntemdir. Bu yöntem Kaufmann- Kaliberdo ve Lacko yöntemi olarak ikiye ayrılmaktadır. Kaufmann- Kaliberdo yönteminde elektrik tüketiminin ekonomik işlem ve faaliyetleri ölçmede en iyi gösterge olduğu benimsenmektedir. Elektrik tüketimi ile ekonomideki büyümenin paralel olduğuna ve bu doğrultuda tahmin edilen GSMH ile

resmi GSMH arasındaki farkın kayıt dışı ekonomiyi verdiğine ulaşılmaktadır. Aynı zamanda bu yöntem çok basit ve çekici bir yöntemdir (Kaufmann ve Kaliberdo, 1996, s.12). Diğer fiziksel yöntem girdi yöntemi olan Lacko yönteminde, Lacko (1996) ülkelerin kayıt dışı ekonomide kullanmış oldukları elektriği belirlemek için çalışmıştır. Bir birim elektrik başına kayıt dışı ekonomide GSMH'nın ne kadar olduğunun bilinmesi amaçlanmıştır. Bunun için tahminlerden yararlanılarak Morris (1993) GSMH'nın %10,5 olan ABD'deki kayıt dışı ekonomi oranı ile diğer ülkelerin kayıt dışı ekonomisi hesaplanmıştır (Schneider ve Buehn, 2018, s.11).

MIMIC Modeli, kayıt dışı ekonominin çeşitli nedenlerini ve çoklu etkilerini dikkate almaktadır. Gözlemlenmemiş değişkenlerin istatistiksel teorisine dayanan özel bir tür yapısal denklem modellemesidir. MIMIC modelinin üstünlüğü, bir dizi dışsal nedensel değişkenin kayıt dışı ekonomi üzerindeki etkisini ve ayrıca kayıt dışı ekonominin makro ekonomik göstergeler üzerindeki etkisini doğrulamak için geliştirilmiş teori temelli bir yaklaşımdır. Bu kapsamda çok yönlü neden ve göstergeler bir bütün olarak aynı anda incelenmektedir (Medina ve Schneider, 2018, s.12).

1.3.2. Kayıt Dışı Ekonomiyi Ölçme Yöntemlerinin Zayıflıkları

Doğrudan Ölçüm Yöntemleri: Kayıt dışı ekonomiyi ölçmede kullanılan doğrudan ölçüm yöntemleri anket yöntemi ve vergi denetimi yöntemidir. Anket yönteminde, kayıt dışı ekonominin yapısı hakkında ayrıntılı bilgi verirken sonuçlar anketin formüle edilme biçimine ve katılımcıların iş birliğine istekli olmalarına karşı hassastır. Görüşülen kişilerin çoğu hileli davranışları itiraf etmekte tereddüt ederler ve psikolojik baskı sebebiyle yanlış cevap verme ihtimalleri söz konusu olur ve böylece çoğu zaman yanıtlar nadiren güvenilir olmaktadır. Bunun sonucunda tahminlerin kayıt dışı ekonomiyi düşük gösterdiği sonucuna ulaşılmaktadır. Böylece, bu tür cevaplardan beyan edilememiş çalışmanın gerçek bir tahminini parasal olarak hesaplamak zor olmaktadır. Bu nedenle, anketlerin tüm gayri resmi faaliyetleri ele geçirmesi muhtemel değildir (Feige, 1986).

Kayıt dışı ekonominin bir diğer doğrudan ölçüm yöntemi olan vergi denetimi yönteminin dezavantajı ise, mali denetim konularının genellikle denetimin tarihini ve

amacının önceden bilinmesi kötü sonuçlara yol açmaktadır. Öte yandan denetimler tüm nüfus için temsili olmamaktadır. Yasadışı faaliyetlerin çoğu genellikle mali kuruluşlar tarafından bulunamamaktadır (Lazar vd., 2008, s.44). Vergi denetimlerine dayanan tahminler, gelir vergisi otoriteleri tarafından keşfedilen kayıt dışı ekonominin sadece bir kısmını yansıtmaktadır ve bunun tüm gizli gelirlerin sadece bir kısmı olacağı tahmin edilmektedir. Genel olarak bu yöntem kayıt dışı ekonominin büyüklüğünü ortaya koymada yetersiz olabilmektedir (Eilat ve Zinnes, 2000, s.18).

Bu iki doğrudan ölçüm yönteminin diğer bir dezavantajı, yalnızca tahminlere dayanmalarıdır. Tüm kayıt dışı ekonomik faaliyetleri tahmin etmeleri pek olası değildir. Bu nedenle daha düşük sınır tahminleri sağladıkları görülebilmektedir. Kayıt dışı ekonominin daha uzun bir zamandaki gelişimi ve büyümesi ile ilgili tahminlerde bulunamamaktadırlar.

Dolaylı Ölçüm Yöntemleri: Dolaylı yöntemlerden ilk olarak gelir ve harcamalar arasındaki tutarsızlığa dayanan GSMH yönteminin zayıf yönü, hesaplamalardaki eksik olan bilgilerin tespit edilememesinden kaynaklanmaktadır. Ayrıca gelirin ekonomide harcanmayarak yurtdışına çıkartılması ve dövize talebin artması da kayıt dışı ekonominin düşük çıkmasına neden olmaktadır. Böylece harcama alanının tüm bileşenleri hatasız bir şekilde ölçülürse o zaman bu yaklaşım kayıt dışı ekonominin ölçeğinin iyi bir tahmininde bulunabilecektir. Ancak, durum böyle olmamaktadır. Tutarsızlık, kayıt dışı ekonomi faaliyetinin yanı sıra ulusal hesap istatistiklerinde tüm eksiklik ve hataları yansıtmaktadır (Schneider, 2000, s.26).

Vergi incelemesi yoluyla ölçme yönteminde, ekonomik faaliyetlerin vergilendirilmemiş kısmı hesaplanmaktadır. Kayıt dışı ekonominin sebeplerinden birisi olan vergi denetimi faaliyetinin eksik olarak yapılmasıdır. Fakat vergi kaçakçılığı ve hileli işlemlerin çok olması sebebiyle vergi inceleme yöntemi ile kayıt dışı faaliyetlerin tam olarak tespit edilmesi mümkün olmamaktadır. Dolayısıyla da tahmini olarak yapılmakta ve net bir sonuca ulaşılamamaktadır.

İstihdam yönteminin zayıflığı ise, katılım oranındaki farklılıkların başka nedenleri de olabileceğidir. Ayrıca, insanlar kayıt dışı ekonomide çalışabilir ve resmi ekonomide de iş sahibi olabilirler. Böylece ikinci bir işte çalışanları dikkate

almamaktadır. Dolayısıyla, bu tür tahminler kayıt dışı ekonominin boyutunun ve gelişiminin zayıf göstergeleri olarak görülebilmektedir (Giles, 1998, s.5).

Parasal yöntemlerden, sabit oran yaklaşımın zayıf yönü, ödeme aracı olarak nakit paranın kullanıldığı ve hem kayıtlı hem de kayıt dışı ekonomide paranın dolaşım hızının eşit olduğunun esas alınmasıdır. Ancak kayıt dışı ekonomide çek ve senette çoğunluk olarak kullanılmaktadır (Sarılı, 2002, s.37).

Diğer parasal yöntem olan işlem hacmi yaklaşımıdır. Bu yöntem her ne kadar teorik olarak çekici olsa da bazı zayıf yönleri vardır. Güvenilir tahminler elde etmek için gerekli olan ampirik gereksinimlerin yerine getirilmesi o kadar zordur ki uygulanması şüpheli sonuçlara yol açabilmektedir. Bunu yanı sıra çek ve kredi kartlarının geliştirilmesi gibi diğer faktörlerde istenen nakit tutma miktarını ve dolayısıyla hızı etkileyebilmektedir (Feige, 1979, s.8). Aynı zamanda paranın dolaşım hızının kayıtlı ve kayıtlı olmayan ekonomide benzer olması ve işlem hacminin GSMH' ya uzun dönemde sabit kabul edilmesi de bu yöntemin diğer bir zayıf yönüdür (Schneider, 2000, s.26).

Ekonometrik yaklaşım her ne kadar birçok OECD ülkesinde de kullanılmış olsa dahi farklı sebeplerle eleştirilmektedir. Bu yönteme en çok itiraz edilen durumlar; kayıt dışı ekonomik işlemlerin nakit olarak yapılması, kayıt dışı ekonomiye sebep olan faktörlerin sadece yüksek vergi oranları olduğunun kabul edilmesi, düzenlemenin etkisi, vergi mükelleflerinin vergi ahlakına yönelik tutumları vb. dikkate alınmamaktadır (Frey ve Weck-Hannemann, 1984). Diğer itirazlar, her iki ekonomide de hem kayıtlı hem de kayıt dışında paranın dolaşım hızının aynı varsayılması ve baz yılda kayıt dışı ekonomi olmadığı kabul edilmesi eleştiriler arasında yer almaktadır (Schneider, 2004, s.36).

Fiziksel girdi yönteminden Kaufmann-Kaliberdo yönteminin avantajların yanında aynı zamanda çeşitli eleştirilerde söz konusudur. İlk olarak, kayıt dışı ekonomik faaliyetlerde sadece elektrik tüketimi değil çeşitli enerji kaynaklarından petrol, kömür gibi kaynaklarda kullanılabilir. Bu yöntem yalnız kayıt dışı ekonominin elektrik tüketimi gerektiren faaliyetlerini tespit etmektedir. Diğer taraftan, elektrik tüketimi bir süreci kapsamaktadır ve verimliliği tarihsel süreçte değişiklikler

gösterebilmektedir. Tarihsel süreçte ülkeler arasındaki Elektrik Tüketimi/GSMH oranındaki elastikiyetinde değişiklik oluşabilmektedir (Schneider ve Enste, 2000, s.96).

Diğer fiziksel girdi yöntemi Lacko yöntemine yönelik eleştiriler ise, kayıt dışı ekonomi faaliyetlerinin tümü önemli miktarda elektrik gerektirmez ve diğer enerji kaynakları kullanılabilir. Kayıt dışı ekonomi faaliyetleri sadece hane halkında gerçekleşmemektedir. Sosyal refah harcamalarının oranının, özellikle geçiş ve gelişmekte olan ülkelerde, kayıt dışı ekonomi için açıklayıcı bir faktör olarak kullanılıp kullanılamayacağı şüphelidir (Schneider, 2002, s.41).

Model yaklaşımının eleştiri noktası, modelin uygulanmasına, kullanılan örneğe ve tahminlerin güvenilirliğine odaklanır. Bu yaklaşımın açıklayıcı niteliğinden ziyade doğrulayıcı olduğu düşünülmektedir (Schneider ve Buehn, 2016, s.23). Modelde değişkenlerin çok çeşitli olmasından dolayı kapsamlı bilgiye ulaşmak zor olmaktadır. Aynı zamanda çok fazla veriye gereksinim duyulmaktadır. Ancak veri eksikliği söz konusu olmaktadır. Bundan dolayı net bir tahmine ulaşılamamaktadır. Özetlemek gerekirse, en iyi veya yaygın olarak kabul edilmiş bir yöntem yoktur. Her bir yaklaşımın kendine özgü güçlü ve zayıf yanlarının yanı sıra, belirli görüşler ve sonuçlar vardır.

1.4. AVRUPA BİRLİĞİ GEÇİŞ EKONOMİLERİNDE KAYIT DIŞI EKONOMİNİN GELİŞİMİ

1989 yılında sosyalist sistem Berlin Duvarının yıkılması ve iki yıl sonra 21 Aralık 1991 yılında Sovyetler Birliğinin dağılmasıyla birlikte, bu blokta yer alan ülkeler kurumsal ve ekonomik değişim sürecine girmişlerdir (Kazgan, 2005, s.79). 1989 öncesinde sosyalizme dayalı merkezi planlama sistemi ile kontrol edilen ülkelerin serbest piyasa ekonomisine geçmeleri ile çeşitli düzen değişikliğine maruz kalan ülke grupları için “geçiş ekonomileri” tanımı kullanılmaya başlanmıştır. Bu ülkeler her ne kadar farklı özelliklere sahip olsalar da merkezi planlamaya dayalı sistemden serbest piyasa ekonomisine geçmeleri ile tamamı “geçiş ekonomileri” kavramına dahil edilmişlerdir (Güler, 2012, s.53).

Geçiş ekonomilerinin sınıflandırılmasında, Uluslararası Para Fonu (IMF)'nin yapmış olduğu sınıflandırma kullanılmaktadır. Geçiş ekonomileri olarak adlandırılan bu ülkeler;

- Orta ve Doğu Avrupa Ülkeleri: Arnavutluk, Bulgaristan, Çek Cumhuriyeti, Hırvatistan, Macaristan, Makedonya, Polonya, Romanya, Slovakya, Slovenya.
- Baltık Cumhuriyetleri: Estonya, Letonya, Litvanya.
- Eski Sovyet Cumhuriyetleri: Azerbaycan, Beyaz Rusya, Ermenistan, Gürcistan, Kazakistan, Kırgızistan, Moldova, Rusya, Özbekistan, Tacikistan, Türkmenistan, Ukrayna.
- Asya'daki Geçiş Ekonomileri: Çin, Kamboçya, Laos, Vietnam'dır (IMF, 2000).

IMF'ye göre, geçiş süreci liberalleşme, makroekonomik istikrar, yeniden yapılandırma ve özelleştirme, yasal ve kurumsal reformlar ile gerçekleşmektedir. Liberalleşme sürecinde, fiyatların genel olarak serbest piyasada belirlenmesine izin verilmekte ve ticaret engellerinin azaltılması için çalışılmaktadır. Makro ekonomik istikrarda ise, yüksek enflasyon patlamasının ardından enflasyonun kontrol altına alınması ve zaman içerisinde düşürülmesi amaçlanmaktadır. Yeniden yapılanma ve özelleştirme, uygulanabilir bir finansal sektör oluşturularak, işletmelerin serbest piyasalarda satılabilecek malları üretebilme ve özel sektöre devretme şeklinde gerçekleşmektedir. Yasal ve kurumsal reformlar ile, devletin bu ekonomilerdeki rolünü tanımlamak, rekabet politikalarını ve hukukun üstünlüğünü belirlemek amaçlanmaktadır (IMF, 2000).

Geçiş ekonomileri;

- Fiyat ve piyasa işlemlerinin serbestleştirilmesi ve ekonomik faaliyetlerin etkin kullanımının sağlanabilmesi için yeniden kaynak tahsisi sağlanması,
- Makroekonomik dengenin sağlanması amacıyla piyasa odaklı işlemlerin geliştirilmesi,
- Kanuni hükümlerin ve mülkiyet haklarının şeffaf tutulduğu bir yasal çerçeve oluşturulması,
- Özelleştirme ile ekonomik etkinliğin elde edilmesini kapsamaktadır (Havrylyshyn ve Wolf, 1999, s.1).

Geçiş ekonomilerinin dönüşüm süreci ile işsizlik ve yoksulluk gibi birçok ekonomik ve sosyal sorunlar ortaya çıkmıştır. Geçiş sürecinin başlangıcında yüksek istihdam kaybı ve düşük iş olanakları, istihdamın azalmasına ve işsizliğin yükselmesine yol açmıştır. İşsizlik bireylerde sosyal dışlanma, toplumsal değerlerde yozlaşma gibi problemlere sebep olmasıyla bireylerin kayıt dışı ekonomik faaliyetlere yönelmelerine de sebep olmuştur. Diğer taraftan ihracatta düşüşün yaşanması ile birlikte Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinde ve Baltık Cumhuriyetlerinde geçiş sürecinin başlarında %25’lik bir düşüş yaşanmıştır (Kesici, 2009, s.415). Geçiş ekonomilerinde 1990’lı yıllardan itibaren büyüme oranlarında iyileşme görülse de bu büyüme istihdam alanında beklenen iyileşmeyi sağlamamış ve bu durum “işsiz büyüme” şeklinde ifade edilmiştir (Svejnar, 2002, s.16).

Geçiş dönemi başlarında enflasyon, Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinde yıllık yüzde 450’ye, Baltık Cumhuriyetlerinde ise, yüzde 900’e ulaşmıştır. 1998 yılı itibariyle yürürlüğe konulan tedbirler ile bu ülkelerde enflasyon oranı tek haneli rakamlara düşürülmüştür. Aynı zamanda enflasyondaki patlama ile bu ülkelerde üretimde de yüzde 40 düşüş yaşanmıştır (IMF, 2000, s.2). Bu ülkelerde AB üyelik süreci başlayıncaya kadar makroekonomik politikaların hedeflendiği alanlar ekonomik büyüme, mali disiplini sağlama, enflasyonu düşürmektir. Fakat bu süreçte bu hedefler tam olarak sağlanamamıştır.

Ayrıca geçiş sürecinde bu ülkelerde, sermaye birikiminin az olması, piyasa ekonomisine ilişkin kuralların yeteri kadar oturtulmamış olması, piyasaya uyum sağlamada birimlerin yetersiz olması ve devletin zayıflığının ekonomik işlemlerin devlet tarafından sağlanmasını ve kontrolünü olumsuz etkilemesi gibi sorunlar yaşanmıştır. Bu gibi birçok problemler ise kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin artmasına sebep olmuştur (Simon vd., 1997, s.159).

Bu kapsamda çalışmada asıl olarak baz alınan Avrupa Birliği geçiş ekonomileri içerisinde görülen 1991-2015 yılları arasındaki kayıt dışı ekonomi büyüklüğü aşağıda Tablo 3 üzerinden özetlenmiştir.

Tablo 3: AB Geçiş Ekonomileri Kayıt Dışı Ekonomi Büyüklüğü (1991, 2015) (GSYH'nin Yüzdesi)

Ülkeler	Kayıt dışı ekonomi büyüklüğü	
	1991	2015
Bulgaristan	35.13	20.83
Çek Cumhuriyeti	18.42	10.47
Estonya	23,54	18.49
Hırvatistan	30,70	22.96
Letonya	20,07	16.62
Litvanya	21,15	18.65
Macaristan	31,89	20.49
Polonya	33,10	16.67
Romanya	36,03	22.94
Slovakya	17,19	11.18
Slovenya	27,41	20.21

Kaynakça: Medina ve Schneider, 2018, s.50-54

Geçiş ekonomilerinin serbest piyasaya geçişi ile ekonomik bir dönüşüm yaşanmıştır. Avrupa Birliği ile entegrasyon süreci de geçiş sürecini hızlandırmıştır. Bu ülkeler AB'nin mevcut standartlarını karşılamak için çeşitli yapısal reformlar üzerine çalışmalarda bulunmuşlardır. Böylece AB geçiş ekonomileri kayıt dışı ekonomi hacminde düşüş yaşamışlardır (Bayar ve Öztürk, 2016, s.158).

Tablo 3 üzerinde de görüldüğü üzere 1991-2015 yılları arasında daha önce AB'ye katılan ülkelerden Çek Cumhuriyeti, Slovakya, Polonya ve Estonya kayıt dışı ekonominin azaltılmasında Romanya, Bulgaristan ve Hırvatistan ile karşılaştırıldığında daha fazla ilerleme olduğu görülmektedir. Özetlendiği üzere en düşük kayıt dışı ekonominin görüldüğü ülkeler Çek Cumhuriyeti ve Slovakya olup en yüksek kayıt dışı ekonomiye sahip ülkenin ise, Hırvatistan ve Romanya olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Çek Cumhuriyeti ve Slovakya ülkelerinin düşük seviyede olmasının sebebi AB üyelikte ekonomik birimlerinin geliştirilmesi ve kurumsallaşma olabilmektedir.

AB üyelik için ilk olarak ülkenin AB üyelik kriterlerini karşılaması gerekmektedir. Bu kriterler 1993 yılında Kopenhag’ da bulunan Avrupa Konseyi’nde tanımlanmış ve bu sebeple “Kopenhag Kriterleri” olarak adlandırılmıştır. AB üyeliğın ana kriterleri şu şekilde ifade edilmektedir (European Commission, 2016):

- Demokrasiyi, hukukun üstünlüğünü, insan haklarını ve azınlıklara saygı ve korunmayı garanti eden istikrarlı kurumlar;
- İşleyen bir piyasa ekonomisi ve AB'deki rekabet ve piyasa güçleriyle başa çıkma kapasitesi;
- Siyasi, ekonomik ve parasal birliğin amaçlarına bağlılık dahil olmak üzere üyelik yükümlülüklerini etkin bir şekilde yerine getirme ve uygulama becerisi AB'nin amaçlarına uygun kriterlerdir. Böylece ülkeler AB kriterlerini yerine getirme çalışmaları kapsamında dolaylı olarak kayıt dışı ekonominin boyutunda düşüşe katkı sağlamışlardır.

AB üyelik süreci 1990’lı yılların ilk yarısında başlamıştır ve bu süreçte yapılan reformlar ile üyelik süreci gerekleri yerine getirilmeye çalışılmıştır. Avrupa para birliğine üye olmak için Maastrich Kriterlerinin uygulanmaya çalışıldığı makroekonomik stabilizasyon alanında enflasyon ve faiz oranlarının kontrol altına alınması, paranın değerinde istikrar sağlanması, borç stoku ve bütçe açığının düşürülmesi ile ilgili reform çalışmaları yapılmıştır. AB’ye üyelik amacıyla kurumsal ve hukuksal alanlarda etkin vergi sistemi oluşturulması ve Merkez Bankasının özerkliği gibi hukuksal düzenlemelerle ilgili reformlar yapılmıştır. Aynı zamanda rekabet kapasitesini artırmak için mikro ekonomik düzeyde serbest piyasa ekonomisinin yerleştirilmesiyle ilgili de reform çalışmaları yapılmıştır (Piazola, 2000, s.3).

1989 yılından sonra sosyalist sistemden kapitalizme geçiş sürecinde, geçiş ekonomilerine yönelik IMF desteği ile uygulanan liberalizasyon, makroekonomik stabilizasyon ve özelleştirme düzenlemelerinin sıkı para politikalarıyla beraber döviz kuru ve fiyatların serbestleştirilmesi, vergi sisteminin tekrar düzenlenmesi, iç ve dış ticaretin serbestleştirilmesi ve sosyal güvenlik düzenlemelerini içermektedir. Bu düzenlemelere IMF ve Dünya Bankası tarafından mali destek sağlanmıştır (Marangos,

2002(b), s.260). Dünya Bankasının geçiş ekonomileri için hazırladığı raporda alınması gereken önlemler:

- İşgücü üzerindeki vergilerin azaltılması için emeklilik ve sağlık sistemi reformları geliştirilmesi,
- Düşük gelirli bölgelerde yardımların düzenlenmesi ile işgücü arz teşviklerinin iyileştirilmesi
- İdari engellerin ortadan kaldırılması ve piyasada rekabetin artırılması
- Sosyal güvenlik ağının geliştirilmesi geçiş ekonomileri için alınması gereken önlemlerdir (Rutkowski vd., 2005, s.45).

AB geçiş ekonomileri için geçiş döneminin başlarında negatif büyüme olmuştur. 1991-1995 yıllarında büyüme oranlarında düşüklük veya küçülme yaşanmıştır. 1996-2000 yılları arasında ise büyüme oranı AB ortalamasının üzerine çıkmış ve sonraki yılları artmaya devam etmiştir. Geçiş ekonomilerinde yaşanan bu büyümenin sebebinin, AB'ye üyelikle birlikte ticari ve finansal entegrasyon sağlanması olduğu ifade edilmiştir (Arratibel vd., 2007, s.7). Bu dönemde yapılan reformlar enflasyonda tamamen düşürülmesi bile kontrol altına alınmasını sağlamıştır. Buda pek çok ülkede büyümeyi tekrar başlatmıştır.

Geçiş ekonomileri için AB üyelik sürecinde 2000'li yıllardan itibaren işsizlik oranları genel olarak azalmaya başlamıştır. 2000 yılında geçiş ekonomileri ortalama işsizlik oranı %12,5 iken 2006 yılında bu oran %8.25'e düşmüştür (European Commission, 2007, s.290-312). 2015 yılında ise 2013 yılında AB üye olan Hırvatistan verilere dahil edilmeden 10 geçiş ekonomisi ülkenin ortalama işsizlik oranı %8,14 olarak gerçekleşmiştir. Bu geçiş ekonomileri içerisinde AB geç üye olması ile birlikte Hırvatistan'ın 2013 yılı işsizlik oranı %17,4 iken 2014 yılında %17,2 ve 2015 yılında ise %16,1'e düşmesine rağmen diğer ülkelere göre işsizlik oranı oldukça yüksektir (European Commission, 2018, s.185-256).

Geçiş ekonomilerinin istihdam oranı 2006 yılına değin AB ortalamasının altında olmasına rağmen AB üyelik süreciyle 2000'li yıllardan itibaren artış göstermiştir. Bu bağlamda ekonomik ve parasal birliğin ürünü olan Avrupa İstihdam Stratejisi (AİS), üye ülkeler için geçiş ekonomileri için de bu ülkelerin işsizlik oranlarını azaltmak ve

yüksek istihdamın sağlanması için üye devletler arasında yakınsamayı teşvik etmektedir (Van Rie ve Marx, 2012, s.357). AİS' nin işleyişinde, üye devletlerin istihdam politikalarına ilişkin yıllık bir dizi rehber ilke kabul edilmektedir. Üye ülkeler bu ilkeler doğrultusunda yıllık ulusal eylem planı hazırlamaktadırlar. Avrupa Komisyonu ve Avrupa Konseyi tarafından Ulusal eylem planları incelenmekte ve Ortak İstihdam Raporu hazırlanmaktadır. Üye ülkeler için hazırlanan tavsiyeler Komisyon tarafından önerilerek, Konsey tarafından nitelikli oy çokluğu ile kabul edilmektedir (Weishaupt ve Lack, 2011, s.12).

AB geçiş ekonomileri AB üyeliği ile ülkelerine doğrudan yabancı sermaye yatırımları da çekmeye başlamışlardır. 2004 yılında, 1998-2003 yılları arasında 20-30 milyar dolar olan doğrudan yabancı yatırım miktarı AB üyeliği ile birlikte artarak 39 milyar dolara ve 2005 yılında da artışa devam ederek 48 milyar dolara yükselmiştir (Svejnar, 2006, s.14). Ayrıca AB üyeliği gerçekleşikten itibaren geçiş ekonomilerinde ihracat oranlarında da önemli artışlar olduğu görülmüştür. Ekonomideki gelişmeler, istihdamdaki artış ve işsizlik oranlarındaki azalışlar dış ticaret hacminin gelişmesine katkı sağlamıştır (Kavalalı, 2005, s.70).

Genel olarak özetleyecek olursak, AB geçiş ekonomilerinde piyasa ekonomisine geçiş sürecinde ekonomide birçok sorunla karşı karşıya kalınmıştır. Fakat AB üyelik kriterlerini karşılamak için reform çalışmaları yapılarak bu sorunlar ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır. İlk olarak geçiş sürecinin başlarında büyüme de düşüş yaşanırken AB üyelik süreciyle birlikte büyüme oranlarında artış görülmüştür. Diğer taraftan istihdamda azalış, işsizlikte artış ve bunlar doğrultusunda kayıt dışı ekonomide artış görülürken, AB üyelik süreciyle birlikte istihdam ortalamalarında yükselme, işsizlik oranlarında düşüş ve kayıt dışı ekonomik faaliyetlerde azalışlar yaşanmaya başlamıştır. Böylece AB üyelik süreciyle birlikte dış ticaret hacminde gelişim, doğrudan yabancı yatırımlarda artış gibi ekonomik ve sosyal açıdan gelişimler olmuştur. Ayrıca yurtiçi yatırımların ve doğrudan yabancı yatırımların artması da finansal piyasalarda AB üyeliği ile istikrarın sağlanmasına yol açmıştır. AB geçiş ekonomisi ülkeleri yeniden yapılanma kapsamında yeni bir kurumsal yapı oluşturmak için destek ve yardımlara ihtiyaç duymuşlardır. Bu bağlamda AB üyesi ülkeler AB'nin uzman kadrosundan yararlanmışlardır. Böylece ekonomik ve kurumsal olumsuzlukların da ortadan kaldırılmasında AB üyeliğinin birçok katkısı olmuştur.

2.BÖLÜM

KAYIT DIŞI EKONOMİNİN BELİRLEYİCİLERİ VE ETKİLERİ

2.1. KAYIT DIŞI EKONOMİNİN BELİRLEYİCİLERİ

Kanuni olarak yasaklanmış ve suç unsuru olarak kabul edilen kayıt dışı ekonomik faaliyetler, ülkelerin kurumsal, ekonomik, sosyal, siyasal, kültürel özelliklerine bağlı olarak farklı büyüklüklerde ortaya çıkmaktadır. Kayıt dışı ekonominin ortaya çıkmasına ve genişlemesine sebep olan faktörlerin bilinmesi, kayıt dışı ekonominin hacminin doğru tespit edilmesi, kayıt dışı ekonomi ile mücadelede uygun politikaların belirlenmesi ve uygulanması açısından önem taşımaktadır.

Kayıt dışı ekonominin en temel nedeni, kaynakların kıt ancak insan ihtiyaçlarının sonsuz olmasıdır. İnsanların daha iyi yaşam koşullarında yaşama isteği, geleceğe yönelik belirsizliklere karşı ileride ortaya çıkabilecek sıkıntılı dönemlerde kullanmak üzere ihtiyat ayrılması, kamu hizmetlerinin dağılımında adaletsizlik olduğuna dair inanç ile vergiye karşı direnmek bireyleri kayıt dışı faaliyetlere yönlendiren başlıca etkenler arasında yer almaktadır (Bozkurt, 2014, s.45). Kayıt içerisinde vergisini düzenli olarak ödeyen bireyin gelirinde azalma olurken, vergisini ödemeyen bireyin gelirinde azalma meydana gelmemektedir. Bu durumdan kaynaklı olarak tüketici/birey bazı faaliyetlerini kayıt dışında bırakarak gelirini korumaktadır. Bir başka deyişle, daha çok gelire sahip olmak ve daha çok harcama yapabilmek için gelirlerini devletle paylaşmazlar ve bu doğrultuda kayıt dışı faaliyetlere yönelmektedirler.

Kayıt dışı ekonominin kurumsal, ekonomik, sosyal, kültürel, demografik ve psikolojik olmak üzere birçok nedeni bulunmaktadır. İşgücüne ve işletmelere yönelik düzenlemeler, vergi mevzuatına yönelik düzenlemeler, vergi ortamının belirsizliği ve karmaşıklığı, vergi afları gibi belirleyiciler kayıt dışı ekonominin kurumsal nedenlerini oluşturmaktadır. Vergi oranlarının yüksekliği, ekonomik gelişmişlik düzeyi, yüksek enflasyon, işsizlik, gelir dağılımında ortaya çıkan adaletsizlikler, finansal gelişmişlik düzeyi, küreselleşme kayıt dışı ekonominin ekonomik nedenlerini meydana getirmektedir. Bireylerin devlete karşı bakış açısı, güven sıkıntısı ve bilinçsizlik,

eğitim seviyesi, nüfus artışı ve köyden kente göç, vergi ahlakı, ahlaki norm ve değerler ise kayıt dışı ekonominin başlıca sosyal, kültürel, demografik, psikolojik belirleyicilerini oluşturmaktadır. Bu bölümde kayıt dışı ekonominin kurumsal, ekonomik, sosyal, kültürel, demografik ve psikolojik belirleyicileri üzerinde durulacak, daha sonra da kayıt dışı ekonominin ekonomik ve sosyal etkileri incelenecektir.

2.1.1. Kayıt Dışı Ekonominin Kurumsal Belirleyicileri

Vergisel mevzuata ve işgücüne yönelik düzenleyici çerçeve, insanları kayıt dışı faaliyetlere yönlendiren başlıca kurumsal etkenlerdir. Ayrıca kurumsal faktörlerden kurumsal başarısızlıklar, bürokratik kalite ve piyasa düzenlemeleri de kayıt dışı ekonomiyi etkilemektedir (Bovi, 2002, s.60). Bu kısımda kayıt dışı ekonominin söz konusu belirleyicileri incelenecektir.

2.1.1.1. Vergilendirme Ortamının Belirsiz ve Karmaşık Olması

Kayıt dışı ekonominin kurumsal belirleyicilerinden bir diğeri vergilendirme ortamının belirsiz ve karmaşıklığıdır. Devletin en önemli gelir kalemini oluşturan vergiler, bir amacın gerçekteştirilmesi için bir araç olarak kullanılmaktadır. Ancak vergilerin amaçlarını gerçekteştirmek için temelini belirli esaslar üzerine atılması gerekmektedir. Bu kapsamda Smith (1776) ile vergileme ile ilgili bazı ilkelerin temeli atılmıştır. Bunlar adalet (eşitlik), kesinlik (belirlilik), uygunluk ve iktisadilik ilkeleridir. Bu ilkelerden kesinlik ilkesine göre, mükellef verginin konusunu, ödeme zamanını, yerini, miktarını, ödeme şeklini ve oranını önceden açık ve anlaşılır bir şekilde bilmesi gerektiği esaslarıdır. Bu kapsamda mükelleflerin en önemli beklentileri de ne kadarlık bir vergiyi ne zaman ödeyeceklerini bilmeleridir. Nitekim vergi sisteminin modern vergileme ilkelerinden açıklık ilkesine göre de vergilerin açık, anlaşılır ve kesin olarak belirlenmiş olması gerekmektedir. Bir ülkede uygulanan vergi sisteminin vergilendirme ilkeleri bakımından açıklık ve kesinlik ilkelerine uygun olması gerekmektedir. Ancak vergi sistemi yoğun ve karmaşık bir yapıya sahipse sade ve kolay anlaşılabilir değilse vergilemede açıklık ve kesinlik ilkelerinin zedelenmesine neden olmaktadır (Akdeniz, 2010, s.20). Ülkede uygulanan vergi kanunları ve mevzuatın yoğun ve karmaşık olması anlaşılabilir ve uygulanabilirliğini

zorlaştırmaktadır. Böylece mükellefler kayıt dışı ekonomiye yönelmektedirler (Baytar, 2006, s.13). Uygulanmakta olan bir vergi sistemi ülkenin ekonomik, sosyal ve mali ihtiyaçlarını karşılamıyorsa mükelleflerin yasalara uygun davranmamalarına yol açmaktadır. Mükelleflerin yasalara uygun davranabilmesi ise, yasaların sade, basit ve anlaşılabilir olmasına bağlıdır.

Vergi mevzuatında yapılan sürekli bir değişiklik, istikrarlı bir yapının olmaması mükelleflerin değişiklikleri izlemesini güçleştirmektedir. Dolayısıyla sık sık değişiklik yapılan ve karmaşık bir hal olan yasalar, mükelleflerin vergilerini zamanında, belirlenmiş miktarda ve oranda ödememelerine ve vergi kaçaklarının artmasına sebep olmaktadır. Karmaşık bir vergi sistemi vergi oran ve çeşitliliklerinin fazla olmasına bağlı olarak mükelleflerin vergi mevzuatındaki kurallara uymasını zorlaştırmaktadır (Işık ve Acar, 2003, s.121). Bu sorun sadece mükellefler üzerinde değil mevzuatın takibinden sorumlu konunun uzmanlarının da değişiklikleri izlemesinde zorlandığı görülmektedir. Böylece mükellefler karmaşık vergi mevzuatına uymayarak kayıt dışı ekonomiye yönelmektedirler (Baytar, 2006, s.13).

Vergi yasalarında vergi yükümlülüklerinin yerine getirilmemesinin cezaları açık, anlaşılır ve adil bir şekilde belirlenmiş olması gerekmektedir. Vergi cezalarının caydırıcılığının belirlenmiş olması kayıt dışı ekonomiye yönelme eğilimini azaltabilmektedir. Böylece vergi cezalarının işlenen suça göre caydırıcılığının etkili olması gerekmektedir. Aksi takdirde kayıt dışı ekonominin boyutunu genişletebilmektedir (Aktan vd., 2006, s.198). Ekonomide çeşitli sebepler çerçevesinde vergi affı ve ek vergiler çıkarılması mükellefleri vergi yasalarına uymamaya yöneltmektedir. Vergi affı, vergisel yükümlülüklerini yerine getirmeyen mükellefleri daha da cesaretlendirmekte ve vergisini düzenli ödeyen mükellefler için haksız rekabete yol açarak mükelleflerin gelirlerini kayıt dışı tutmalarına sebep olmaktadır (Aydemir, 1995, s.66).

Kurumsal iktisat yaklaşımına göre kurumlar, bir toplumda insanlar arasındaki etkileşimi biçimlendiren kısıtlamalardır (North, 2002, s.9). Bu bağlamda kurumlar ekonomik performansı etkilemektedir. Bir ülkede kurumsal gelişmişlik düzeyi, kayıt dışı ekonominin ortaya çıkmasında önemli bir yere sahiptir. Ekonomideki kurumsal kısıtlamalar maliyetleri artırarak bireylerin kayıt dışı ekonomik faaliyetlere

yönelmelerine sebep olmaktadır (Feige, 1990, s.3). Böylece kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin ülkeler tarafından önlenbilmesi için kurumsal kalite düzeylerini artırmaları gerekmektedir. Bunun içinde yasal ve idari düzenlemelere uygun olarak faaliyette bulunmaları gerekmektedir.

Vergilendirme sisteminin belirsiz ve karmaşık olması, kurumsallaşmasını tamamlayamamış piyasa olanakları ve finans kaynakları gibi kayıt dışı ekonominin daha çok görüldüğü bu alanlarda yeterince açık ve basit olmayan mevzuat yapısı uyum maliyetlerini daha da artırmaktadır. Böylece açık ve net olmayan kurum politikaları yolsuzluk, rüşvet, hesap verilebilirlik anlayışının olmaması, hukuk sisteminin zafiyeti gibi durumlara zemin oluşturmaktadır. Kurumsal uyumun sağlanması için vergi mükelleflerinin ödedikleri verginin yerinde harcanıp harcanmadığını öğrenmek istemeleri en doğal haklarıdır. Ancak belirsizliğin ve karmaşıklığın olması, harcamaların etkin olmayan alanlarda kullanılması, kurumlara güven azlığı sebebiyle mükellefleri bu belirsizlik karşısında kayıt dışı ekonomik faaliyetlere yöneltmektedir. Vergi ve düzenleyici mevzuatların basitleştirilmesi ve anlaşılır hale getirilmesi kurumsal karar alıcıları teşvik ederek kurumsal gelişmişlik düzeyinin artmasına katkı sağlayacaktır. Böylece vergilerin toplanmasına da kolaylık sağlanmış olacaktır (Çolak, 2012, s.51-58).

Kurumsal yapının etkili ve güçlü olduğu ülkelerde kayıt dışı ekonomik faaliyetler de düşüş yaşanmaktadır. Torgler ve Schneider (2009), vergi ahlakı ve kurumsal kalite düzeyinin kayıt dışı ekonomi ile ilişkisini incelediği çalışmasında kurumsal kalite düzeyinin yükselmesinin kayıt dışı ekonomiyi azalttığı sonucuna ulaşmışlardır. Yolsuzluğun azaltılması, düzenleyici kalite, hesap verilebilirlik gibi kurumsal faktörlerde ortaya çıkan pozitif değişimlerin kayıt dışı ekonomik faaliyetleri azalttığı da ifade etmişlerdir.

Genel olarak özetleyecek olursak, vergi mevzuatında sık değişiklik yapılması mükelleflerin vergileme ile ilgili yükümlülüklerini anlamalarını zorlaştırmaktadır. Yapılan sık değişiklikler karmaşık bir vergi sisteminin oluşmasına neden olmaktadır. Böylece kolay anlaşılmayan açık ve kesin olmayan bir vergi mevzuatı mükellefleri kayıt dışı ekonomiye yöneltmektedir. Diğer taraftan kayıt dışı ekonomi ile mücadelede ilk hedeflerden birisi kurumsal yapının geliştirilmesidir. Çünkü yetersiz kurumsal

kalite, vergi sisteminde yüksek vergi kaçırma oranları sebebiyle kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin genişlemesine yol açmaktadır. Ayrıca vergi sisteminin de belirsiz ve karmaşık bir yapıya sahip olması kurumsal kalite düşüklüğüne sebep olmaktadır.

2.1.1.2. İşgücüne Yönelik Düzenlemeler

Ekonomide yasal düzenlemelerin artması bireylerin özgürlüğünün kısıtlanmasına sebep olarak kayıt dışı faaliyetlere yönelmektedir. Bu kapsamda işgücü piyasasına yönelik düzenlemelerin artması maliyetleri yükselterek bu maliyetlerin çalışanlara kaydırılması bireylerin özgürlüğünü kısıtlamakta ve bireyi kayıt dışı ekonomiye sevk etmektedir (Yendi, 2011, s.90). İşgücü piyasasında maliyetlerin artmasına sebep olan düzenlemeler; asgari ücret çalışma saatleri, yasal ihbar süresi, işten çıkarmayı güçleştiren düzenlemeler ve zorunlu kıdem tazminatı düzenlemeleridir. Aynı zamanda yeni işyeri açma veya kapama aşamalarında da söz konusu olan düzenlemeler de farklı şekillerde ülkeden ülkeye çeşitlilik göstererek maliyetler üzerinde etkili olmaktadır (North, 2002, s.137).

İşgücü maliyetleri işgücü piyasasında kayıt dışı ekonomiye neden olmaktadır. Bu bağlamda iki ana konu olan resmi çalışma saatleri ve işsizlik oranı sıklıkla tartışılmaktadır. Çoğu OECD ülkelerinde işsizliğin büyük ölçüde toplam işgücü maliyetinden kaynaklandığı ifade edilmektedir. Çalışma saatlerinin çalışan tercihlerine aykırı bir şekilde azaltılması kayıt dışı ekonomide çalışabilecekleri potansiyel saatleri artırmaktadır. Örnek olarak, erken emeklilik ve yarı zamanlı çalışma bireyleri vergilendirilmemiş ve kayıt dışı ekonomide çalışabilmeleri için fırsat sunmaktadır (Schneider ve Enste, 2000, s.87).

Friedman vd. (2000), çalışmalarında düzenlemelerin ölçüsünün kayıt dışı ekonomi ile önemli ölçüde ilişkili olduğunu ifade etmişlerdir. Daha fazla düzenlemenin daha geniş bir kayıt dışı ekonomi ile ilişkilendirmişlerdir. Aşırı düzenlemelerin firmaları kayıt dışı ekonomik faaliyetlere sürüklemenin yanında devleti gelirini ve üretkenliğini artıran kamu mallarının sağlanmasını da zorlaştırdığını öne sürmüşlerdir. Bu bulgular neticesinde hükümetlerin yönetmeliklerdeki yoğunluğu azaltmaya ya da en azından düzenlemelerin sayısını artırmak yerine yasa ve yönetmeliklerin uygulanmasını iyileştirmeye daha fazla önem vermeleri gerektiği

ifade edilmiştir (Schneider ve Savaşan, 2007, s.130). Diğer bir çalışmaya göre Lemieux vd. (1994) mikro veri kullanılarak Kanada'da kayıt dışı ekonomide işgücü arzına ilişkin anket uygulanmıştır. Sonucunda ise, kayıt dışı ekonomide çalışılan saatlerin düzenli sektörde net asgari ücret çalışma saatleri değişimlerine cevap verdiğini ifade etmişlerdir. Ampirik bulgular neticesinde, kayıt dışı sektördeki katılım oranlarının ve çalışma saatlerinin, kayıtlı sektörde çalışılan saat sayısı ile ters orantılı olma eğiliminde olduğuna ulaşılmıştır. Dolayısıyla çalışma saatlerinin daha fazla azaltılması, kayıt dışı ekonomide bir artışa yol açabilir.

Özetle ifade edecek olursak artan düzenlemeler bireyleri kayıt dışı ekonomiye yöneltmektedir. Düzenlemeler ekonomide işgücü maliyetlerinin artmasına yol açmaktadır. Artan bu maliyetlerinde bireylere yansıtılması kayıt dışı ekonomiye bir teşvik olarak görülebilmektedir. İşgücü piyasasında kayıt dışı ekonomiye sebep olan diğer bir konu ise, çalışma saatlerinin azaltılmasıdır. Çalışma saatlerinin azaltılması çalışanları kayıt dışı ekonomik faaliyetlerde bulunmaya sevk etmektedir.

2.1.1.3. İşletmelere Yönelik Düzenlemeler

Kayıt dışı ekonomiyi belirlemede rol oynayan kurumsal belirleyicilerden diğer bir faktör işletmelere yönelik düzenlemelerdir. Kayıtlı ekonomide istihdam ve gelir imkanlarının kısıtlı ve maliyetlerin yüksek olması kayıtdışılığa sebep olan faktör olarak görülmektedir. Bu kapsamda istihdam bakımından düşünüldüğünde, ekonomideki küçük işletmelerin yaygınlığı kayıt dışı ekonomiyi de artırmaktadır. Yasal düzenlemelerin sebep olduğu sosyal güvenlik primleri, çevreyi korumak amacıyla alınan tedbirler, işletmede çalışan işçi ve iş sağlığı ile ilgili çeşitli yasal düzenlemeler işletmelerde işverenlere maliyet olarak geri dönmektedir. Buda işverenleri kayıt dışı faaliyetlere teşvik etmektedir. Diğer bir ifade ile, yasal düzenlemeler, rekabetçi piyasa koşullarında çalışan işletmelere maliyet yüklemektedir. Maliyet faktörünü ön planda tutan işletmelerde yasal düzenlemelere tabi olmamak için kayıt dışı çalışmaya yönelmektedirler (Us, 2004, s. 11-12).

Küçük işletmelerin yaygın olması denetimi zorlaştırdığı için bu işletmelerin yasal düzenlemeler dışında kalmasına sebep olmaktadır. Küçük işletmelerde kurumsallaşmanın olmaması kayıt dışı ekonomiyi artırıcı bir etki olarak

görülmektedir. Küçük işletmelerde kayıt ve muhasebe işlemleri genel olarak zayıf olmaktadır. Küçük ölçekli işletmelerin bilançolarında kayıtlı sermaye düşüktür. Bu işletmelerde daha çok cari hesaplar kullanılmaktadır. Böylece faaliyetlerin bir kısmının kayıt dışı yürütüldüğü gözlemlenmektedir (Çiloğlu, 1998, s.77). Yapılan çeşitli araştırmalarda büyük ölçekli işletmelerinde işgücü maliyetlerini azaltmak için fason üretim yapan işyerlerine ya da taşeron işyerlerine üretimin belirli aşamalarında yöneldikleri görülmektedir. Kurumsallaşmış büyük ölçekli işletmeler, kayıt dışı faaliyetleri daha kolay yaptıkları ve maliyetlerinin daha az olmasından kaynaklı olarak fason üretim için küçük ölçekli işletmeleri kullanmaktadırlar (Sugözü, 2008, s.36). Genel olarak ifade edildiğinde, büyük işletmelerin yürürlükteki mevzuatlara, düzenlemelere ve yönetmeliklere küçük işletmelere göre daha uygun hareket etmeleri kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin daha az olduğunu göstermektedir.

Küçük ölçekli işletmelerin kuruluş maliyetlerinin çok yüksek olmaması, istedikleri zaman herhangi bir talep eksikliğinde işçi çıkarabilmeleri veya ücretleri düşürebilme olanağına sahip olmalarıdır. Bu nedenle de işletmeler devamlı eleman istihdam etmeyip küçük işletmelere aktarmaktadırlar. Böylece küçük işletmelerin yaygın olması ülkelerde fason üretimi ve dolayısıyla kayıt dışı ekonominin de payını artırmaktadır (Tütüncü, 2013, s.18).

Yasal düzenlemelerin fazla olması bireyleri kayıt dışı ekonomiye tetiklemektedir. İşyeri koşulları için oluşturulan çeşitli standart ve düzenlemelerden yapılan üretimlerin lisanslı olma şartı getirilmesi, işyerinde çalışanlar için belirli bir asgari yaş, asgari ücret, fazla mesai, eğitime yönelik standartlar kayıt dışı üretim ve istihdam için sebep oluşturmaktadır. Böylece bireyler ve işletmeler maliyet avantajlarını düşünerek kayıt dışı faaliyetlerin sunduğu cazip imkanlar doğrultusunda kayıt dışı ticarete yönelmektedirler (Ilgın, 1999, s.26-30).

Bazı işletmelere çeşitli şartlar adı altında istisnalar tanınmaktadır. Bu durum sunulan şarta uymayan işletmelere karşı haksız rekabet oluşturmaktadır. Çünkü istisna uygulanan işletmenin maliyetleri düştüğü için mallarını daha düşük fiyata piyasaya sunacaktır. Bu durum diğer bazı istisna uygulanmayan işletmelere haksız rekabet doğurmaktadır. Dolayısıyla işletmeler arasında farklı yükümlülükler doğuran yasal düzenlemeler kayıt dışı ekonomiyi genişletmektedir (Kıldış, 2000, s.12-13).

Genel olarak özetleyecek olursak işletmelerde yasalara, yönetmeliklere ve düzenlemelere uyulmaması kayıt dışı ekonomik faaliyetleri doğurmaktadır. Bu kapsamda küçük işletmelerin yaygınlığı kayıt dışı ekonomiyi artırmaktadır. Küçük ölçekli işletmeler, vergi, sosyal güvenlik gibi düzenlemelere uymakta güçlük çekmektedirler ve böylece denetimleri de zorlaşmaktadır. Nitekim büyük ölçekli işletmelerin küçük işletmelere göre daha az olması denetimlerinin daha etkin olarak yapılmasını sağlamaktadır. Böylece büyük ölçekli işletmelerin yasal düzenlemelere uygunluğu küçük işletmelere göre daha yüksek olmaktadır.

2.1.2. Kayıt Dışı Ekonominin Ekonomik Belirleyicileri

Vergi ve sosyal güvenlik katkısı yükleri, ekonomik gelişmişlik düzeyi, enflasyon, işsizlik, gelir dağılımı, finansal gelişme ve küreselleşme, kayıt dışı ekonominin başlıca ekonomik belirleyicileri arasında yer almaktadır. Bu kısımda söz konusu ekonomik belirleyicilerin her biri detaylı olarak incelenecektir.

2.1.2.1. Vergi ve Sosyal Güvenlik Katkısı Yükleri

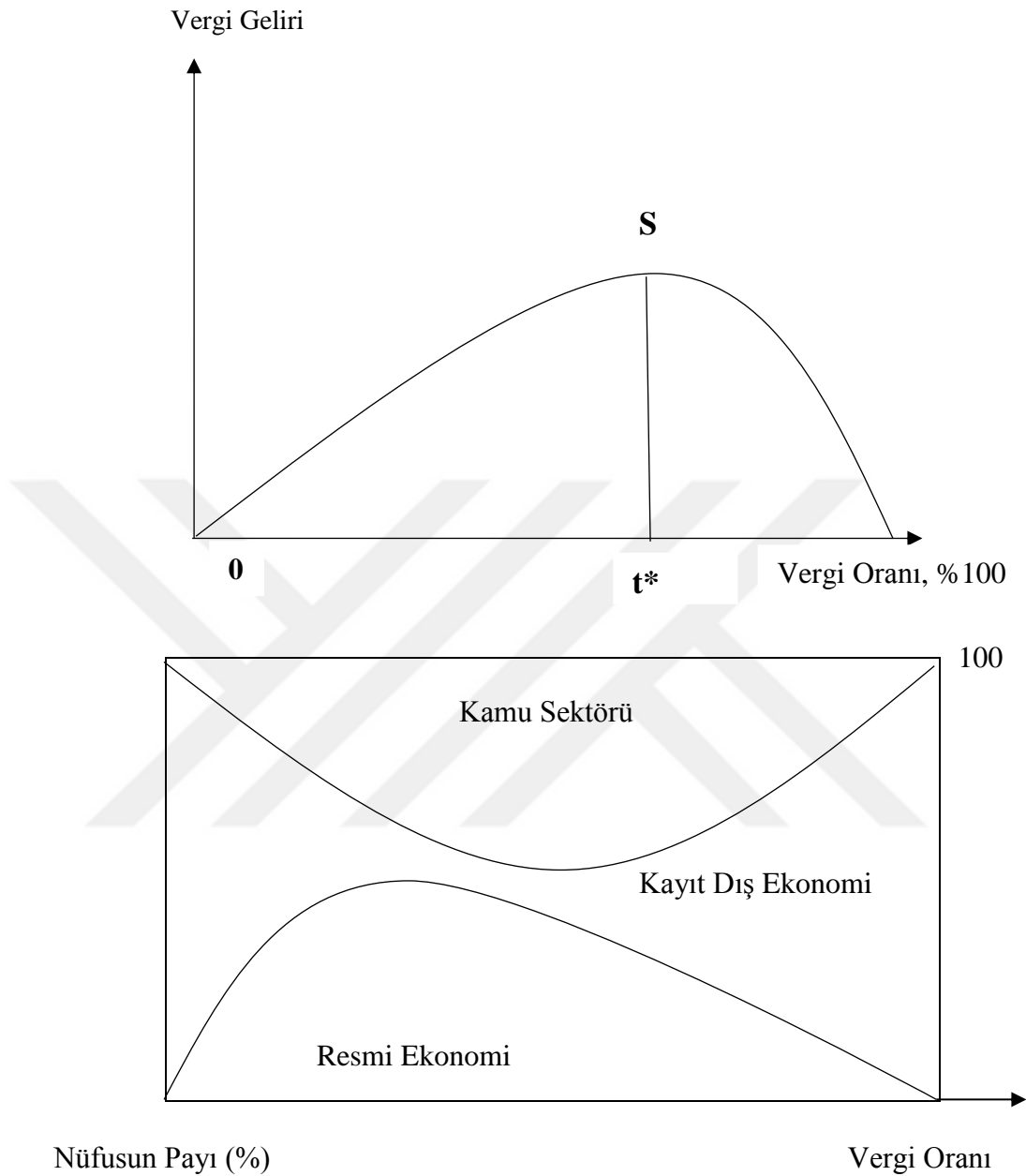
Kayıt dışı ekonominin ekonomik belirleyicilerinden vergi ve sosyal güvenlik katkısı yükü, kayıt dışı ekonomi üzerinde rol oynamaktadır. Vergi ve sosyal güvenlik katkısı yükü kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin en önemli faktörlerinden birisidir. Vergi, bireylerin gelir ve servetlerinde bir azalmaya sebep olmasından dolayı vergi ödemekten hoşlanılmamaktadır. Verginin ödenmesi ile ilgili denetimlerin düzenli ve etkili yapılmaması vergi kaçakçılığına sebep olmaktadır.

Toplumun sahip olduğu ödeme gücü karşısında katlandığı vergi tutarlarının oransal ilişkisi olarak ifade edilen vergi yükü ile kayıt dışı ekonomi arasındaki ilişki literatürde birçok çalışmada incelenmiştir. Yapılan çalışmalarda vergi ve sosyal güvenlik katkısı yükü ile kayıt dışı ekonomi arasında doğru yönlü bir ilişki olduğuna ulaşılmıştır. Yüksek vergi ve sosyal güvenlik katkı paylarının kayıt dışı ekonominin oluşmasına ve artmasına neden olduğu ifade edilmiştir. Bir diğer ifade ile, vergi ve sosyal güvenlik katkısı yükünün fazla olduğu ülkelerde kayıt dışı ekonominin yüksek olduğu tespit edilmiştir. (Ercan, 2006, s.46).

Kayıt dışı ekonomi, kazancını artırma eğiliminde olan bireylerin vergi dairesine az kazanç belirterek ya da hiç beyannamede göstermemesi ile ortaya çıkmaktadır (Şölen, 2017, s.15). Böylece meydana gelen vergi kaçırmanın en önemli belirleyicisi olan vergi oranındaki artış kayıtlı olmanın maliyetini artırarak kayıtlı ekonomiden kayıt dışı ekonomik faaliyetlere teşvik etmektedir (Savaşan vd., 2016, s.166). Vergi ve benzeri yükümlülükler artıkça bireyler faaliyetlerini denetim dışında tutmak için kayıt dışı bırakılmaktadırlar (Işık ve Acar, 2003, s.121). Diğer taraftan devlet, yüksek vergi oranlarının olumsuz etkisini azaltmak için vergi muafiyet ve istisnalar uygulamaya yönelmektedir. Bu durumda da mükellefler arasında vergi adaletsizliği oluşmaya başlamaktadır. Böylece muafiyet ve istisnalardan yararlanmayan bireyler vergi kaçakçılığına başvurumaktadırlar (Çam, 2010, s.25). Vergi oranlarının ve kayıtlı ekonomideki maliyetlerin yüksek olması yanında bunlara karşılık uygulanan cezai yaptırımların etkili olmaması ve sık sık vergi afları uygulanması kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin meydana gelmesinin diğer bir unsurunu oluşturmaktadır (Us, 2004, s.11).

Vergi oranlarının ekonomik faaliyetlere etkisi Arthur Laffer tarafından ortaya konulmuştur. Laffer'in çalışmasında vergi oranları ile vergi gelirleri arasındaki ilişki ve bireylerin kayıt dışı kalma kararı "Laffer eğrisi" ile incelenmiştir. Laffer eğrisine göre, vergi oranlarındaki artış belli bir noktaya kadar gelir etkisinin ikame etkisinden büyük olması sebebiyle vergi gelirlerini artırmaktadır. Ancak optimal düzeyin aşılmasından itibaren ikame etkisi gelir etkisinden fazla olmakta ve vergi gelirleri azalmaktadır (Schneider ve Klinglmair, 2004, s.19). Bunun sebebi de insanların vergisiz para kazanma yollarını seçmeleridir (Kıldış, 2000, s.4-5). Vergi oranlarının yüksek olması ile bireyler vergiye karşı tepki göstermektedir. Böylece vergi gelirleri azalmakta ve aynı zamanda bireyler vergi oranına karşılık kayıt dışı ekonomik faaliyetlere yönelmektedirler.

Şekil 1: Laffer Eğrisi ve Vergi Geliri, Vergi Oranı ile Kayıt Dışı Ekonomi Arasındaki İlişki (Schneider ve Enste, 2002, s.99).

Şekil 1'de gösterildiği üzere Laffer eğrisinde yatay ekseninde vergi oranları yer alırken, dikey ekseninde vergi gelirleri yer almaktadır. En fazla vergi geliri vergi oranı t^* iken elde edilmektedir. S noktasının yani optimal oranın aşılması ile vergi oranındaki artış sonunca bireyler vergi ödemekten kaçacaklar ve vergi gelirlerinde azalma meydana gelmektedir. Vergi oranının %0 olduğu durumda vergi geliri yoktur. Vergi oranının %100 olduğu aşamada ise bireyler üretimde bulunmamakta ve gelir elde edilmemektedir (Kılınçaslan, 2010, s.19). Böylece vergi oranının yüksek olması ile bireyler vergi ödememekte ve kayıt dışı ekonomik faaliyetler artmaktadır. Vergi

oranları ile kayıt dışı ekonomi arasındaki ilişkinin incelendiği diğer şekilde ise, ekonomi kamu sektörü, kayıt dışı ekonomi ve resmi ekonomi olarak ayrılmıştır. Kayıt dışı ekonomi başlangıçta yüksek bir seviyededir. Resmi ekonominin büyümesi ile kayıt dışı ekonomi azalmaktadır. Fakat optimal vergi oranının aşılması ile bireylerin kayıt dışı ekonomik faaliyetleri artış göstermektedir. Bürokratlar kendi faydalarını artırmaya yönelirlerse bu durum kamu sektörünün azalmasına sebep olmaktadır (Enste, 2003, s.9-11).

Kısaca tüm bilgileri genel olarak özetleyecek olursak, vergi oranlarının artması gelirin elden çıkmasına ve sermayenin azalmasına yol açmaktadır. Bunun sonucunda da vergi oranlarının artması ile bireyler kayıt dışı ekonomik faaliyetleri tercih etmektedirler.

2.1.2.2. Ekonomik Gelişmişlik Düzeyi

Ekonomik gelişmişlik düzeyi, kayıt dışı ekonomi üzerinde ekonomik nitelikli belirleyici bir faktördür. Ekonomik gelişmişlik düzeyi, ülkelerin ekonomik yapılarını yansıtarak kayıt dışı ekonomiyi şekillendirebilmektedir. Bir ülkenin ekonomik gelişmişlik düzeyi, kayıtlı istihdamın gerçekleştirilememesi, ekonomide kalkınma hızının artırılmaması ve düzenlemelerin yoğun olması kayıt dışı faaliyetlerde etkili olan faktörlerdir (Ilgın, 1999, s.24).

Ülkelerin gelişmişlik düzeylerine bağlı olarak ekonomide ağırlıklı olan sektörler değişiklik göstermektedir. Bu bağlamda gelişmekte olan ülkelere milli gelirin düşük olması küçük ölçekli işletmelerin kurulmasına olanak sağlamak ve daha çok tarım, hizmet ve inşaat sektörleri yaygınlaşmaktadır. Bu sektörlerin denetimlerinde güçlük yaşanması ise faaliyetlerin kayıt dışı gerçekleştirilmesi eğilimini artırmaktadır (Yılmaz, 2006, s.102). Bu kapsamda gelişmişlik düzeylerine göre gelişmiş ülkelere gelişmekte olan ülkelere nazaran kayıt dışı faaliyetlerin daha az olduğu söylenebilmektedir (Kırcı, 2006, s.28).

Bir ülkenin milli gelir artışının yüksek olması o ülkenin gelişmiş bir ülke olarak ifade edilmesi için tam olarak yeterli olduğunu göstermemektedir. Ekonomik olarak kalkınmayı başarmış çoğu ülkede sosyal problemlerin çözüme kavuşturulmadığının

görülmesi üzerine ekonomik büyüme ile insani gelişme arasındaki bağı daha güçlü kurulması gerektiği ifade edilmiştir (Dinler ve Özdemir, 2010, s.957). Buradan hareketle Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) tarafından 1990 yılında geliştirilen “İnsani Gelişme Endeksi” ile gelir ölçümünün ağırlıklı olmasının yanı sıra insani gelişmeyi ölçmeyi amaçlayan göstergeler esas alınmaktadır. Bu göstergeler yaşam süresi, eğitim düzeyi, iyi bir yaşam standardı sağlayacak kaynaklara sahip olma gibi değişkenlerdir. Bu kapsamda ülkelerin gelişmişlik düzeyleri değerlendirilirken ülkenin milli geliri tek ölçüt olmamakla birlikte diğer unsurlarda baz alınmaktadır. Her yıl yayınlanan “İnsani Gelişme Raporu” 0 ile 1 arasında değer almaktadır. Endeksin 0’a yaklaşması düşük insani gelişme seviyesine, 1’e yakın olması ise yüksek insani gelişmişlik düzeyini göstermektedir (Gürses, 2009, s.343-345). Ülkelerin gelişmişlik düzeyleri artış gösterdiği zaman o ülkelerde çoğu alanda ilerleme sağlandığı gibi kayıt dışı ekonominin de azaldığı görülmektedir (Şölen, 2017, s.26).

Özetle, ekonomik gelişmişlik düzeyi ile kayıt dışı ekonomi arasında ters yönlü bir ilişki olduğu ifade edilebilmektedir. Bir ülkenin çeşitli unsurlar baz alınarak değerlendirilen ekonomik gelişmişlik düzeyinin artması o ülkede kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin de azalmadığının bir göstergesidir.

2.1.2.3. Gelir Dağılımı

Kayıt dışı ekonomiyi etkileyen diğer bir faktör ise gelir dağılımıdır. Gelir dağılımı, belirli bir dönemde bir ülkede elde edilen milli gelirin bireyler veya üretim faktörleri arasındaki dağılımı olarak ifade edilmektedir (Aydın, 2012, s.148). Böylece milli gelirin bireyler ve işletmeler arasında adil olarak dağıtılmaması sonucu gelir dağılımı eşitsizliği meydana gelmektedir.

Gelir dağılımının kayıt dışı ekonomi ile ilişkisi, bir ülkedeki gelir dağılımı eşitsizliğinin artması düşük gelire sahip bireylerin zaten kısıtlı olan gelirlerinin daha da azalmaması için vergiye karşı gönüllü uyumlarında azalmaya yol açmaktadır. Bu durum geliri düşük olan bireylerin finansal güçlük sebebi ile vergi kaçırmaya daha eğilimli olduklarını göstermektedir. Böylece bir ülkede geliri düşük olan bireyler yaşamlarını devam ettirebilmek için ihtiyaçları olan geliri elde etmek amacıyla kayıt dışı ekonomik faaliyetlere yönelmektedirler (Akdeniz, 2010, s.37). Diğer taraftan

gelirden yüksek pay alan bireylerinde daha düşük vergi ödemek amacıyla bu tür faaliyetlere yönelmelerine de sebep olmaktadır (Yılmaz, 2006, s.107).

Bireylerin vergiye karşı göstermiş oldukları tepki refah düzeylerine göre değişiklik göstermektedir. Nitekim gelirden düşük pay alan kesim, refah düzeylerinin düşük olmasından dolayı daha çok vergiden kaçma eğilimi göstermektedirler. Böylece gelir dağılımındaki dengesizlik, genç yaştaki çocukların kayıt dışı çalışmalarına sebep olmaktadır. Aynı zamanda ayakkabı boyacılığı, işportacılık gibi işlerle uğraşan kesimlerin de genişlemesine yol açarak kayıt dışı ekonomik faaliyetleri artırmaktadır (Ela, 2013, s.46).

Genel bir ifade ile, bir ülkede gelir dağılımı eşitsizliği düşük gelir grupları ile yüksek gelir grupları arasındaki gelirin belirli bir kesimin elinde bulunması ile meydana gelmektedir. Böylece bireylerin veya toplumların kayıt dışı ekonomik faaliyetlere yönelimlerini arttırmaktadır. Düşük gelir elde eden bireyler kayıt dışı faaliyetlerde bulunarak gelirlerini artırma yolunu seçmektedirler. Diğer taraftan yüksek gelir elde eden bireylerde vergisel yükümlülüklerden kaçınmak için gelirlerini gizleme eğiliminde bulunmaktadır.

2.1.2.4. İşsizlik

Kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin bünyesinde yer alan diğer bir belirleyici faktör işsizliktir. Çalışma gücü ve isteği olduğu halde geçerli ücret seviyesinde çalışma koşullarında iş bulamayanların oluşturduğu toplama işsizlik denilmektedir (Kanca, 2012, s.2). Ülke ekonomilerinde işsizlik önemli bir sorun olarak görülmektedir. İşsizliğin olduğu bir ekonomide, daha düşük ücret sunulması ve sosyal güvence sağlanmamasından dolayı daha uygunsuz çalışma şartlarında çalışmaya razı olunmaktadır (Aydemir, 1995, s.57). Genel olarak gelişmekte olan ülkelerde daha çok görülen işsizlik sorunu, istihdam olanaklarının kısıtlı olması ve daha çok yüksek sermayeye ihtiyaç duyulmayan fason üretim, evde çalışma, işportacılık gibi işlerin yapılması kayıt dışı ekonomik faaliyetlere sebep olmaktadır (Aktürk, 2005, s.298).

Ekonomide üretimdeki düşüklüğün işsizliğe neden olduğu ifade edilmektedir. Bu kapsamda, düşük yaşam koşullarına sahip bireyler, yaşamlarını sürdürebilmek için

veya daha fazla gelir elde edebilmek için yasal olup olmadığına bakmaksızın çeşitli yollara başvurmaktadırlar. Hiçbir sosyal güvencenin olmadığı zorlu çalışma koşullarında düşük ücret karşılığında çalışmayı kabul etmektedirler. Bu durumda işsiz emek sahiplerinin kayıt dışı yollara başvurmalarına, kazançlarının vergilendirilmemesine ve kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin oranının artmasına yol açmaktadır (Şölen, 2017, s.26).

Yüksek oranda işsizlik ekonomide durgunluk ve krize sebep olmaktadır. Diğer bir ifade ile ekonomide istikrarsızlık yaratan işsizlik oranının artması ile kayıt dışı sektörde giriş ve çıkışların daha kolay olacağı düşüncesi ile bireylerin kayıt dışı çalışmaya daha fazla yöneldikleri ileri sürülmüştür (Yendi, 2011, s.59). Ayrıca kayıtlı ekonominin maliyetli olması ile kayıt dışı sektöre yönelttiği ifade edilmektedir (Ulus, 2001, s.2). Bu kapsamdan işsizlik ve kayıt dışı ekonomi arasında doğru yönlü bir ilişki olduğu işsizliğin arttığı ülkelerde kayıt dışı ekonominin de arttığı, işsizliğin düştüğü ülkelerde kayıt dışı ekonominin de düştüğü ileri sürülmektedir (Kırcı, 2006, s.30). Öte yandan Savaşan (2014), işsizlik oranının pozitif ve negatif işaretli olabileceğini ekonomik daralma dönemlerinde hem kayıtlı hem de kayıt dışı sektör daralsa bile işsiz kesimin kayıt dışı sektörde faaliyet göstereceği kabul edilirse pozitif katsayının olası görülebileceğini belirtmiştir. Diğer taraftan Tanzi (1999), kayıt dışı ekonomide çalışanların bir bölümünün istatistiklerde işsiz bir bölümünün ise emekli, ev hanımı ve küçük yaştaki kişiler olabileceğini belirterek işsizlik ile kayıt dışı ekonomi arasında zayıf bir ilişki olduğunu ileri sürmüştür.

Genel olarak değerlendirildiğinde kayıt dışı ekonominin azalmasını isteyen ekonomiler işsizliğin makul düzeylere düşürülmesi gerektiğini ifade etmişlerdir. Çünkü işsizlik sonucu geliri azalan bireyler gelir elde etmek için kayıt dışı çalışılan işyerlerine yönelerek kazanç elde etmeye çalışmaktadırlar. Bu durumda kayıt dışı ekonominin boyutunun genişlemesine yol açmaktadır.

2.1.2.5. Enflasyon

Kayıt dışı ekonomik faaliyetleri etkileyen en önemli ekonomik belirleyicilerden birisi olan enflasyon, fiyatlar genel düzeyinin sürekli artışı olarak ifade edilmektedir. Diğer bir ifade ile paranın satın alma gücünü kaybetmesidir (Çataloluk, 2008, s.225).

Enflasyon, kayıt dışı ekonomi üzerinde negatif etki oluşturmaktadır. Enflasyon ekonomide istikrarlığa neden olarak kayıt dışılığı artıran faktörlerden birisi olarak değerlendirilmektedir (Savaşan vd., 2016, s.168).

Fiyatlar genel düzeyinin artmasıyla ekonomik birimlerin nominal gelirlerinde artış söz konusu olmakta ve yüksek gelir dilimleri üzerinden vergilendirilmektedirler (Us, 2004, s.11). Böylece enflasyonun olduğu bir ekonomik ortamda nominal gelirleri artan mükelleflerin reel gelirleri artmamasına rağmen ödemekle sorumlu oldukları vergi miktarı artmakta ve vergilemede adaletsizlik söz konusu olmaktadır. Mükellefler satın alma gücünde yaşanan aşınmadan dolayı gelirlerinin bir bölümünü vergi dairesinden gizlemektedirler (Akbulak ve Tahtakılıç, 2003, s.21). Bu durumda vergi hasılatının azalmasına ve aynı zamanda Hazine'nin borçlanma veya para basma ile kamu harcamalarını finanse etme yoluna gitmesine sebep olmaktadır. Tüm bunların kapsamında enflasyon, işletmelerin öz kaynaklarında azalmaya, faiz oranlarını artırarak yatırım alanlarının azalmasına neden olmaktadır. Yatırımların azalması ekonominin daralmasına ve vergi gelirlerinin düşmesine neden olmakta ve sonuç olarak bu problemler faaliyetlerin kayıt dışına çıkmasına yol açmaktadır (Ekici, 2009, s.205).

Enflasyon, vergi bilincini yok ederek vergi sisteminde etkili olmaktadır. Mükellefler sistem tarafından enflasyonun sebep olduğu olumsuz etkilere karşı korunamıyor ve bu problemleri ortadan kaldıramıyorsa mükellefler vergi ödememek için vergiye karşı direnç göstermektedirler (Şengül, 1997, s.27). Vergi ödemekle yükümlü olanlar vergiye karşı direnç gösterirken, daha az vergi ödeyebilmek için gelirlerini daha düşük fakat maliyetlerini daha yüksek gösterme yolunu seçmektedirler (Ercan, 2006, s.69). Aynı zamanda enflasyon bireylerin satın alma gücünü azaltarak daha düşük fiyatlı malları tercih etmelerine yol açmaktadır. Böylece kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin boyutunun genişlemesine neden olmaktadır (Kırcı, 2006, s.30).

Ekonomide enflasyon, kayıt dışı ekonomiyi artırdığı gibi aynı zamanda kayıt dışı ekonomide enflasyonu artırmaktadır (Kıldış, 2000, s.199). Kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin sürekli olarak büyümesi kayıtlı ekonomiyi azaltmaktadır. Böylece vergi gelirlerinin azalması borçlanmaya ve borçlanma faiz oranında yükselmeye ve sonuç

olarak enflasyona sebep olmaktadır. Enflasyon ile birlikte bireyler maliyetleri düşürmek için kayıt dışı ekonomik faaliyetlere yönelmektedirler (Yücel, 2014, s.39).

Genel olarak ifade edecek olursak, ekonomide yaşanan yüksek enflasyon ekonomik dengeyi olumsuz etkilemektedir. Enflasyon ile birlikte faiz oranlarının artması yatırımların azalmasına yol açmakta ve fiyatların yükselmesi ile birlikte bireyler daha yüksek vergi ödemek zorunda kalmaktadırlar. Bu durumda bireyler vergi ödememek için kayıt dışı ekonomik faaliyetlere yönelmektedirler.

2.1.2.6. Finansal Gelişme

Kayıt dışı ekonominin belirleyicilerinden bir diğeri de finansal gelişmedir. Finansal gelişme, finans piyasalarının gelişmişliği olarak ifade edilmektedir. Daha geniş bir tanıma göre, ülkelerin finans piyasalarında kullanılan araçların çeşitliliğinin artması ve gelişerek daha yaygın kullanılması olarak tanımlanmaktadır (Erim ve Türk, 2005, s.23).

Finansal piyasalar, risklerin toplanması ve azaltılmasına yardımcı olarak, fon fazlası olan birimlerden fon açığı olan birimlere fon transferi sağlamaktadır. Aynı zamanda finansal piyasalar, risk transferi ve likidite sağlayarak fon arz ve talebinde bulunanlara aracılık yapmaktadır. Böylece fonları uzun soluklu projelerin tamamlanabilmesi için etkin kullanılacak alanlara tahsis etmektedir (Gökdeniz, Erdoğan ve Kalyüncü, 2003, s.2-3). Bununla birlikte finansal piyasalar, fonların etkin dağılımı ve asimetrik bilgi sorununun oluşmasına engel olarak sermaye birikimi ve kaynak dağılımında etkinliği sağlamaktadır. Böylece teknolojik yenilikler ile yatırımlar artmakta ve sonucunda ekonomik büyümeyi olumlu olarak etkilemektedir (İnançlı, Altıntaş ve İnal, 2016, s.37).

Ekonomide finansal sistemlerin gelişmesi önemli etkilere sahiptir. Finansal sistemler bilgi üretim maliyetini düşürerek işlemleri kolaylaştırmaktadır. Yatırımlar üzerinden bilgi üretmekte, vergi kaçırma, etik dışı davranışları ve aynı zamanda ters seçim problemlerini azaltmaktadır. Bunlara ilaveten finansal piyasalar ekonomik faaliyetlerin artmasına etki de bulunmaktadır (Afşar, 2007, s.197). Finansal gelişme, vergilendirilebilir faaliyetlerin artmasına yol açarak ekonomik büyüme ve yatırımlar

üzerinde olumlu etki yaratmaktadır. Vergi matrahındaki genişleme ile vergi gelirinde artış sağlayarak vergilerin izlenmesi ve toplanmasını kolaylaştırmaktadır. Böylece finansal gelişme resmi borçlanma maliyetini düşürerek kayıt dışı ekonominin büyüklüğünü azaltmaktadır (Bayar, Şaşmaz ve Öztürk, 2017, s.53). Bu bağlamda kayıt dışı ekonomi ile finansal gelişme arasında negatif bir ilişki olduğu ifade edilmektedir. Finansal gelişmelerin eksikliği bireyleri vergi kaçırma ve neticesinde kayıt dışı ekonomik faaliyetlere yöneltmektedir (Blackburn, Bose ve Capasso, 2012, s.252).

2.1.2.7. Küreselleşme

1980 yılından sonra dünyayı etkisi altına alan küreselleşme, ekonomiyi dışa açık hale getirerek serbest piyasa ekonomisine geçişi sağlamıştır. Ekonomideki bu gelişmeler fonların ülkeler arasında akışını hızlandırmıştır. Böylece dünya üretim düzeyinin çok üzerinde bir dünya ticareti oluşmasına yol açmıştır. Küreselleşme, ülkeler üzerinde önemli derecede fayda sağladığı gibi büyük zararlara da yol açmaktadır. Ülke ekonomilerini küçülterek bir köy haline getiren küreselleşme, ekonomik faaliyetlerin vergi cehennemlerinden vergi cennetlerine kaymasını kolaylaştırmıştır. Küreselleşmenin verdiği zarardan kurtulmak için kaçmak mümkün olmayıp kendilerine en az maliyet ve en fazla yararı sağlayacak politikalar üretmek gerekmektedir (Meriç ve Ay, 2004, s.325)

Küreselleşme ile kayıt dışı ekonominin birbiri üzerinde etkili oldukları alan istihdam alanı olmuştur. İşsizliğin artması ülkeler arasında bireysel bir problem olarak değil tüm dünyayı ilgilendiren küresel bir sorun olmaktadır. Bu bağlamda, küresel çapta işsizliğin artış göstermesi, emek maliyetlerini azaltmakta böylece emek ücretlerinin düşmesine neden olmaktadır. Ücretlerin azalması ise, bireylerin ek bir iş aramasına veya kayıt dışı işlerde faaliyet göstermelerine yol açmaktadır (Kargı ve Güven, 2017, s.17).

Diğer taraftan küreselleşme ile rekabetin artması fiyat ve karı düşürmekte ve işletmeler maliyetini azaltmak için kayıt dışı ekonomik faaliyetlere yönelmektedirler. Tarife, kota ve tarife dışı engeller ile ticaretin yasaklanması bireyleri kayıt dışı ticarete bulunmaya yöneltmektedir. Ancak küreselleşme ile birlikte dış ticaretin önündeki engellerin kaldırılması kayıt dışı ekonomiyi azaltmaktadır. Bir diğer ifade ile, ülkelerin

dışa açıklığının artması ile kayıt dışı ekonominin azaldığı bilinmektedir (Schneider vd., 2010, s.18-32).

Küreselleşmenin yoğun olduğu ülkelerde rekabet aracı olarak vergiler kullanılmaktadır. Ülkeler kendi ülkelerine yabancı sermaye çekebilmek amacıyla vergi rekabetine girerek vergisel teşvik ve kolaylıklara eğilimde bulunmaktadır. Ancak bu durum vergi gelirlerinin azalmasına neden olmaktadır (Akdeniz, 2010, s.42). Böylece küreselleşme ülkeler arasında rekabeti artırarak vergi politikasının kullanılması ile vergi kaybına sebep olarak kayıt dışı ekonomiyi artırmaktadır (Şölen, 2017, s.29).

2.1.3. Kayıt Dışı Ekonominin Sosyal, Kültürel, Demografik ve Psikolojik Belirleyicileri

Kayıt dışı ekonomiyi belirlemede rol oynayan kurumsal ve ekonomik faktörler dışında sosyal, kültürel, demografik ve psikolojik faktörlerde kayıt dışı ekonomi üzerinde etkilidir. Toplumların kültürel yapısı, yaşam şartları, ahlaki değerleri, eğitim seviyesi, kırdan kente göç gibi sosyal faktörler kayıt dışı ekonomiyi doğuran sebepler arasındadır (İlgın, 1999, s.31). Ahlaki değerler ve eğitim düzeyinin kayıt dışı ekonomik faaliyetlerle ilgisi bireylerin kayıt dışılığa olan tavırları ile ilgilidir. Ahlaki değerler ve eğitim seviyesinin yüksek olduğu toplumların devlete karşı destek ve itaat eğilimlerinin daha yüksek olduğu ifade edilmektedir (Önder, 1992, s.51). Ahlaki değerleri yüksek ve eğitilmiş bireyler daha bilinçli tüketiciler olarak kayıt dışı faaliyetlerden uzaklaşmaktadırlar. Ancak ahlaki değerlerin aşındığı, eğitim düzeyinin yetersiz olduğu, uyuşturucu kaçakçılığı, kumar, tefecilik gibi yasal olmayan faaliyetlerin görüldüğü toplumlarda kayıt dışı faaliyetler söz konusu olmaktadır. Ayrıca kayıtlı faaliyette bulunan bireylerinde devlete karşı güvenlerinin azalmasına sebep olmakta ve bu bireylerinde kayıt dışılığa yönelmesine yol açmaktadır (Biçer, 2006, s.17). Diğer bir sosyal sebep olan nüfusun artması gecekonduları artırmakta, niteliksiz işgücünü artırarak daha düşük ücretle ve sosyal güvence olmadan bireylerin çalışmaya razı olmasına ve neticesinde kayıt dışı faaliyetlere sebep olmaktadır.

Psikolojik faktörler insanların vergiye karşı bakış açısıyla ilgili olarak bireylerin kayıt dışı işlemlerden duygusal olarak tatmin olmalarınıdır. Bireyler kayıt dışı

faaliyetlerden duydukları heyecan ile birlikte yasadışı faaliyetlerde bulunmaktadırlar (Ilgın, 1999, s.33). Bireylerin, kayıt dışı ekonominin boyutunun fazla olduğu konusunda yüksek tahminde bulunmaları veya başkalarının kayıt dışı faaliyetlerde bulduklarını bilmeleri kayıt dışı ekonomik faaliyetlerde bulunma konusunda cesaretlendirmektedir. Bu bağlamda bireylerin psikolojik olarak kayıt dışı ekonomi konusunda yüksek tahminlerde bulunmaları da kayıtdışılığa yol açmaktadır (Aydemir, 1995, s.59).

Bu konuda kayıt dışı ekonominin belirleyicilerinden bireylerin devlete karşı bakış açısı, vergi idaresinin ve denetiminin etkinliği, bireylerin eğitim seviyesi, nüfus artışı ve köyden kente göç, vergi ahlakı ve ahlaki norm ve değerler ele alınmıştır.

2.1.3.1. Bireylerin Devlete Karşı Bakış Açısı

Ekonomik birimlerin veya bireylerin kamusal kaynakların verimliliği ve kullanımına ilişkin düşünceleri, kayıt dışı ekonomi üzerinde artış ve azalışa sebep olmaktadır. Toplum tarafından devletin harcamalarına karşı şüphe duyulması toplanan vergilerin verimsiz harcandığının düşünülmesi bireylerin vergiye karşı direnç göstermelerine yol açmaktadır. Bu davranış ise, mükellefleri daha az vergi ödeme ve kayıt dışı sektörde bulunarak rüşvet ve yolsuzluk gibi yasal olmayan faaliyetlere yönelmelerine yol açmaktadır (Ela, 2013, s.52). Diğer taraftan devlet kayıt dışı faaliyetlerin genişlemesi ile birlikte azalan vergi gelirlerini artırmak için vergileri artırmak yolunu seçmektedir. Böylece artan vergiler bireylerin daha çok kayıt dışı faaliyetlere yönelmesine ve kayıt dışı ekonominin daha fazla artmasına sebep olmaktadır (Çetintaş ve Vergil, 2003, s.18).

Bireylerin toplanan vergilerin yerinde kullanılıp kullanılmadığına dair düşünceleri devletin yapmış olduğu harcamalara karşı olumsuz ise, bu durum bireyleri kayıt dışı faaliyette bulunmaya yöneltmektedir. Bu yüzden de kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin azaltılması ve vergi bilincinin kazandırılabilmesi için bireyleri devlete ve devletin yapmış olduğu harcamalara güven duyması gerekmektedir. Çünkü devlet her ne kadar vergilendirme için uygun bir ortam hazırlamış olsada, toplum tarafından ödenen vergilerin harcanmasında güvensiz bir düşüncenin oluşması vergiye karşı direnci artıracaktır.

2.1.3.2. Vergi İdaresinin ve Denetiminin Etkinliği

Kayıt dışı ekonominin önlenmesi için en etkili olan faktörlerden bir diğeri de denetimdir. İdarenin çalışmalarını geliştirmek, değer katmak, kaynakların verimli, etkili, ekonomik olarak yönetilip yönetilmediğini değerlendirmek için yapılan danışmanlık faaliyeti olan iç denetim, mükelleflerin vergisel işlemlerinin denetlenmesi olarak ifade edilen dış denetim faaliyetleri Maliye Bakanlığı ve Gelir İdaresi Başkanlığına bağlı denetim elemanları tarafından yapılmaktadır (Gerçek, Sarılı ve Tezcan, 2006, s.13). Mükelleflerin, vergilerini zamanında ve yerinde ödemede bulunup bulunmadıklarının vergi dairesi tarafından takip edilmesi etkinlik ve verimlilik açısından oldukça önemlidir. Ancak vergi dairelerinde eğitici ve yol gösterici bir iç denetim anlayışının hâkim olmaması sorunların çözülmesini engellemektedir. Bireyler, denetimler ne kadar az olursa o kadar çok vergi kaçırma yolunu seçmektedirler. Denetimlerin azlığı ve cezaların eksikliği kaçakçılık faaliyetlerine zemin oluşturmaktadır. Mükelleflerin ödemeleri gereken vergilerini ödememeleri karşılığında uygulanan ceza elde edecekleri gelirden düşük olması halinde cezayı ödeyerek vergilerini yatırmama yolunu seçmektedirler. Bu sebeple vergi daireleri uygulayacakları vergi cezalarını artırarak vergi kaçaklarını caydırıcı bir düzeye getirmelidirler. Fakat vergi cezalarının çok fazla yükseltilmesi diğer taraftan mükelleflerin uzlaşma yolu ile rüşvet ve yolsuzluğa başvurmalarını doğurmaktadır (Çam, 2010, s.28).

Vergi denetiminin ülkelerin ekonomik durumları dikkate alınarak temel ilke ve stratejiler belirlenerek yapılması gerekmektedir. Vergi denetimi, bazı ekonomik merkezlerde sayısal olarak fazla vergi denetim elemanı tarafından yapılmasına karşılık bazı merkezlerde ise yetersiz kalmaktadır. Denetim elemanlarının sayıca yetersiz olması denetimlerin sık yapılmamasına buda mükellefleri rahatlatarak vergi kaçırma cesaretlendirmektedir. Bu nedenle etkin bir vergi denetimi yapılabilmesi için denetim elemanlarının kalitesi yanında sayılarının da artırılması gerekmektedir (Baytar, 2006, s.34). Böylece vergi denetimlerinin etkin, planlı, doğru şekilde yapılması vergi kaçakçılığını engellemektedir.

Diğer taraftan vergi dairesinin çok fazla olması ise, demirbaş, bina, kırtasiye gibi masrafları artırmaktadır. Aynı zamanda çok fazla olan vergi daireleri arasında ulaşım

ve iletişim problemleri bürokratik işlemleri artırarak maliyetleri yükselmektedir. Nitekim vergi dairesinin sayısının fazla olması personel niteliğini düşürerek denetimleri zorlaştırmaktadır. Bu bağlamda idari yapılanmadaki eksiklikler, bürokratik karmaşıklıklar gibi sebeplerden dolayı yaşanan denetim yetersizliği kayıt dışı ekonominin artmasına sebep olmaktadır (Aydın, 2006, s.22). Denetim faaliyetlerinin kayıt dışı işlemlerin yoğun olduğu alanlarda daha sık yapılması gerekmektedir. Aksi takdirde denetimlerin bu kesimlerde daha yoğun yapılmaması mevcut olan kayıt dışı ekonominin boyutunun daha da artmasına yol açmaktadır (Akdeniz, 2010, s.28).

Genel olarak özetleyecek olursak, iyi bir vergi idaresinin oluşturulması ve denetim faaliyetlerinin artırılması vergi mevzuatındaki eksikliklerin azaltılmasına veya boşlukların ortadan kaldırılmasına, kaçakçılığın azaltılmasına ve böylece kayıt dışı ekonominin azaltılmasına yardımcı olmaktadır.

2.1.3.3. Bireylerin Eğitim Seviyesi

Kayıt dışı ekonomiyi etkileyen faktörlerden eğitim seviyesi, ülkelerin okuma-yazma oranları ile ilgili bir göstergedir. Eğitim seviyesinin ölçümünde genel olarak kullanılan ölçüler okur-yazarlık, ilkökul mezunları, ortaöğretim ve lise mezunları ile üniversite mezunları ölçüleri esas alınmaktadır. Bu ölçüler eğitim seviyesinin değerlendirilmesi açısından önemlidir (Aytaç, 1967, s.243). Eğitim düzeyi, mükelleflerin vergi bilincinin gelişmesi yönünden önemli bir unsurdur. Vergi bilinci, bireylerin vergi sistemi ve işleyişi hakkında bilgi sahibi olmaları ve vergisel yükümlülüklerini yerine getirme isteklerinin düzeyi olarak ifade edilmektedir (Akdoğan, 2006, s.180). Vergi bilinci, vergiye uyumu olumlu ya da olumsuz etkileyebilmektedir. Vergi bilincinin gelişmemesi vergiye uyumu olumsuz etkileyerek kayıt dışı ekonomiyi genişletmektedir.

Eğitim, bir ülkenin çağdaş uygarlık düzeyine ulaşması ve kalkınmasında önemli bir unsurdur. Bireylere bilgi ve beceri kazandırma süreci olan eğitim ile refah düzeyi arasında ilişki söz konusudur. Eğitim düzeyi yüksek toplumlarda suç işleme oranının düşük olduğu genel bir düşüncedir. Suç oranının düşmesi iki şekilde oluşmaktadır. İlk olarak eğitim düzeyi yüksek bireyin gelir düzeyi yükselmekte neticesinde suç

faaliyetinin alternatif maliyeti artmaktadır. Birey, suç işlediği takdirde mahkûm olması, herhangi bir ceza uygulanması veya çalıştığı işten ayrı kalması ile gelirinde azalma meydana geleceğini düşünerek suç işlemekten uzaklaşmaktadır. Diğerisi ise, okula devam ederek eğitim gören öğrencinin kötü çevreden uzak kalarak disiplinli ahlaki değerleri gelişmektedir (Şahin, 2006, s.60). Böylece ülkelerin eğitim düzeyinin düşük olması vergi bilincinin gelişmemesine sebep olmaktadır. Ancak toplumdaki bireylerin eğitim düzeyi yükseldikçe bireyler yasal düzenlemeleri daha iyi anlayarak yapılan değişikliklere uygun davranmaktadırlar (Yendi, 2011, s.87). Eğitim düzeyinin artması ile birlikte vergisel yükümlülüklerini yerine getirme bilinçleri de gelişmekte ve kayıt dışı ekonomik faaliyetler azalmaktadır (Şölen, 2017, s.32).

Genel bir ifade ile, toplumların eğitim seviyesinin yükselmesi bilinçli bireyler olmalarını, suç işlemekten kaçmalarına, ahlaki duygularının gelişmesine, vergi ile ilgili yükümlülüklerini yerine getirmelerini sağlamakta ve böylece kayıt dışı ekonomi azalmaktadır.

2.1.3.4. Nüfus Artışı ve Köyden Kente Göç

Hızlı nüfus artışı ve artan köyden kente göçler kayıt dışı ekonominin gelişmesinde etkili olan sosyal belirleyicilerden birisidir. Hızlı nüfus artışı ve köyden kente göçün artması ile birlikte ortaya çıkan işsizlik ve çarpık kentleşme emek piyasalarında sorunlara ve kayıt dışı istihdama sebep olmaktadır (Tütüncü, 2013, s.17). Nüfusun artması ve göç ile birlikte kentlerde oluşan niteliksiz işgücü, bireylerin daha düşük ücret ve sosyal güvence olmadan çalışmalarına yol açmaktadır. Nüfusun artması, ülkelerin eğitim, sağlık, istihdam ve barınma ihtiyaçlarını artırarak harcamalarda artışa sebep olmaktadır. Aynı zamanda nüfusun fazla olduğu ülkelerde kamu harcamaları alt yapı hizmetleri nedeniyle devamlı olarak artış göstermektedir. Bunun sonucunda harcamalarını karşılamak için iş arayan fakat iş bulamayan bireylerde suç işleme eğiliminde bulunmaktadırlar. Köyden gelen ve iş bulamayan bu kesimler, ihtiyaçlarını karşılayacak gelire sahip olmak için suç oluşturan faaliyetlere yönelerek ekonomik sorunlara ve toplumsal problemlerin oluşmasına sebep olmaktadır (Akdeniz, 2010, s.46). İşsizlik oranının yüksek olduğu durumlarda gelire duyulan ihtiyaç ile birlikte bireylerin buldukları bu davranışlar kayıt dışı faaliyetlere yönelimleri etkilemektedir. Böylece gereksinimin şiddeti ile kayıt dışı ekonomiye giriş

ve çıkışların daha az maliyetli olacağı varsayımı kayıt dışı ekonominin boyutunu daha da artırmaktadır (Us, 2004, s.10).

Hızlı nüfus artışı ve kentleşme yerleşim alanlarında sorunları artırmakta ve yasalara itaat eğilimlerini düşürmektedir. Bu durumun meydana gelmesinde, tarım sektöründeki kısıtlamalar, desteklerin yetersiz olması ve tarım sektöründe çalışanların ihtiyaçlarını karşılayamamaları sonucu kırsal kesimlerden kentlere göçün artması ile gecekonduların artması, Hazine yerlerine yapılması ve her ne kadar yasal olmasa da toplum tarafından yasal sayılmasının önemli bir payı söz konusudur (Ela, 2013, s.46).

Nüfusun artması ve göç olgusu, kamu hizmetlerinin etkinliğini önlemekte ve bölgelerarası dengesizliklere neden olmaktadır. Yaşam koşullarının zorluğu, düşük ücretle çalışma veya iş bulamama gibi faktörler bölgelerarası farklılıklara yansiyarak kayıt dışı faaliyetlere yönelimleri artırmaktadır (Özsoylu, 1996, s.13).

Genel olarak özetleyecek olursak, hızlı nüfus artışı ve kırdan kente göçlerin artması ile yaşanan işsizlik ve gecekondulaşma gibi sorunlar yasalara aykırı davranılmasına sebep olmaktadır. İş bulamayan ve kırsal kesimlerden kentlere göç eden eğitim düzeyi ve gelir düzeyi düşük bireylerin ihtiyaçları karşılamak için düşük ücret ve sosyal güvenceye sahip olmadan çalışmayı kabul etmelerine ve kayıt dışı çalışarak kayıt dışı ekonominin artmasına yol açmaktadır.

2.1.3.5. Vergi Ahlakı ve Bilinci

Kayıt dışı ekonominin psikolojik belirleyicileri, vergi ahlakı ve vergi bilincidir. Mükelleflerin, vergisel yükümlülüklerini yasalara uygun olarak yerine getirme konusundaki tutum ve davranış düzeyleri vergi ahlakı olarak ifade edilmektedir. Vergi bilinci ise, kamu hizmetlerinin gerçekleştirilmesi için bireylerin verginin önemini kavrayarak vergi ile ilgili yükümlülüklerini yapma istekliliklerinin düzeyine denir (Akdoğan, 2006, s.180). Vergi ahlakı ve vergi bilinci yerleşmiş mükellefler, bilinçli birer vatandaş olmaktadır. Genellikle vergi ahlakı ve vergi bilincinin geliştiği toplumlarda, vergi ahlakı ve vergi bilincinin gelişmediği toplumlara nazaran kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin daha az olduğu düşünülmektedir. Vergi ahlakı ve bilincinin yerleştiği toplumlarda mükellefler vergiyi bir yük olarak değil bir sorumluluk olarak

algulamakta ve vergilerini titizlikle ödemektedirler. Ancak vergi ahlakı ve vergi bilincinin yerleşmediği toplumlarda ise, vergiye karşı olumsuz davranışta bulunarak vergiden kaçmaya çalışmaktadırlar (Gerçek, 2003, s.211).

Devletin topladığı vergileri mükelleflerin gereksinimleri alanında kullanmadığının düşünülmesi rüşvet ve yolsuzların artmasına yol açmakta vergisel yükümlülüklerini yerine getirenlerin vergi ahlakı ve bilincini olumsuz etkilemektedir. Vergi ahlakı ve bilincinin yerleşmesi için devlet yöneticilerinin ilk başta hukukun üstünlüğüne inanmaları ve yasal düzenlemelere uygun davranmaları gerekmektedir (Aktan, 2000, s.1). Aksi takdirde devletin yapmış olduğu harcamalara karşı şüphe duyulması vergi ahlakı ve bilincinin zayıflamasına neden olmaktadır. Çünkü bireyler ödedikleri vergilerin kendi ihtiyaçları için kullanılmadığını düşünerek vergisel yükümlülüklerini yerine getirmede isteksiz davranmaktadırlar (Çetintaş ve Vergil, 2003, s.18). Böylece vergi ahlakı ve vergi bilincinin zayıflaması da kayıt dışı ekonominin boyutunun artmasına yol açmaktadır. Bu bağlamda vergi ahlakı ve vergi bilincinin yüksek olması vergiye uyumu da yükselterek kayıt dışı ekonominin azalmasına sebep olmaktadır (Şahin, 2009, s.49).

Genel olarak özetlersek, kişilerin vergiye karşı tutumunu belirleyen vergi ahlakı ve bireylerin yerine getirmekle yükümlü oldukları vergisel yükümlülüklerinin farkında olmaları ve istekli davranmaları olarak ifade edilen vergi bilinci kayıt dışı ekonomi üzerinde etkili olan psikolojik belirleyicilerdir. Vergi ahlakı ve vergi bilinci gelişmiş olan bireylerin olduğu toplumlarda kayıt dışı faaliyetler daha az görülürken, gelişmemiş olan toplumlarda kayıt dışı faaliyetler daha fazla görülmektedir.

2.1.3.6. Ahlaki Norm ve Değerler

Ahlak, bireylerin toplum ile bütünleşmesinde temel alt yapılardan birini oluşturmaktadır. Ahlak kuralları bireylerin toplum ile olan ilişkilerini düzenlemektedir. Toplumda çeşitli sebeplerden dolayı bireyler arası ilişkileri düzenleyen kuralların değişmesi ahlak kurallarının da değişmesine yol açabilmektedir. Toplumda yasal olmayan haksız kazanç sağlama düşüncesi meşru hale gelerek ahlaki norm ve değerlerin bozulmasına neden olmaktadır (İkiz, 2000, s.28). Ahlaki değerlerin bozulduğu toplumlarda yasadışı kumar, kaçakçılık, uyuşturucu madde ticareti gibi

ahlak dışı yasal olmayan kayıt dışı faaliyetler ile gelir elde edilmesi söz konusu olmaktadır (İlgin, 1999, s.31).

Vatandaşlarda, devleti oluşturan siyasi hükümetler ve kurumların toplumsal menfaatlerini savundukları düşüncesinin hâkim olması kayıt dışı ekonomiye eğilimi azaltmaktadır. Fakat aksi durumda ise, devletin vatandaşların menfaatini düşünmediği fikri bireylerin ahlaki değerlerinin sorgulanmasına yol açmaktadır (Özsoylu, 1996, s.20). Ayrıca kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin artması kayıtlı faaliyette bulunan bireylerin rüşvet, yolsuzluk, torpil, adam kayırma ve diğer ahlaki olmayan davranışlar sonucu devlete olan güvenlerini kaybetmelerine ve kayıtlı ekonomik faaliyette bulunan bireylerinde kayıt dışı faaliyetlere yönelmelerine sebep olmaktadır. (Karatay, 2009, s.52).

Özetle, toplumlarda yasal olmayan gelir sağlama yollarının meşru görülmesi ahlaki norm ve değerleri bozmakta ve böylece bireyler kayıt dışı faaliyetler ile kazanç sağlamaya başlamaktadırlar. Diğer taraftan kayıtlı faaliyette bulunan bireylerinde devlete olan güvenlerini azaltmakta ve onlarda kayıtlı ekonomik faaliyetlerden kayıt dışı faaliyetlere doğru yönelebilmektedirler.

2.2. KAYIT DIŞI EKONOMİNİN ETKİLERİ

Kayıt dışı ekonominin etkileri üzerine literatürde iki farklı görüş bulunmaktadır. Bu görüşlerden kayıt dışı ekonominin genel olarak olumsuz etkileri olması yanında olumlu etkilerinin de olduğu ekonomistler tarafından öne sürülmektedir.

Kayıt dışı ekonominin olumlu ve olumsuz yönleri incelendiğinde; olumsuz yönlerinin ağır bastığını savunan iktisatçılar, kayıt dışılığın borçların artmasına, enflasyonun oluşmasına, yatırımların azalmasına, işsizliğin artmasına, rekabet gücünün düşmesine, verimsiz üretim alanlarının oluşmasına ve sosyal güvenlik sisteminin kötüleşmesine neden olduğunu ifade etmişlerdir (Candan, 2007, s.72).

Kayıt dışı ekonomi ile vergisel yükümlülükler yerine getirilmemekte böylece devletin vergi gelirleri azalmakta ve bütçe açıkları artmaktadır. Vergilerin az veya hiç ödenmemesi diğer bir ifade ile vergi kayıp ve kaçakları toplumda ahlaki değerleri

bozmakta suç ve suçlu sayısını artırmaktadır (Özsoylu, 1996, s.117). Kayıt dışı ekonomik faaliyette bulunan bireyler, kayıtlı ekonomik faaliyette bulunanlara göre daha düşük ya da hiç vergi ödemedikleri için dürüst vergi mükellefleri açısından haksız rekabet meydana gelmektedir. Bu duruma ek olarak kayıt dışı ekonominin var olduğu toplumlarda devlete olan güven azalmakta ve kayıtlı faaliyette bulunan bireyler vergilerini ödemeyen bireyler ile rekabete girerek onlarda vergi ödememeye yönelmektedirler. Böylece bu durum kayıt dışı ekonominin boyutunun her geçen gün daha da artmasına sebep olmaktadır (Çam, 2010, s.38).

Kayıt dışı ekonomi, sosyal güvenlik sisteminin gelişmemesine yol açmaktadır. Kayıt dışı faaliyette bulunan işletmeler sosyal güvenlik primi ödemedikleri için devletin gelirinin ve düşük gelir gruplarına sağlanan sosyal transferlerin azalmasına sebep olmaktadır (Öğünç ve Yılmaz, 2000, s.6). Kayıt dışı ekonomi sebebiyle, üretimde kullanılan kaynaklar vergilendirilmeyen sektörlere kaymaktadır. Böylece kayıt dışı faaliyet sonucunda belgesiz ve kayıtsız mal ve hizmetlerin garantisi olmadığı için tüketici kesimlerde mağdur durumda kalmaktadırlar (Selman, 2007, s.41). Kayıt dışı ekonomi resmi kayıtlara girmediği için istatistiksel veriler doğru olmamakta ve ekonomik verilerin gerçeği yansıtmaması ekonominin başarısını engellemektedir. Nitekim kayıt dışı ekonomi, ekonomik politikalardan beklenen sonuçları vermemekte refahı da olumsuz etkileyerek sosyal politikalarında başarısız olmasına sebep olmaktadır.

Kayıt dışı faaliyetler birçok iktisatçı tarafından ekonomi üzerinde olumsuzluk yaratan bir olgu olarak kabul edilsede bazı ekonomistler de kayıt dışı ekonominin ekonomik ve sosyal hayata olumlu etkileri olduğunu da savunmaktadırlar. Kayıt dışı ekonomide vergi ve benzeri yükümlülüklerin olmaması üretim ve satış maliyetlerinin düşük olmasını sağlamaktadır. Böylece maliyetin düşük olması iç ve dış piyasada rekabet gücünün artmasına yardımcı olmaktadır.

Kayıtlı ekonomide maliyetlerin yüksek kapasitenin eksik ve kaynakların sınırlı olması sebebiyle işsizlik söz konusu olmaktadır. Ancak kayıt dışı ekonomi işsiz kesimlere iş imkânı sağlayabilmektedir. Böylece işsiz bireylere gelir imkânı sağlayarak mal ve hizmet arzının artmasına da destek olmaktadır (Kaleli, 2015, s.25). Ekonomi açısından yarattığı bu olumlu etkinin yanı sıra sosyal anlamda da önemli

yararı olabilmektedir. Ağır vergi yükünü ödemekte isteksiz olan bireylerin vergiden kaçınarak devletin vergi gelirlerinde azalmaya sebep olsa da bireylerin arzu ettikleri yaşam standartlarına kavuşmalarına ve toplumda sosyal patlamaların engellenmesini sağlamaktadır (Kıldış, 2000, s.15).

Kayıt dışı ekonomik faaliyette bulunan firmalar daha çok kaynağı düşük maliyetle elde ettikleri için istihdam ve yatırıma olumlu katkıda bulunabilmektedirler. Beraberinde ekonomide canlılık yaratarak ekonomik büyüme de hızlandırabilmektedirler (Karatay, 2009, s.66). Bu bağlamda, kayıt dışı ekonomi farklı boyutlarda meydana gelen bir olgu olarak olumsuz etkilerinin daha ağır olduğu algılanmakla birlikte bazı olumlu etkilerinin de olduğu belirtilmiştir.

2.2.1. Kayıt Dışı Ekonominin Ekonomik Etkileri

Kayıt dışı ekonominin ekonomik büyüme, vergiler, gelir dağılımı, istihdam, yolsuzluk ve kayıtlı ekonomi gibi ekonomik göstergeler üzerinde çeşitli olumlu ve olumsuz etkileri bulunmaktadır.

2.2.1.1. Kayıt Dışı Ekonominin Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi

Ekonomik büyüme, bir ülkede veya bölgedeki insanların ihtiyaçlarını karşılayacak araçlar ve ürünlerdeki artış olarak ifade edilmektedir. Ekonomik büyüme, reel GSYH (Gayri Safi Yurtiçi Hasıla)'de bir dönemden diğerine reel olarak bir artış meydana gelip gelmediğine bakılarak ölçülmektedir (Eğilmez, 2012, s.1). Kayıt dışı ekonominin ekonomik büyüme üzerine olumsuz etkileri olduğunu savunan yazarların aksine kayıt dışı ekonominin büyüme üzerine olumlu etki yarattığı çalışmalarda bulunmaktadır. Sonuç olarak kayıt dışı ekonominin ekonomik büyüme üzerinde net bir etkisi bulunmamaktadır.

Kayıt dışı ekonomi, vergi gelirlerini düşürüp bütçe açığını artırarak enflasyona neden olmaktadır. Fiyatların artması ve devam eden bütçe açıkları faiz oranlarının artmasına yol açmaktadır. Bu durumda devletin kayıt dışı ekonomiyi düşürmek için vergisel reformları uygulamakta gönülsüz olması, bütçe açıklarının finansmanı için hazine bonusu alanlara ek gelir imkânı sağlayarak kaynak transferi yapılmasını

sağlamaktadır. Kamu kesiminin hazine bonoları için yüksek faiz oranları teklifi finansal dışlama etkisiyle yatırım ve ekonomik büyümeyi negatif etkilemektedir (İkiz, 2000, s.103). Böylece, kayıt dışı ekonominin ekonomik büyüme üzerinde olumsuz etki oluşturduğunu savunanlar, kayıt dışı ekonomiyi azaltmanın vergi gelirlerinin artmasına ve dolayısıyla kamu harcamalarında bir yükselişe ve üretim artışı ile birlikte ekonomik büyümede gelişme meydana getireceğini ileri sürmektedirler (Schneider ve Enste, 2002, s.6-7). Genel olarak kayıt dışı ekonominin GSMH içindeki boyutunun artmasının ekonomik büyüme üzerinde olumsuz etki yarattığını savunmaktadırlar.

Ekonomide, verginin olmadığı bir ortam ile vergi ve benzeri yükümlülüklerin olduğu ortam karşılaştırıldığında eğer vergilerin alınması ile kamu tarafından yerine getirilen büyüme düzeyi vergiler alınmadığı durumda meydana gelen büyüme düzeyinden daha düşük ise, kayıt dışı faaliyette bulunmanın olumlu etki ortaya çıkardığı savunulmaktadır (Kıldış, 2000, s.20). Aynı zamanda vergilerin ödenmediği, emeklilik ve sigorta benzeri ödeneklerin olmadığı kayıt dışı sektörde üretim daha ucuz gerçekleşmektedir. Maliyetlerin düşmesi kayıt dışı sektörde üretimde artış meydana getirerek arz kapasitesini artırmaktadır. Arz kapasitesinin artmasında ekonomik büyüme üzerinde olumlu yönde etki doğurabilmektedir (Özsoylu, 1996, s.51). Kayıt dışı ekonomik faaliyette bulunan firmalar kayıtlı sektörler göre daha düşük ücretlerden işgücü istihdam edebildikleri için işgücü başına düşen maliyetleri daha düşüktür. Bundan dolayı kayıt dışı sektörler istihdam artığından yararlanarak yeni yatırımlar için kendilerine fon yaratmaktadırlar. Kayıt dışı faaliyetler sonucunda elde edilmiş olan bu gelir, harcama ve tasarruflar şeklinde tekrar ekonomiye kazandırılmaktadır. Bu tasarruflar ekonomide yatırım ve harcamaya dönüşerek bir çoğaltan etkisi yaratmakta ve böylece yeni yatırımlar yeni iş imkanları ve gelir sağlayarak ekonomik büyümeye ivme kazandırabilmektedir (Kılınçaslan, 2010, s.42). Kayıt dışı ekonominin ekonomik büyüme üzerindeki diğer bir olumlu etkisi rekabet olmuştur. Kayıt dışı ekonomide üretim maliyetlerinin düşük olmasıyla yurtiçi işletmeler uluslararası piyasalardaki işletmelere göre daha düşük fiyatta satış yapmaktadırlar. Bu durum rekabet üstünlüğü oluşturarak ihracatın ve aynı zamanda yurtiçi gelirin artmasına da yol açmaktadır (Kalça, 1996, s.146).

Özetle, kayıt dışı ekonomi ile vergi gelirlerinin azalması ve dolayısıyla bütçe açığının meydana gelmesi faiz oranlarını artırarak kamu harcamalarının ve üretimin

azalmasına sebep olmaktadır. Ayrıca faizlerin artması yatırımları da olumsuz etkileyerek tüm bunların sonucunda ekonomik büyümenin hızını düşürmektedir.

2.2.1.2. Kayıt Dışı Ekonominin Vergiler Üzerindeki Etkisi

Kayıt dışı ekonominin ekonomi üzerindeki diğer bir etkisi vergiler üzerindeki etkisidir. Vergi, devletin kamu harcamalarını karşılamak için kişi ve kurumlardan ödeme güçlerine göre zorunlu ve karşılıksız alınan ekonomik değerlerdir (Pehlivan, 2013, s.87). Devletin temel gelir kaynağı vergilerin kayıt dışı ekonomik faaliyetler sonucu azaltılması kayıt dışı ekonominin en önemli olumsuz etkilerinden birisidir.

Kayıt dışı ekonomik faaliyetler, kamu finansmanının gelir kaynağı olan vergilerin az veya hiç ödenmemesine sebep olarak devletin vergi gelirlerinin azalmasına yol açmaktadır. Devletin vergi gelirlerinin azalması neticesinde ise meydana gelen bütçe açıklarının karşılanması için borçlanmaya gidilmekte ve bunun sonucunda faiz oranları yükselmektedir. Böylece faizlerin yükseldiği bir ekonomide yatırım maliyetleri artmakta ve yatırımlar azalmaktadır. Azalan yatırımlar işsizliği artırarak işsiz kalan kesimlerin kayıt dışı ekonomide çalışmasına sebep olmaktadır. Dolayısıyla bütçe açıklarının borçlanma ile karşılanması ekonomide bütçe açıklarını daha da artırmaktadır (Sarılı, 2002, s.43).

Kayıt dışı ekonomi ile vergilerin azalması devlet bütçesini olumsuz etkilemektedir. Ekonomide açıkların artması devletin uzun yıllar borçlanma ile mücadele etmesine ve sadece borçlanmanın yaşandığı dönemleri değil gelecek kuşaklara da sorunlu bir ekonomi bırakılmasına neden olmaktadır (Çetintaş ve Vergil, 2003, s.20). Bunun yanı sıra devletin toplaması gereken vergi gelirlerini toplamaması kamu harcamalarının azalmasına ve sosyal devlet anlayışının zedelenmesine, savunma, eğitim, sağlık, iç güvenlik, alt yapı hizmetleri gibi kamusal hizmetlerin aksamasına ve zamanında yerine getirilmemesine neden olmaktadır (Selman, 2007, s.42). Öte yandan vergisini ödemeyerek vergi kaçırarak mükelleflerin vergisini düzenli olarak ödeyen mükelleflere göre haksız bir kazanç elde etmesine ve adaletsizliğe yol açmaktadır (Mızırak, 1997, s.23). Diğer taraftan kayıt dışı ekonomik faaliyette bulunan firmaların sosyal güvenlik primlerini ödememeleri de devletin vergi gelirlerini azaltarak sosyal transferlerin azalmasına yol açmakta ve düşük gelirli

kesimlerin yaşamlarının daha da zorlaşmasına sebep olmaktadır (Kılınçaslan, 2010, s.50).

Kayıt dışı ekonominin vergiler üzerindeki olumsuz etkilerinin aksine farklı olumlu etkilerinin de olduğu bazı çalışmalarda savunulmaktadır. Bu bağlamda ekonomide işlemlerin vergi dışı bırakılması vergi yükünün azalmasına ve yatırımlara kaymasına bunun neticesinde üretim, istihdam ve gelirin arttığı düşünülmektedir. Bir başka ifade ile, ekonomide faaliyetlerin kayıt altına alınması durumunda vergilerin ödenmesi ile yatırımların yapılamadığı ancak faaliyetlerin kayıt dışı yapılması durumunda kaçırılan vergilerin yatırımlara dönüştürüldüğü böylece kayıt dışılığın yatırımları daha çok artırdığı düşünülebilmektedir (Us, 2004, s.14). Bu kapsamda faaliyetlerini kayıt dışı tutanlar daha az vergi ödeyerek fonlarını artırmaktadırlar. Böylece ellerinde kalan fonlarını yatırımlara yönlendirerek üretimi artırmakta ve neticesinde gelirleri de artarak devlete ödenmeyen vergiler üretime, istihdama ve yatırıma kaynak teşkil etmektedir (Altuğ, 1994, s.67).

Kısaca belirtmek gerekirse kayıt dışı ekonomi, devletin gelir kaynağı olan vergilerin aşınması ile bütçe açıkları ve borçlanmaya neticesinde faizlerin artmasına neden olmaktadır. Diğer bir etki ise, vergilerin ödenmemesi kamusal hizmetlerin yapılamamasına, vergisini ödeyen mükellefler ile ödemeyen mükellefler arasında adaletsizliğe yol açmaktadır.

2.2.1.3. Kayıt Dışı Ekonominin Gelir Dağılımı Üzerindeki Etkisi

Kayıt dışı ekonominin ekonomik etkilerinden diğer bir olumlu ve olumsuz etkisi gelir dağılımı üzerinde olmaktadır. Kayıt dışı ekonomi gelir dağılımı üzerinde adaletsiz bir durum yaratmaktadır. Kayıt dışı faaliyette bulunan bireylerin vergi ödemedikleri halde kamusal hizmetlerden yararlanmaları gelir dağılımında adaletsizliğe sebep olmaktadır (Karatay, 2009, s.70).

Kayıt dışı ekonominin gelir dağılımı üzerindeki olumsuz etkisi daha çok alt gelir grupları üzerinde söz konusu olmaktadır. Kayıt dışı ekonomi devletin vergi gelirlerini azaltmakta ve kamusal hizmetlerin yerine getirilmemesine yol açmaktadır. Böylece kamusal hizmetlerin daralması ve kalitesinin düşmesi çoğunlukla alt gelir gruplarını

etkilemektedir. Gelir dağılımından düşük pay alan kesimlerin kayıt dışı istihdamda bulunmalarına ve kayıt dışı ekonominin daha da artmasına sebep olmaktadır. Bu sebeple, kayıt dışı ekonomik faaliyetler neticesinde meydana gelen bütçe açıklarının giderilmesi için vergilerin artırılması vergide adaletsizliğe ve gelir dağılımında eşitsizliği artırmaktadır (Us, 2004, s.13). Böylece adaletsiz bir vergi sistemi gelir dağılımını daha da kötüleştirmektedir. Öte yandan olumlu etkisine bakıldığında ise, kayıt dışı ekonomik faaliyetler alt gelir gruplarına ek bir iş imkânı sağlıyorsa bu kesimler üzerinde olumlu etki doğurabilmektedir (Karagül, 1997, s.191). Kayıt dışı ekonomik faaliyetler kişisel geliri artırarak birçok kimseye geçimlik seviyede gelir imkânı sağlamak ve böylece istihdamda da artış sağlanarak yoksulluğun azalmasına ve gelir dağılımındaki olumsuzlukları belli ölçüde hafifletilmesine olanak sağlamaktadır.

2.2.1.4. Kayıt Dışı Ekonominin Yolsuzluk Üzerindeki Etkisi

Kayıt dışı ekonomi sonucu etkilenen diğer bir faktör yolsuzluktur. Yolsuzluk, kamu görevlilerinin kişisel çıkar sağlamak amacıyla görev ve kaynakların kötüye ve hukuka aykırı şekilde kullanılması olarak ifade edilmektedir. Kayıt dışı ekonomi yasalar yoluyla yasaklanmış veya yasaklanmamış olmasına rağmen bilinçli bir şekilde kayıtlara geçirilmeyen ve belgelendirilmeyen gelir sağlamak amacıyla yapılan ekonomik faaliyetlerdir. Bu faaliyetler gelir dağılımında adaleti olumsuz yönde etkileyerek yolsuzluklara sebep olmaktadır (Bakırtaş, 2012, s.88-90). Yolsuzluk ile kayıt dışı ekonomi arasında birbirini etkileyen sebepler olduğu ve birbirini tamamlayıcı yapılar olduğu ifade edilmektedir. Bir diğer ifade ile, daha çok yolsuzluk daha çok kayıt dışı ekonomi şeklinde tanımlanmıştır (Schneider ve Enste, 2002, s.29).

Kayıt dışı ekonominin varlığı kaynak dağılımında etkinliğin sağlanması, sürdürülebilir kalkınmanın sağlanması, fiyat istikrarı ve gelir dağılımında adaletin sağlanması gibi hedefleri olumsuz etkilemektedir. Böylece kayıt dışı ekonominin olması ile bu alanlarda istatistiksel olarak gelişim sağlanamamakta ve gelir dağılımında bozulmalara sebep olarak yolsuzlukların ortaya çıkmasına yol açmaktadır (Karakaş, 2007, s.55).

Ayrıca kayıt dışı ekonomi toplumsal değer yargıları ve toplumsal yapıyı olumsuz etkileyerek zararlı ve ahlak dışı görülen faaliyetlerin artmasına, toplumsal yapıdaki bu olumsuzlukların ekonomik yapıları da olumsuz olarak etkilemesine sebep olmaktadır. Böylece kayıt dışı ekonomiden kaynaklanan ekonomik yapıdaki olumsuzluklar yolsuzluğa da sebebiyet vermekte ve neticesinde yolsuzluklar ekonomik büyüme, yatırımlar, gelir dağılımı ve vergileri olumsuz yönde etkilemektedir.

2.2.1.5. Kayıt Dışı Ekonominin İstihdam Üzerindeki Etkisi

Kayıt dışı ekonomiden etkilenen faktörlerden birisi de istihdamdır. Kayıt dışı sektörde çalışan bireylerin istihdamı kaçak olarak yapılmakta ve bu durum işgücü ve işsizlik rakamlarını aynı zamanda istihdam politikalarını olumsuz olarak etkilemektedir. Kayıt dışı istihdam, çalışanların gerekli işyeri standartları ve vasıflara sahip olmaması, gerekli düzenlemelere uyulmaması, sosyal güvenlik ve vergi gibi yükümlülüklerin eksik ödenmesi ya da hiç ödenmemesi olarak ifade edilmektedir (Selman, 2007, s.43).

Kayıt dışı istihdam işverenler, çalışanlar ve devlet arasında bir suç iştirak etmektedir. Kayıt dışı ekonomide işverenler daha düşük maliyetle rekabet gücünü artırmayı hedeflemekte, diğer taraftan çalışanlar ise iş sahibi olmak veya işini kaybetmemek için kayıt dışı çalışmaya razı olmaktadır. Böylece kayıt dışı çalışarak düzenlemelere uyulmaması, primlerin toplanamaması, sosyal güvenlik kuruluşlarının finansman zorlukları ile karşılaşmasına sebep olmaktadır. Bu sebeple de devletin eğitim, sağlık, altyapı gibi hizmetlerinin azalmasına yol açmaktadır (Greif ve Hisarcıklıoğlu, 2010, s.8). Kayıt dışı istihdam, sosyal güvenlik sisteminin sürdürülebilirliğini tehdit etmektedir. Çalışanların en önemli hakkı sosyal güvenlik olmasına rağmen, kayıt dışı çalışmalar bu bireylerin sendikasız, sosyal güvenliği ve iş güvenliği olmadan sigortasız olarak çalıştırılmasına neden olmaktadır. Neticesinde çalışanların işgücü verimliliğini olumsuz etkilemekte ve aynı zamanda işgücü piyasasında bozulmalara yol açmaktadır (Kaleli, 2015, s.85).

Kayıt dışı çalışanlar 3 şekilde faaliyette bulunmaktadırlar. İlk olarak hem kayıtlı hem de kayıt dışı ekonomide faaliyet göstermektedirler. İkinci olarak, resmi istatistiklerde işsiz görünerek aslında kayıt dışı sektörde faaliyet göstermektedirler.

Üçüncü olarak ise, resmi istatistiklerde hem işgücü hem de işsizlik rakamlarına yansımaya faaliyette bulunmaktadırlar. Bunlardan ilkinde resmi istatistiklere olumsuzluk yansımamasına rağmen ikinci ve üçüncü durumda resmi istatistiklerin doğru tespit edilmemesine ve işsizlik oranlarının yanlış hesaplanması yönünde olumsuz etki yaratmaktadır (Özsoylu, 1998, s.46). Ayrıca kayıt dışı istihdam firmalar arasındaki rekabeti de olumsuz yönde etkilemektedir. Kayıt dışı işçi istihdam eden firmalarda üretim maliyetleri düşük olmakta böylece haksız rekabet ortamı oluşmaktadır (Yereli ve Karadeniz, 2004, s.7).

Olumsuzluklarının savunulması yanında bazı ekonomistler tarafından da olumlu yönden açıklamalarda bulunulmuştur. Olumlu açıdan bakıldığında ise, kayıt dışı ekonomide maliyetlerin yüksek olmasından dolayı herkese iş imkânı yaratılamamaktadır. Bu durumlarda kayıt dışı ekonomi, işsiz bireylere iş imkânı sağlamaktadır. Böylece kayıtlı ekonomide daha çok eğitim düzeyi daha yüksek kesimler çalışırken kayıt dışı ekonomide her seviyeden insana istihdam imkânı sağlanması işsiz kesimlerin azalmasına olanak sağlayabilmektedir (Sarılı, 2002, s.44). Kayıt dışı istihdamda sosyal güvenlik kurumları ve vergi daireleri gibi kurumlara bildirilmemekte ve kayıt dışı istihdam edilen işçilere kayıtlı istihdam edilen işçilere göre daha düşük ücret ödenmektedir. Böylece kayıt dışı olarak işçi çalıştıran firmaların maliyetleri azalmakta daha fazla kar elde etmektedirler. Maliyetlerin azalması ile firmalar yeni yatırımlar için fon kaynağı sağlamak ve daha çok işgücü istihdamına teşvik etmektedir. Böylece kayıt dışı çalışarak elde ettikleri bu fonları yatırım alanlarında kullanmakta ve yeni istihdam olanakları yaratabilmektedirler (Kaleli, 2015, s.83).

Özetle, kayıt dışı ekonominin istihdam üzerinde olumlu ve olumsuz etkileri olduğu ekonomistler farklı çeşitli çalışmalarda dile getirilmiştir. Kayıt dışı ekonomi, kayıt dışı istihdamı doğurarak sosyal güvenlik ve vergi gibi yükümlülüklerin yerine getirilmemesine ve böylece devletin prim ve vergi gelirlerinin azalmasına yol açarak kamusal hizmetlerin yapılamamasına sebep olmaktadır. Ayrıca kayıtlı istihdamda bulunan çalışanlar ile kayıt dışı istihdamda bulunanlar arasında haksız rekabetten kaynaklı olarak adaletsiz bir durum oluşmaktadır. Diğer taraftan istihdam üzerinde olumlu etkileri olduğu düşünüldüğünde ise, işsiz kesimlere iş imkânı sağlayarak gelir elde etmelerine yardımcı olabilmektedir.

2.2.2. Kayıt Dışı Ekonominin Sosyal Etkileri

Kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin artması toplumun ahlaki değerlerinin bozulmasına ve yasal olmayan faaliyetlerin artmasına yol açmaktadır. Toplumda yasadışı faaliyetlerin artması kayıt dışılığın yaygınlaşmasına ve böylece sosyal etkilerden çalışma hayatı, sosyal güvenlik sistemi ve sosyal yapı üzerinde olumsuz etkiler doğurmaktadır.

2.2.2.1. Kayıt Dışı Ekonominin Çalışma Hayatı ve Sosyal Güvenlik Üzerindeki Etkisi

Kayıt dışı ekonomi sosyal güvenlik sistemini ve çalışma hayatını kayıt ve beyan dışı kaçak işçi çalıştırılması ile olumsuz olarak etkilemektedir. Çalışma hayatı genel olarak kayıt dışı istihdamdan kaynaklanmaktadır. Kayıt dışı istihdam, çalışanların gerekli vasıflara sahip olmaması, işyeri standartları hakkındaki düzenlemelere uyulmaması, sosyal güvenlik, vergi ve fonların eksik veya hiç ödenmemesi ile meydana gelmekte ve finansman eksikliği yaşanmasına sebep olmaktadır (Çizgici, 2003, s.18). Böylece kayıt dışı istihdam neticesinde primler toplanamamakta finansman eksikliği ile hizmetler etkin olarak yerine getirilememektedir.

Kayıt dışı çalışmak bireylerin sosyal güvencesi olmadan çalışmalarına ve sosyal güvenlik sisteminin etkinliğinin bozulmasına yol açmaktadır. Sosyal güvenlik sisteminde etkinliğin sağlanamaması prim yetersizliğinden kaynaklanmaktadır. Kayıt dışı ekonomide faaliyette bulunan firmalar, sosyal güvenlik primi ödemezler ve böylece devletin vergi gelirleri azalarak düşük gelir gruplarına sağlanan sosyal transfer azalmaktadır. Bu durum düşük gelir gruplarının hayat standartlarının zorlaşmasına ve sosyal huzursuzlukların oluşmasına sebep olmaktadır (Çetintaş ve Vergil, 2003, s.20). Kayıt dışı işçi çalıştırmak, sosyal güvenlik ve vergi gibi yükümlülüklerden kurtularak ucuz üretim ile haksız bir rekabet ortamı oluşturmaktadır (Yerel ve Karadeniz, 2004, s.131). Kayıt dışı ekonomik faaliyette bulunan işverenlerin işyerleri küçülmekte ve çalışan işçi sayıları düşmekte böylece sendikalaşma azalmaktadır. Diğer taraftan kayıtlı faaliyette bulunan işletmeler kayıt dışı işletmeler karşısında rekabet gücü kaybına uğrayarak zayıflamaktadırlar. Aynı zamanda bu işletmelerde işçi ve işveren

ilişkileri zayıflamakta ve çalışanlar zarar görmektedir. Kayıt dışı ekonomide denetimin olmaması ile üretimler düşük kalitede yapılmakta ve neticesinde refah kaybına sebep olmaktadır (Yücel, 2014, s.70). Genel olarak ifade edildiğinde, bir ülkede kayıt dışı faaliyetlerin fazla, sigortasız olarak çalışanların ağırlıkta ve vergi gelirlerinin az olduğu bir ekonomide insanların sosyal güvenlik sisteminden bekledikleri hizmetlerin karşılanması olanaksız olmaktadır.

2.2.2.2. Kayıt Dışı Ekonominin Sosyal Yapı Üzerindeki Etkisi

Kayıt dışı ekonomik faaliyetler yasal düzenlemelere uyulmaksızın yürütülmektedir. Toplumda vergi kayıp ve kaçakları gibi yasal olmayan faaliyetler karşısında hoşgörü ile yaklaşılması yaşanan sorunların boyutunu artırmaktadır. Böylece kayıt dışı ekonomi toplumda yasadışı faaliyetlerin artmasına ve toplumun ahlaki değerlerinin bozulmasına yol açmaktadır.

Toplumda zararlı ve ahlak dışı olarak nitelendirilen kayıt dışı faaliyetlerin boyutunun genişlemesi ve bu faaliyetlerin normal olarak karşılanmaya başlanması toplumun sosyal yapısının bozulmasına, haksız yollardan para kazanma fikirlerinin kabul görmesine, devletin vergi gelirlerinin düşmesine razı olunması anlamına gelebilmektedir. Ayrıca kayıtlı faaliyette bulunan bireylerinde ekonomide yaşanan kayıt dışılığı gördükçe devlete olan güvenlerinin her geçen gün daha da azalmasına sebep olmaktadır (Kırbaş, 2012, s.65). Toplumun devlete olan güveninin azalması ile, bireyler sorunlarını yasadışı yollardan çözüme yoluna gitmektedirler. Böylece toplumda yasadışı faaliyette bulunarak ahlaki değerlerin bozulması toplumun yozlaşmasına, rüşvet ve yolsuzlukların yaygınlaşmasına yol açmaktadır. Nitekim bu durumda bireyler yasadışı örgütleri oluşturmaya ve devlete karşı suç işlemeye yönelmektedirler. Böylece toplumda manevi değerlerin zarar görmesi ile ahlaki bir çöküş yaşanmaktadır (Yücel, 2014, s.69). Ayrıca kayıt dışı ekonomik faaliyetler toplumda çevresel düzenlemelere uyulmaksızın da gerçekleşmektedir. Bu faaliyetler gecekondular ve izinsiz olarak yapılaşmadan kaynaklanan düzensiz şehirleşme problemidir. Bu durum doğal kaynakların tahrip olmasına ve sürdürülebilir kalkınmanın gerçekleştirilmemesine sebep olabilmektedir (İlgın, 1999, s.42). Tüm bunlar hukuk ve adalet sisteminin etkinliğinin azalmasında, toplumda suçlu sayılarının artmasında ve bu bağlamda sosyal yapı üzerinde olumsuz etki yaratmaktadır.

Diğer taraftan olumlu açıdan bakıldığında ise, kayıt dışı ekonomi dar gelirli kesimlere temel ihtiyaçlarını karşılamaları için gelir elde etme imkânı sağlamaktadır. Bu sayede geçim kaynağı olmayan bireylerin kazanç elde ederek ülkede genel refahı artırmada bir etki yaratabilmektedir. Diğer taraftan kayıt dışı ekonomi bir alternatif olarak görülerek kayıtlı ekonomide istihdam imkânı olmayan bireylerin devlet yardımı ve hayır kurumları yerine kendi imkanları ile kayıt dışı çalışarak ihtiyaçlarını karşılamalarına olanak tanıyabilmektedir (Savaşan, 2005, s.267).

Ayrıca kayıt dışı ekonomi sadece geçimlik düzeyde değil, aynı zamanda yaşam standartlarını yükseltmek isteyen bireylerin daha iyi bir yaşam imkânı elde etmelerine de olanak sağlayabilmektedir. Aksi takdirde, insanların istedikleri geliri elde edememeleri ve düşük hayat standartlarında yaşamaya maruz kalmaları toplumda sosyal patlamalara ve çeşitli eylemlere neden olabilmektedir. Bundan dolayı kayıt dışı ekonomi sayesinde sosyal yapıda meydana gelebilecek olumsuzlukların önüne geçilebilmektedir (Ratner, 2000, s.3).

Özetle, kayıt dışı ekonomik faaliyetler toplumda sosyal yapının bozulmasına neden olmaktadır. Toplumda kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin artması bireylerin yasadışı faaliyetler aracılığıyla gelir elde etmelerine, ahlaki değerlerin zayıflamasına ve suç işleme faaliyetlerinin her geçen gün daha da artmasına sebep olmaktadır.

3.BÖLÜM

KAYIT DIŞI EKONOMİNİN KURUMSAL VE EKONOMİK BELİRLEYİCİLERİ: AVRUPA BİRLİĞİ GEÇİŞ EKONOMİLERİ ÖRNEĞİ

Bu çalışmada panel regresyon analizi kullanılarak 2000-2015 döneminde kurumsal ve ekonomik değişkenlerin Avrupa Birliği geçiş ekonomilerinde kayıt dışı ekonomi üzerindeki etkisi analiz edilmiştir. Bu kapsamda birinci aşamada çalışmada kullanılan değişkenler incelenmiş, daha sonra panel regresyon analizinde kullanılacak modelin belirlenmesi için ön testler yapılmıştır. Son aşamada ise; kurumsal ve ekonomik etkenlerin Avrupa Birliği geçiş ekonomilerinde kayıt dışı ekonomi üzerindeki etkisi panel regresyon yöntemiyle analiz edilmiştir.

3.1. TEORİK VE AMPİRİK LİTERATÜR TARAMASI

Tüm dünyanın ortak sorunu haline gelen kayıt dışı ekonominin gerek kurumsal gerekse ekonomik olmak üzere çeşitli belirleyicileri bulunmaktadır. Kayıt dışı ekonominin meydana gelmesinde etkili olan sebepleri tespit etmek amacıyla bu alanda birçok teorik ve ampirik çalışmalar yapılmıştır. Bu bölümde kayıt dışı ekonominin kurumsal ve ekonomik belirleyicileri ile arasındaki ilişki teorik ve ampirik olarak incelenmiştir.

Tablo 4: Kayıt Dışı Ekonominin Belirleyicileri

Değişken	Değişkenin Kayıt Dışı Ekonomi Üzerindeki Etkisi	
	Pozitif	Negatif
Vergi ve sosyal güvenlik yükü	Neck vd. (1989), Schneider (1994), Schneider ve Enste (1999), Giles ve Johnson (1999), Bovi (2002), Baldemir vd. (2006), Ruge (2010), Schneider (2010), Ay vd. (2014), Kuehn (2014), Savaşan vd. (2016), Bayar vd. (2018)	Bülbul ve Karadeniz (2004), Bovi (2003), Elgin (2012)

Finansal gelişme	-	Blackburn vd. (2012), Bose vd. (2012), Capasso ve Jappelli (2013), Bayar ve Öztürk (2016), Din (2016), Bayar ve Aytemiz (2017)
Yolsuzluk	Schneider ve Enste (1999), Friedman vd. (2000), Buehn ve Schneider (2009), Dreher ve Schneider (2010), Virta (2010), Singh vb. (2012b), Manolas vd. (2013), Remeikiene ve Gaspareniere (2015), Ouédraogo (2017)	-
İşsizlik	Yurdakul (2008), Dobre ve Alexandru (2010), Savaşan (2014), Savaşan vd. (2016)	Baldemir vd. (2006)
Enflasyon	Ay vd. (2014), Savaşan (2014), Savaşan, Yardımcıoğlu ve Demir (2016),	-
Kurumsal Kalite	-	Bovi (2002), Bovi (2003), Dreher vd. (2005), Torgler ve Schneider (2007), Enste (2010), Torgler vd. (2010), Yendi (2011), Singh vd. (2012b), Demir ve Küçükilhan (2013), Razmi vd. (2013), Kuehn (2014)
Ekonomik büyüme	Akalın ve Kesikoğlu (2007), Shahab vd. (2015)	-
Düzenlemelerin yoğunluğu	Schneider ve Enste (1999), Schneider (1994), Bovi (2003), Macias ve Cazzavillian (2010), Enste (2010), Schneider (2010), Schneider vd. (2010)	-
İşgücü piyasası düzenlemeleri	Ruge (2010), Schneider (2010)	Remeikiene ve Gaspareniere (2015)
Vergi ahlakı ve bilinci	-	Kanniainen vd. (2004), Savaşan ve Odabaş (2005), Torgler ve Schneider (2007), Enste (2010), Demir ve Küçükilhan (2013)
Vergi denetimleri	-	Dumlupınar ve Yardımcıoğlu (2015)
Eğitim	-	Buehn ve Farzanegan (2013)

Neck, Schneider ve Hafreither (1989), hanehalkı ve firmaların kayıt dışı ekonomik faaliyetlerinin bazı belirleyicilerini esas aldıkları çalışmada özellikle doğrudan ve dolaylı vergilendirme ile kayıt dışı ekonomi arasındaki ilişkiyi teorik olarak incelemeyi amaçlamışlardır. Çalışmaları sonucunda, vergi oranlarındaki değişikliklerin kayıt dışı ekonominin boyutu üzerinde belirleyici etkileri olduğunu tespit etmişlerdir. Ayrıca artan vergi oranlarının kayıt dışı ekonomiyi artırdığını ve böylece yükselen vergi oranlarının hükümetin vergi gelirlerinde düşüşe sebep olabileceğini ileri sürmüşlerdir. Analitik sonuçlarının kısmen belirsiz olduğunu ve özel koşullar altında elde edilmesinden kaynaklı olarak vergi oranlarındaki değişikliklerin kayıt dışı ekonomi üzerindeki etkilerini değerlendirmek için sayısal modeller ile desteklenmesi gerektiğini de ifade etmişlerdir.

Schneider (1994), kayıt dışı ekonominin büyüklüğü, gelişimi ve kayıt dışı ekonomiye sebep olan belirleyicileri incelemeye çalışmıştır. Çalışması sonucunda, kayıt dışı ekonominin büyüklüğündeki artışın temel olarak vergi matrahındaki bir artışın etkisiyle bazın aşınmasına ve vergi gelirlerinin azalmasına dolayısıyla bütçe açığının artmasına veya kayıt dışı ekonomide ek bir artış sonucu dolaylı ve doğrudan vergi oranlarının daha da artmasına sebep olabileceğini tespit etmiştir. Ayrıca kayıt dışı ekonominin yükselişinin devlet faaliyetlerindeki artan sayıda düzenlemeler olduğu ifade edilmiştir.

Bülbül ve Karadeniz (2004), vergi ve sigorta prim aflarının kayıt dışı ekonomi üzerindeki etkilerini araştırmışlardır. Çalışmaları sonucunda vergi ve sigorta prim aflarının kayıt dışı ekonomiyi ve kayıt dışı istihdamı büyüten ve besleyen bir unsur olduğunu ileri sürmüşlerdir. Ayrıca sık çıkarılan afların kayıt dışı ekonomi boyutunu genişletmekle kalmayıp, beraberinde kayıtlı çalışan bireylerin de haksızlığa uğradıklarını da belirtmişlerdir.

Kızılot ve Çomaklı (2004), vergi kayıp ve kaçakları ile kayıt dışı ekonomi arasındaki ilişkiyi açıklamaya çalışmışlardır. Yapmış oldukları çalışma sonucunda, vergilendirmede denetimin etkinleştirilmesi, vergi affı gibi düzenlemelerden vazgeçilmesi, vergi kaçırıcıları ağır cezalandıran düzenlemeler yapılması ile kayıt dışı ekonominin büyük ölçüde önlenebileceğini ileri sürmüşlerdir.

Erkuş ve Karagöz (2009), vergi kaybı ve kayıt dışı ekonominin büyüklüğü arasındaki ilişkiyi teorik model ile tahmin etmeye çalışmışlardır. Çalışmaları sonucunda kayıt dışı ekonomik faaliyetler ve vergi kaybının dalgalı bir seyir izlediğini ve kayıtlı ekonomiye oranının %86,73 ile %35,37'si arasında seyrettiğini tespit etmişlerdir.

Blackburn, Bose ve Capasso (2012), kayıt dışı ekonomi ile finansal gelişme arasındaki ilişkiyi finansal aracılık ve vergi kaçakçılığını içeren teorik bir model oluşturarak incelemeyi amaçlamışlardır. Yapmış oldukları çalışma sonucunda, finansal sektördeki gelişimi daha düşük olan ekonomilerin, vergi kaçakçılığı oranının yüksek ve kayıt dışı ekonominin boyutunun da o kadar büyük olduğunu tespit etmişlerdir.

Kayıt dışı ekonominin 1980'li yıllardan itibaren ilgi çekmeye başlaması ile hem gelişmiş hem de gelişmekte olan birçok ülke genelinde çok sayıda çalışma gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmalardan çoğunlukla; vergi yükü, yolsuzluk, işsizlik oranları ve enflasyonun artmasının kayıt dışı ekonomiyi arttırdığı görülürken (*Bkz. Giles ve Johnson, 1999; Yurdakul, 2008; Buehn ve Schneider, 2009; Dobre ve Alexandru, 2010; Torgler vd., 2010; Ay vd., 2014*), bazı çalışmalarda ise vergi yükünün ve yolsuzluğun artmasının kayıt dışı ekonomiyi düşürdüğü sonucuna ulaşıldığı görülmektedir (*Bkz. Friedman vd., 2000; Bovi, 2003*). Bununla birlikte kurumsal kalite ve düzenlemelerdeki gelişmelerin kayıt dışı ekonomi üzerinde olumlu bir etkisi olduğu belirlenmiştir (*Bkz. Bovi, 2002; Dreher vd., 2005; Torgler ve Schneider, 2007; Enste, 2010; Yendi, 2011; Singh vd., 2012b; Razmi vd., 2013; Elgin ve Öztunalı, 2014*), bazı çalışmalarda ise kurumsal kalite ile kayıt dışı ekonomi arasında olumsuz bir ilişki olduğu görülmüştür (*Bkz. Kuehn, 2014; Bayar ve Öztürk, 2016*). Diğer taraftan kayıt dışı ekonominin belirleyicilerinin tespit edilmesi amaçlanan çalışmalarda olduğu belirlenmiştir (*Bkz. Macias ve Cazzavilliam, 2010; Ruge, 2010; Demir ve Küçükilhan, 2013; Savaşan, 2014; Remeikiene ve Gaspareniere, 2015; Savaşan vd., 2016*).

Schneider ve Enste (1999), çeşitli yöntemler kullanılarak (döviz talebi, fiziksel girdi (elektrik) yöntemi, model yaklaşımı) 76 gelişmekte olan, geçiş ülkeleri ve OECD

lkeleri için yağtığı çalışmada kayıt dışı ekonominin büyüklüğünü ve kayıt dışı ekonomiye sebep olan belirleyicileri incelemeyi amaçlamışlardır. alışmaları sonucunda, kayıt dışı ekonominin ortalama büyüklüğünün OECD lkeleri için GSYH' nin %12, geçiş ülkelerinin %23 ve gelişmekte olan ülkelerde ise %39 olduğunu tespit etmişlerdir. Ayrıca kayıt dışı ekonominin boyutunun bu ülkelerde genişlemesine yol açan belirleyicilerin artan düzenleyici faaliyetler ile birlikte artan vergi ve sosyal güvenlik yükü olduğunu, özellikle bu sebeplerin OECD lkelerinde kayıt dışı ekonominin artmasında güçlü belirleyiciler olduğu sonucuna varılmıştır. Aynı zamanda çalışmada, büyüyen kayıt dışı ekonominin resmi GSYH büyümesi üzerinde olumsuz bir etkisi olduğu ve yolsuzluğun kayıt dışı ekonominin boyutu üzerinde olumlu bir etkisi olduğunu bir diğer ifade ile, yolsuzluk ne büyükse kayıt dışı ekonominin de o kadar büyük olduğu tespit edilmiştir.

Giles ve Johnson (1999), parametrik olmayan regresyon analizi kullanılarak Yeni Zelanda'da 1968-1994 yılları arası verilerle efektif vergi oranı ve kayıt dışı ekonominin göreceli büyüklüğü arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Yapılan analiz sonucunda kayıt dışı ekonominin vergi yükündeki basit değişikliklere karşı duyarlı olduğu ve efektif vergi oranı %20 altına düştüğünde kayıt dışı ekonominin belirgin bir şekilde düştüğünü göstermektedir.

Friedman, Johnson, Kaufmann ve Zoido-Lobaton (2000), panel regresyon analizi kullanarak 69 ülke için yaptıkları çalışmalarında vergi oranları ve yolsuzluğun kayıt dışı ekonomi ile ilişkisini tespit etmeye çalışmışlardır. Yapılan analiz sonucunda yüksek dolaylı ve doğrudan vergilerin kayıt dışı ekonomi ile ilişkisi bulunmadığını hatta yüksek vergi oranlarının daha az kayıt dışı ekonomi ile ilişkisi olduğuna ulaşmışlardır. Aynı zamanda daha fazla bürokrasi ve yolsuzluğun kayıt dışı ekonomi üzerinde olumlu etkisi olduğu sonucuna varmışlardır.

Bovi (2002), panel regresyon tekniklerini kullanarak OECD lkeleri için 1990' larda kayıt dışı ekonominin sebeplerini incelemiştir. Yapmış olduğu çalışması sonucunda, kayıt dışı ekonominin sebeplerinin yüksek vergi oranları ve piyasa düzenlemelerinden ziyade kurumsal kalite ve düzenlemelerin kayıt dışı ekonomi üzerinde daha etkili olduğunun önemine işaret etmiştir.

Bovi (2003), regresyon analizini kullanarak 21 OECD ülkeleri için 1990-1993 yılları arasında kayıt dışı ekonominin belirleyici değişkenleri arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışma sonucunda OECD ülkeleri için iki farklı denge durumu bularak Güney Avrupa ülkelerinde (Yunanistan, Portekiz, İtalya ve İspanya) zayıf kurumsal kalite yapısının, düşük vergi yükünün ve gereksiz düzenlemelerin bulunduğunu ancak kayıt dışı ekonominin bu ülkelerde yüksek olduğu sonucuna ulaşmıştır. İskandinav ülkelerinde ise, kaliteli kurumsal ve düzenleyici çerçeve, yüksek vergi oranı olduğu fakat düşük kayıt dışı ekonominin olduğunu tespit etmiştir.

Kanniainen, Pääkkönen ve Schneider (2004), MIMIC yöntemi kullanılarak 1998/90-2002/03 yılları arasında 21 gelişmiş OECD ülkelerindeki verilerden yararlanarak kayıt dışı ekonominin belirleyicilerini tespit etmeyi amaçlamışlardır. Çalışmaları sonucunda vergilendirme, sosyal güvenlik değişkenleri ve vergi ahlakının önemli olduğunu tespit etmişlerdir. Ayrıca çalışmada kayıt dışı ekonominin resmi GSYH'ye göre tahmini ortalama büyüklüğünün 1989/90 yıllarında %13,2 iken, 1999/2000 yıllarında %16,8 'e yükseldiği belirlenmiştir.

Kanniainen, Pääkkönen ve Schneider (2004), DYMIMIC istatistik prosedürü kullanarak gelişmiş 21 OECD ülkesiyle ilgili veriler kullanılarak 1989/90-2002/03 yıllarındaki kayıt dışı ekonomiye neden olan belirleyicileri bulmayı amaçlamışlardır. Çalışmaları sonucunda vergilendirme, sosyal güvenlik değişkenlerinin ve vergi ahlakı değişkenlerinin önemli olduğunu belirlemişlerdir. Ayrıca çalışmada gelişmiş 21 OECD ülkesindeki kayıt dışı ekonominin ortalama büyüklüğünün 2002/03 için %16,4 olduğunu tespit etmişlerdir.

Dreher, Kotsogiannis ve McCorrison (2005), çalışmalarında yapısal eşitlik modellemesini kullanarak 18 OECD ülkesinin 1998-2002 döneminde kurumsal kalite, kayıt dışı ekonomi ve yolsuzluk arasındaki ilişkiyi tespit etmeyi amaçlamışlardır. Yapılan analiz sonucunda, kurumsal kalitedeki iyileşmenin kayıt dışı ekonomiyi düşürdüğünü ve kurumsal kalitenin yolsuzluğun büyüklüğü üzerindeki etkisinin belirsiz olduğu tespit etmişlerdir.

Savaşan ve Odabaş (2005), Likert tipi ölçek kullanılarak 317 SMMM ve 217 vergi denetim elemanı olmak üzere 534 katılımcıya anket uygulanarak yapılan çalışmada vergi kayıp ve kaçaklarının nedenlerini tespit etmeyi amaçlamışlardır. Yapılan anket sonucunda, SMMM ve vergi denetim elemanlarına yöneltilmiş sorular neticesinde katılımcıların %93' ü kayıt dışı ekonomiyi yüksek boyutlarda olduğunu ifade ederken bu olgunun sebepleri vergi yükü, istisna ve muafiyetler, vergi sistemindeki adaletsizlik, verginin tabana yayılmaması ile mükellef beklentilerinin uyumsuzluğu, vergi ahlakı ve bilincinin eksikliğinden kaynaklandığı ileri sürülmüştür.

Baldemir vd. (2006), Mimic model kullanarak Türkiye'de 1980-2002 yılları arası için kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin hacminin belirlenmesi ve kayıt dışı ekonomik faaliyetleri etkileyen değişkenlerin belirlenmesi amaçlanmıştır. Çalışma sonucunda, faiz oranı, vergi gelirleri, TEFE, vergi yükü ve dışa açılma göstergesi değişkenlerinin kayıt dışı ekonomi üzerinde pozitif etki meydana getirmesi yanında işsizlik oranı değişkeninin negatif bir etki meydana getirdiği sonucuna ulaşılmıştır.

Akalın ve Kesikoğlu (2007) ilk olarak Feige' nin basit ve geliştirmiş parasal oran yöntemini kullanarak kayıt dışı ekonominin büyüklüğü tahmin edilmiş ardından regresyon analizi ve Granger Nedensellik Analizi ile Türkiye'de 1975-2005 yılları arasında kayıt dışı ekonomi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki test edilmeye çalışılmıştır. Yapmış oldukları çalışma sonucunda Granger Nedensellik analizinde kayıt dışı ekonomiden ekonomik büyümeye yapılan doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Kayıt dışı ekonominin büyüme üzerinde pozitif bir etki meydana getirdiğine ulaşılmıştır.

Gobbi ve Zizza (2007) 1997-2003 döneminde İtalya borç piyasalarındaki gölge ekonomisi ve finansal gelişme arasındaki ilişkiyi incelemiş ve finansal sektör gelişiminin gölge ekonomisinin büyüklüğü üzerinde önemli bir etkisi olmadığını ortaya koymuş, ancak gölge ekonomisinin finansal sektörün gelişimini engellediği görülmüştür.

Torgler ve Schneider (2007), panel regresyon analizini kullanarak 86-100 ülkenin 1990, 1995 ve 2000 yıllarında kayıt dışı ekonomi ile kurumsal kalite, yönetim ve vergi ahlakı arasındaki ilişkiyi incelemeyi amaçlamışlardır. Yapmış oldukları çalışmaları sonucunda kurumsal kalitenin kayıt dışı ekonomiyi olumsuz etkilediğini tespit etmişlerdir. Ayrıca ülkede vergi ahlakının artmasının kayıt dışı ekonomiyi azalttığı sonucuna ulaşmışlardır.

Schneider (2007), regresyon analizi ile 1999-2003 döneminde 145 ülkede kayıt dışı ekonomi ve yolsuzluk arasındaki etkileşimi araştırmıştır. Çalışması sonucunda, kayıt dışı ekonominin yüksek gelirli ülkelerde yolsuzluğu azalttığını, düşük gelirli ülkelerde yolsuzluğa yol açtığını tespit etmiştir.

Yurdakul (2008), basit parasal yöntem kullanılarak Türkiye’de 1985-2006 yılları arasındaki kayıt dışı ekonomiyi etkileyen faktörleri tespit etmeyi amaçlamıştır. Kurulan ekonomik modelin tahmininde, Engle-Granger’ in iki aşamalı tahmin yönteminden yararlanılmıştır. Çalışma sonucunda, ekonomik faktörler olarak GSMH’ daki yüzde artış ve sabit sermaye yatırımlarının GSMH’ ya oranının kayıt dışı ekonomi üzerinde etkili olduğunu tespit etmiştir. Ayrıca nüfus artış oranı ile işsizlik oranı değişkenlerinin kayıt dışı ekonomiyi artırıcı etkileri olmasına rağmen katsayıları anlamlı bulunamamıştır.

Buehn ve Schneider (2009), yapısal denklem modelini kullanarak 51 ülkenin 2000-2005 döneminde kayıt dışı ekonomi ile yolsuzluk arasındaki ilişkisini analiz etmişlerdir. Çalışmaları sonucunda yolsuzluk ile kayıt dışı ekonomi arasında pozitif bir ilişki olduğu ortaya koymuşlardır. Yolsuzluğun artması ile kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin arttığı öne sürülmüştür.

Schneider (2010), MIMIC tahmin yöntemi kullanılarak 21 OECD ülkesinin 1989-2007 yılları arasında kayıt dışı ekonominin büyüklüğü, gelişimi ve artan vergi ve sosyal yüklerin, yoğun işgücü piyasası düzenlemelerinin devlet kurumlarının kalitesi ve vergi ahlakının kayıt dışı ekonomi ile ilişkilerinin incelenmesi amaçlanmış olup ayrıca çalışmada kamu kurumlarının kayıt dışı ekonomi üzerindeki etkisi de inceleme konusu olmuştur. Çalışma sonucunda, kayıt dışı ekonominin her ekonomide karmaşık bir fenomen olduğunu ve insanların sayısız birçok nedenden dolayı kayıt dışı

ekonomik faaliyetlere yöneldiklerini en önemlisi de vergilendirme ve düzenleme gibi eylemler olduğunu tespit etmiştir. Ayrıca, kayıt dışı ekonomide çalışmayı daha az cazip hale getirmek için etkili teşvik edici politika önlemleri alınması gerektiği ve ikinci olarak verimli çalışan ve bencil politikacılar için bir kısıtlayıcı işlevi gören kamu kurumlarına sahip olunması gerektiğini ifade etmiştir.

Dobre ve Alexandru (2010), Granger nedensellik testi yöntemi kullanılarak ABD ekonomisinde 1980-2007 dönemine ait çeyrek veriler ile, işsizlik oranları ile kayıt dışı ekonomi arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Çalışmaları sonucunda, işsizlik oranlarından kayıt dışı ekonomiye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğunu tespit etmişlerdir.

Dreher ve Schneider (2010), panel regresyon analizini kullanarak 98 ülkede 2000-2002 dönemine ait verilerle kayıt dışı ekonomi ile yolsuzluk arasındaki ilişkiyi analiz etmişlerdir. Çalışmaları sonucunda düşük gelirli ülkelerde kayıt dışı ekonomi ve yolsuzluğun tamamlayıcı olduğunu keşfetmişlerdir.

Enste (2010), panel regresyon analizi kullanarak 25 OECD ülkesinde 1995-2005 yılları arasında düzenlemelerin yoğunluğu ile kayıt dışı ekonominin büyüklüğü arasındaki ilişkiyi tespit etmeye çalışmıştır. Bu analiz için emek, ürün, sermaye piyasası, eğitim ve kurumsal kaliteyi kapsayan kapsamlı bir düzenleme endeksi kullanılmıştır. Analiz sonucunda, vergi oranları ve vergi ahlakı yanı sıra işgücü ve ürün piyasası düzenlemelerinin, genel düzenlemelerin azaltılmasının kayıt dışı ekonomiyi olumsuz yönde etkilediğini tespit etmiştir.

Macias ve Cazzavilliam (2010), yapısal eşitlik modellemesi kullanılarak Meksika'da 1970-2006 dönemi için Meksika'nın kayıt dışı ekonomisinin gelişiminin nedenlerini tahmin etmeye amaçlamıştır. Çalışma sonucunda Meksika'nın kayıt dışı sektörünün GSYH'nün %40'ını oluşturduğu, 1980'lerin sonuna kadar GSYH'nün %30'una düştüğü tespit edilmiştir. Ayrıca Meksika'daki kayıt dışı ekonomiyi nedenlerinin aşırı düzenlemeler olduğu ve kayıt dışılığın GSYİH ile pozitif bir ilişkisi olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Ruge (2010), yapısal eşitlik modeli kullanarak 35 ülkeden elde edilen veri seti ile kayıt dışı ekonominin belirleyicileri ve boyutlarını analiz etmeyi amaçlamıştır. Çalışma sonucunda kayıt dışı ekonominin belirleyicilerininin daha yüksek bir servet ve kalkınma seviyesi, daha iyi bir idari sistem, daha düşük vergiler, sosyal güvenlik ödemeleri ve işgücü piyasası düzenlemeleri olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Schneider, Buehn ve Montenegro (2010), MIMIC yöntemini kullanarak gelişmekte olan Doğu Avrupa, Orta Asya ve yüksek gelirli ülkeler dahil 162 ülke için 1999-2007 yılları arasında kayıt dışı ekonominin tahmini boyutunu ve kayıt dışı ekonomiye sebep olan belirleyici etkenleri tespit etmeyi amaçlamışlardır. Tahminlerine göre, 1999 yılında 162 ülkede net bir negatif eğilim olduğunu %34,0'dan, 2007 yılında %31,0'a düştüğünü ve dolayısıyla %3 puanlık bir azalma olduğunu tespit etmişlerdir. Bu ülkelerden en üst düzey kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin Sahra Altı Afrika ve en düşük kayıt dışı ekonomi düzeyinin de OECD olduğu sonucuna varmışlardır. Ayrıca çalışmaları sonucunda, her tür ekonomide büyük ölçüde mevcut olan karmaşık bir fenomen olduğu ifade edilen kayıt dışı ekonominin çeşitli nedenleri olduğu ve genel anlamda ekonomik faaliyetlerden kaynaklandığını özellikle de vergilendirme ve düzenleyici faaliyetler olduğunu ortaya koymuşlardır.

Torgler, Schneider ve Macintyre (2010), panel regresyon analizi kullanarak 59 ülkede 1990-1999 yılları arasında kurumsal kalite ile kayıt dışı ekonomi arasındaki ilişkiyi yolsuzluk ve hesap verilebilirlik ölçümleri ile incelemeye çalışmışlardır. Analizleri sonucunda, kurumsal kalitenin kayıt dışı ekonomi üzerinde olumsuz bir etki oluşturduğunu ancak kurumların hesap verilebilirliğinin artırılması ve yolsuzluğu azaltan politikaların uygulanmasının daha iyi bir vergi performansı getireceğini ve böylece kayıt dışı ekonominin de önlenebileceğini tespit etmişlerdir.

Virta (2010), panel veri analizi kullanarak 79 ve 95 kesit alanda oluşan yolsuzluk ve kayıt dışı ekonomi arasındaki etkileşimi incelemiştir. Çalışma neticesinde, yolsuzluğun tropikal bölge içindeki kayıt dışı ekonomiyi artırdığını, fakat tropikal bölge dışındaki kayıt dışı ekonomiyi etkilemediğini tespit etmiştir.

Yendi (2011), panel veri analizi kullanarak orta ve üst gelirli ülkeler grubu için 1999-2007 yılları arasında kurumsal faktörler ile kayıt dışı ekonomi arasındaki ilişkiyi incelemeyi amaçlamıştır. Yapılan analiz sonucunda, iş özgürlüğünün ve hükümetin etkinliğinin artmasının kayıt dışı ekonomiyi azalttığını tespit etmiştir. Ayrıca kurumsal yapının resmi ekonomideki işlem maliyetlerini azaltarak bireylerin resmi ekonomide faaliyet göstermelerine teşvik ettiği sonucuna ulaşmıştır.

Bose vd. (2012), panel regresyon analizini kullanarak 137 ülkede 1995-2007 döneminde kayıt dışı ekonomi ve bankacılık sektörü gelişimi arasındaki etkileşimi araştırmışlardır. Çalışmaları sonucunda, bankacılık sektörü gelişmesinin kayıt dışı ekonominin boyutunu düşürdüğünü tespit etmişlerdir.

Elgin (2012), zaman serisi analizi yöntemini kullanarak Türkiye’de 1950-2009 döneminde vergiler ile kayıt dışı ekonomi arasındaki ilişkiyi tespit etmeyi amaçlamıştır. Yapılan çalışma sonucunda vergiler ile kayıt dışı ekonomi arasında anlamlı bir ilişki olmadığını tespit etmiştir. Fakat, yapısal kırılmanın varlığı dikkate alındığında ise zaman serisi analizi sonucunda vergiler ile kayıt dışı ekonomi arasında negatif bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Saraç (2012), SVAR yöntemi kullanılarak Türkiye’de 2000/1-2011/2 dönemine ait çeyrek veriler ile eğitim düzeyine göre işsizlik ile kayıt dışı ekonomi arasındaki ilişkiyi incelemeyi amaçlamıştır. Çalışması sonucunda, lise ve dengi meslek lisesi mezunlarına ait işsizlik oranlarının granger nedeni olduğu buna karşılık sadece okuryazar olmayan gruptaki işsizlik oranlarının granger nedeni olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Singh, Join- Chandra ve Mohammad (2012b), panel regresyon analizi kullanarak 100 ülkenin verilerini baz alarak kurumsal kalite ile kayıt dışı ekonomi arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Çalışmaları sonucunda, kurumların kayıt dışı ekonominin büyüklüğü üzerinde en önemli belirleyici olduğunu kurumsal kalitedeki artışın kayıt dışı ekonomiyi azalttığını tespit etmişlerdir. Kayıt dışı ekonomiyi artıran sebebin daha yüksek vergi oranları değil zayıf kurumsal kalite olduğunu ifade etmişlerdir. Ayrıca daha fazla yolsuzluğa sahip olan ülkelerde kayıt dışı ekonomiye eğilimin daha fazla olduğuna ulaşmışlardır.

Buehn ve Farzanegan (2013), panel veri analizi kullanarak 80’den fazla ülke için 1999-2007 yılları arasında eğitim ile kayıt dışı ekonomi arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Çalışmada kurumların etkisi hesaba katılarak eğitim ile kayıt dışı ekonomi arasındaki ilişki vergi yükü gibi diğer önemli faktörler kontrol edilerek test edilmiştir. Çalışma sonucunda siyasi kurumların eğitimin kayıt dışı ekonomi üzerindeki toplam etkisine önem verdiği, yüksek öğrenime katılım düzeyinin yalnızca yüksek kalitede politik kurumlar tarafından karakterize edilen bir ortamda kayıt dışı ekonomik faaliyetleri azalttığını tespit etmişlerdir.

Capasso ve Jappelli (2013), kayıt dışı ekonomi ve finansal sektör gelişimi arasındaki etkileşime dair teorik bir model oluşturmuş ve teorik model, finansal sektör gelişiminin işletmelere daha ucuz finansman olanakları sağlayarak kayıt dışı ekonomi ve vergi kaçakçılığının boyutunu azaltabileceğini öngörmüştür. Ayrıca İtalyan mikroekonomik verilerini kullanarak teorik modelin projeksiyonlarını da araştırdılar ve elde edilen bulgular teorik modelin önerilerini doğruladı.

Demir ve Küçükilhan (2013), Ordered Probit yöntemi ile bir dizi regresyon analizi ve güçlülük testleri kullanılarak Türkiye’de 14 ilde 1597 vergi mükellefi ile yüz yüze anket tekniği uygulanarak vergi mükelleflerinin kayıt dışı ekonomi algısını incelemeyi amaçlamışlardır. Çalışmaları sonucunda, mükelleflerin kayıt dışı ekonomi algılarına etki eden en önemli faktörlerin vergi yükü, vergi tazyiki, vergi bilinci, kamusal harcamalar, kurumsal kalite, ülkenin ekonomik durumu ve vergi cezaları olduğunu tespit etmişlerdir.

Manolas vd. (2013), regresyon analizi kullanılarak 19 OECD ülkesinde 2003–2008 döneminde kayıt dışı ekonominin altında yatan temel belirleyicileri araştırmışlardır. Çalışmaları sonucunda, yolsuzluk kontrolündeki iyileştirmelerin kayıt dışı ekonomiyi olumsuz etkilediğini keşfetmişlerdir.

Razmi, Falahi ve Mantazeri (2013), dinamik panel regresyon yöntemi kullanılarak İslam Konferansı Teşkilatı üyesi ülkelerin kayıt dışı ekonomilerinin kurumsal kalite ile arasındaki ilişkiyi ortaya koymaya çalışmışlardır. Çalışmalarında kurumsal göstergeler olarak yolsuzluk, siyasi istikrar, hukukun üstünlüğü baz alınarak

analiz sonucunda kurumsal kalite göstergeleri ile kayıt dışı ekonomi arasında istatistiksel olarak negatif bir ilişki olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Ay, Sugözü ve Erdoğan (2014), regresyon denklemi ve nedensellik testi kullanarak Türkiye’de 1985-2012 döneminde vergi yükünün, enflasyonun ve vergi affının kayıt dışı ekonomi üzerindeki etkisini tespit etmeyi amaçlamışlardır. Yapılan nedensellik testi sonucunda, vergi yüklerinden kayıt dışı ekonomiye doğru tek taraflı nedenselliğin olduğu ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda vergi yükü ile kayıt dışı ekonomi arasında pozitif yönde bir ilişki sonucuna ulaşılarak vergi yükünde meydana gelecek azalışların kayıt dışı ekonomiyi ortadan kaldıracı nedenlerden birisi olduğunu tespit etmişlerdir. Bununla birlikte enflasyonun vergi yükünü etkilediği yönündeki nedensellik ilişkisi de tek taraflı olarak belirlenmiştir. Ekonometrik sonuçlardan elde edilen tespitler neticesinde kayıt dışı ekonomiyi azaltmak için düzenlemeler, vergi yükünü hafifletmeye, fiyat istikrarının sağlanmasına ve vergi affı beklentisini ortadan kaldırmaya yönelik çalışmalar yapılması gerektiği ifade edilmiştir.

Elgin ve Öztunalı (2014), panel veri analizi yöntemini kullanarak 141 ülkede 1984-2009 döneminde kayıt dışı ekonomi ile kişi başına GSYİH tarafından sağlanan ekonomik gelişme arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Çalışmaları sonucunda, kurumsal kalitenin ekonomik gelişme ile kayıt dışı ekonominin büyüklüğü arasındaki ilişkiyi güçlü bir etkileşim içinde olduğunu tespit etmişlerdir.

Kuehn (2014), vergi oranlarındaki farklılıkları baz alarak oluşturulan bir model kullanarak 21 OECD ülkeleri üzerinde yapılan çalışmada vergi oranları, kurumsal kalite ve kayıt dışı ekonomi arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Yapmış olduğu çalışma sonucunda kurumsal kalite ve vergi oranının kayıt dışı ekonomiyi olumsuz etkilediği sonucuna ulaşmıştır.

Muthyoi (2014), zaman serisi analizi kullanarak Kenya’da 1980-2010 yılları arasında kayıt dışı ekonomi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Çalışmada ülkedeki reel GSYH ile kişi başına düşen büyüme ve kayıt dışı sektör istihdamı artışı arasındaki ilişkiyi değerlendirmiştir. Yapmış olduğu çalışma sonucunda, kayıt dışı ekonomi ile ekonomik büyüme arasında bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Savaşan (2014), zaman serisi analizi ve panel veri setleri kullanılarak Türkiye’de 1970-2013, 1990-2013 dönemleri için kayıt dışı ekonominin esas itibariyle bağlı olduğu sebeplerini tespit etmeye çalışmıştır. Çalışması sonucunda kayıt dışı ekonominin makro ekonomik gelişmelere, işsizlik oranına, enflasyon oranına ve vergi yüküne bağlı olduğunu tespit etmiştir.

Dumlupınar ve Yardımcıoğlu (2015), SPSS 22.0 programı kullanılarak Trabzon ilinde 355 mükellefe uygulanan anket ile yapılan çalışmada vergi denetimleri ile kayıt dışı ekonomi arasındaki ilişkiyi incelemeyi amaçlamışlardır. Çalışmada vergi denetimi inceleme, yoklama, arama ve bilgi toplama şeklinde incelenmiştir. Çalışmaları sonucunda, denetim oranlarının düşük ve denetime ayrılan zamanın yetersiz olmasının kayıt dışı ekonomi oranlarını belirlemede önemli bir etkisi olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Remeikiene ve Gaspareniere (2015), regresyon analizi yöntemini kullanarak Litvanya’ da 2000-2011 yılları arasındaki kayıt dışı ekonominin kapsamını etkileyen faktörleri tespit etmeyi amaçlamışlardır. Çalışmaları sonucunda, özel sektörün kredilendirilmesinin ve iş özgürlüğü endeksinin bu açıdan en etkili faktör olduğunu ortaya koymuşlardır. Esnek kredilendirme politikalarının yanı sıra iş için uygun koşulların yaratılmasının Litvanya’ daki kayıt dışı ekonominin kapsamını olumsuz yönde etkilediğini öne sürmüşlerdir. Bu faktörlerden farklı olarak, işgücü piyasasındaki durumun ve uluslararası ticaret hacminin Litvanya’ daki kayıt dışı ekonomi üzerinde önemli bir etkisi olduğunu tespit etmişlerdir. İş gücü piyasasının koşullarının iyileştirilmesi ve uluslararası ticaretin uygun yöntemler ile desteklenmesi gerektiği sonucuna ulaşmışlardır.

Remeikiene ve Gaspareniere (2015), regresyon, çoklu regresyon ve istatistiksel veri analizi yöntemlerini kullanarak 2000-2011 döneminde Baltık devletlerinde kayıt dışı ekonominin kapsamını etkileyen faktörleri belirlemeyi amaçlamışlardır. Çalışmaları sonucunda, Baltık ülkelerindeki kayıt dışı ekonominin özel sektörün kredilendirilmesinin, işgücü oranının, Estonya’da kayıt dışı ekonomi kapsamındaki değişimlerin işgücü piyasasının ötesinde faaliyet gösteren nüfusu, nihai tüketim harcamalarının, yolsuzluk algı endeksinin ve kredilendirilmesinin belirleyici olduğu

belirlenmiştir. Ayrıca çalışmada kayıt dışı ekonomi kapsamı üzerinde en önemli etkiye sahip olan faktörlerin belirlenmesinden sonra Litvanya, Letonya ve Estonya'nın karşılaştırılmalı analizi yapılmıştır.

Shahab, Pajooyan ve Ghaffari (2015), statik ve dinamik panel regresyon yöntemleri kullanılarak gelişmiş ve gelişmekte olan 25 ülkenin verilerini kullanarak 1999-2007 dönemi için yolsuzluğun kayıt dışı ekonomi üzerindeki etkisini araştırmışlardır. Çalışmaları sonucunda, ilişkinin yolsuzluk endeksine bağlı olarak tamamlayıcılık veya ikame edilebilirlik gösterebileceğini tespit etmişlerdir. Ayrıca seçilen tüm ülkeler için ekonomik büyüme arttıkça kayıt dışı ekonominin arttığını, düzenleyici kalitedeki gelişmenin gelişmekte olan ülkelerde kayıt dışı ekonomiyi azalttığını ortaya koymuşlardır.

Bayar ve Öztürk (2016), panel veri analizi kullanılarak Avrupa Birliği geçiş ekonomilerinde 2003-2014 yılları arasında kayıt dışı ekonomi ile finansal sektör gelişimi ve kurumsal kalite arasındaki etkileşimi araştırmışlardır. Çalışmaları sonucunda, kayıt dışı ekonominin finansal sektör gelişimi ve kurumsal kalite arasında ortak bir ilişki olduğunu tespit etmişlerdir. Ayrıca, finansal gelişme ve kurumsal kalitenin uzun vadede kayıt dışı ekonomiyi olumsuz etkilediğini ileri sürmüşlerdir.

Din (2016), regresyon analizini kullanarak Malezya için 1971-2013 döneminde finansal gelişme ile kayıt dışı ekonomi arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışması sonucunda finansal gelişme ile kayıt dışı ekonomi arasında negatif bir ilişki olduğunu tespit etmiştir.

Savaşan, Yardımcıoğlu ve Demir (2016), MIMIC modeli iki farklı zaman serisi ve panel veri olmak üzere üç farklı veri seti kullanılarak Türkiye'de 1970-2013, 1990-2013 dönemi için kayıt dışı ekonominin büyüklüğünü ve nedenlerini tahmin etmeyi amaçlamışlardır. Çalışmaları sonucunda Türkiye'de kayıt dışı ekonominin esas itibariyle makroekonomik gelişmelere bunlardan işsizlik oranı, enflasyon oranı ve vergi yüküne bağlı olduğunu tespit etmişlerdir. Kayıt dışı ekonominin büyüklüğünün ise düşüş eğilimine sahip olduğu ve 2013 itibariyle yaklaşık olarak %25- 27' ler de seyrettiğine ulaşmışlardır.

Uçan ve Kaçar (2016), Johansen Eş Bütünleşme testi ve Granger Nedensellik Testi analizi yöntemleri kullanılarak Türkiye’de 2007: Q1-2015: Q4 dönemi için kayıt dışı ekonominin GSYİH’ daki oranı tespit edip ekonomik büyüme ile ilişkisi analiz edilmeye çalışılmıştır. Çalışma sonucunda, Johansen Eş Bütünleşme ile değişkenler arasında eş bütünleşme ilişkisi tespit etmişlerdir. Ancak Granger Nedensellik testi ile kayıt dışı ekonomi ile büyüme arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi tespit edememişlerdir.

Bayar ve Aytemiz (2017), Maki (2012) eşbütünleşme testi ile Hacker ve Hatemi-J (2006) önyüklemeye nedensellik testini kullanarak Türkiye’de 1960-2009 döneminde finansal sektör gelişimi ile kayıt dışı ekonominin büyüklüğü arasındaki etkileşimi incelemişlerdir. Çalışmaları sonucunda, finansal gelişimin uzun vadede kayıt dışı ekonominin boyutu üzerinde olumsuz etkisi olduğunu ve finansal gelişmeden kayıt dışı ekonomiye tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğunu tespit etmişlerdir.

Ouédraogo (2017), regresyon analizi kullanılarak 23 Sahra altı ekonomisinde yolsuzluk, yönetim ve kayıt dışı ekonomi arasındaki etkileşimi araştırmıştır. Çalışması sonucunda, yolsuzluğun kayıt dışı ekonomiyi olumlu yönde etkilediğini ortaya koymuştur.

Bayar, Odabaş ve Şaşmaz (2018) Dumitrescu ve Hurlin (2012) tarafından geliştirilen nedensellik testi kullanılarak 11 Orta Doğu ve Doğu Avrupa geçiş ekonomilerinde 1996-2005 döneminde kayıt dışı ekonomi ile ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisini analiz etmeyi amaçlamışlardır. Yapmış oldukları çalışmaları sonucunda, kayıt dışı ekonomiden ekonomik büyümeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğunu tespit etmişlerdir.

Bayar, Odabaş, Şaşmaz (2018), Dumitrescu ve Hurlin (2012) tarafından geliştirilen nedensellik testi kullanılarak Orta Doğu ve Doğu Avrupa Birliği ülkelerinin ekonomilerinde 2000-2015 döneminde vergi yükü, işgücü ve işletmelere ilişkin düzenlemeler ile kayıt dışı ekonomi arasındaki nedensellik ilişkisini tespit etmeyi amaçlamışlardır. Çalışmaları sonucunda, vergi yükünden kayıt dışı ekonomiye doğru tek yönlü bir nedensellik olduğunu tespit etmişlerdir. Ayrıca işgücü ve

işletmelere ilişkin düzenlemeler ile kayıt dışı ekonomi arasında bir nedensellik ilişkisi olmadığı sonucuna ulaşmışlardır.

Wu ve Schneider (2019), panel veri seti kullanılarak 158 ülke ve bölgeyi kapsayan 1996-2015 döneminde kayıt dışı ekonomi ile gelişmişlik düzeyi arasındaki ilişkiyi incelemeyi amaçlamışlardır. Çalışmada kayıt dışı ekonominin büyüklüğü ile kişi başına gayri safi yurtiçi hasıla arasındaki doğrusal olmayan ilişkiyi tanımlamak için kapsamlı ekonometrik bir analiz yapılmıştır. Çalışmaları sonucunda gelişmişlik düzeyi ile kayıt dışı ekonomi arasında uzun vadeli U şeklinde bir ilişki olduğunu tespit etmişlerdir. Ayrıca çalışmada, kayıt dışı ekonomi ile ilgili sorunların üstesinden gelmek için politikalar tasarlanırken ülkenin gelişmişlik düzeyine özel önem verilmesi gerektiği ifade edilmiştir.

3.2. ÇALIŞMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Bu çalışmanın amacı; kurumsal ve ekonomik değişkenlerin Avrupa Birliği geçiş ekonomilerinde kayıt dışı ekonominin büyüklüğü üzerindeki etkisini tespit etmektir.

Kayıt dışı ekonomi hacminin artması ve yeni yerlerde de gözlemlenmeye başlaması ile birlikte 1980’li yıllardan itibaren uluslararası alanda ilgi görmeye başlamıştır. Genel olarak gelişmekte olan ülkelerde büyük boyutlara ulaşan kayıt dışı ekonomi sonrasında gelişmiş ülkelerde de görülmeye başlamıştır (Schneider, 2002; Schneider ve Savaşan, 2007; Schneider vd., 2010; Medina ve Schneider, 2017). Her ne kadar gelişmiş ülkelerde daha düşük boyutlarda görülse de ekonomide önemli bir sorun olmuştur. Bu kapsamda kayıt dışı ekonominin genişlemesine neden olan faktörlerin tespit edilmesi kayıt dışı ekonomi ile mücadelede önemlidir. Bu çalışmada kayıt dışı ekonomi üzerinde etkili olan kurumsal, ekonomik, sosyal, kültürel, demografik ve psikolojik etkenler belirlenerek, ilgili literatüre katkı sağlanması hedeflenmektedir.

3.3. ÖRNEKLEM SEÇİMİ VE VERİLERİN TOPLANMASI

Bu çalışmada panel regresyon analizi kullanılarak kurumsal ve ekonomik değişkenlerin 11 Avrupa Birliği geçiş ekonomisi ülkelerinde kayıt dışı ekonomi üzerindeki etkisi araştırılacaktır. Çalışmada kayıt dışı ekonomi büyüklüğü olarak, Medina ve Schneider (2018) tarafından MIMIC yöntemiyle hesaplanan kayıt dışı ekonomi büyüklüğü kullanılmıştır. Ekonomik değişkenler olarak ekonomik büyüme, işsizlik oranı, enflasyon, ticari açıklık, vergi yükü ve finansal sektörün gelişimi alınmıştır. Ekonomik değişkenlerin hepsi Dünya Bankası veri tabanından sağlanmıştır. Kurumsal değişkenler olarak yasal sistem ile düzenlemelerin gelişmişlik düzeyi alınmıştır. Kurumsal değişkenler ise Fraser Institute'den temin edilmiştir.

Tablo 5: Değişkenlerin Tanıtımı

Değişken	Değişken Tanımı	Veri Kaynağı
SHA	Kayıtdışı ekonomik büyüklüğü (GSYH'nin yüzdesi)	Medina ve Schneider (2018)
BUY	Kişi başına reel GSYH büyüme oranı (%)	Dünya Bankası (2019a)
ISSIZLIK	İşsizlik oranı (toplam işgücünün yüzdesi)	Dünya Bankası (2019b)
ENF	Enflasyon (Tüketici fiyatları, %)	Dünya Bankası (2019c)
TACIKLIK	Ticari açıklık (Toplam ticaretin GSYH'ye oranı, %)	Dünya Bankası (2019ç)
VERGI	Vergi yükü (Toplam vergilerin GSYH'ye oranı, %)	Dünya Bankası (2019d)
FINGEL	Finansal gelişme (Özel sektöre sağlanan kredilerin GSYH'ye oranı, %)	Dünya Bankası (2019e)
YASGEL	Yasal gelişmişlik (Yasal sistem ve mülkiyet hakları endeksi)	Fraser Institute (2019)
DUZGEL	Düzenleyici çerçevenin gelişimi (Düzenleme endeksi)	Fraser Institute (2019)

Çalışmanın örnekleme Bulgaristan, Çek Cumhuriyeti, Estonya, Hırvatistan, Letonya, Litvanya, Macaristan, Polonya, Romanya, Slovakya ve Slovenya'dan oluşmaktadır. Avrupa Birliği (AB)'ne giren ülkelerin Birliğin mevcut standartlarını karşılamak için yapısal bir dönüşüm yaşamaları sebebiyle Avrupa Birliği geçiş

ekonomileri örneklem olarak seçilmiştir. Verilerin varlığı nedeniyle çalışma dönemi 2000-2015 olarak seçilmiştir.

İlgili literatürde dikkate alınarak açıklayıcı değişkenlerin kayıt dışı ekonomi üzerindeki etkisine yönelik beklenen etkiler Tablo 5’te sunulmuştur. Buna göre ticari açıklık, finansal gelişim ile düzenleyici çevrenin gelişiminin ise kayıt dışı ekonomiyi negatif etkilemesi beklenirken, ekonomik büyüme ve enflasyon oranının kayıt dışı ekonomiyi pozitif etkilemesi beklenmektedir. Buna karşın işsizlik oranı ve vergi yükünün kayıt dışı ekonomi üzerindeki etkisi ilgili literatürde değişkenlik göstermektedir.

Tablo 6: Açıklayıcı Değişkenlerin Kayıtdışı Ekonomi Üzerinde Beklenen Etkisi

Değişken	Kayıtdışı Ekonomi Üzerindeki Beklenen Etkisi
Ekonomik büyüme	+
İşsizlik oranı	+/-
Enflasyon oranı	+
Ticari açıklık	-
Vergi yükü	+/-
Finansal gelişme	-
Yasal gelişmişlik	-
Düzenleyici çerçevenin gelişimi	-

Çalışmada ekonometrik analiz maksadıyla Stata 14.0, Eviews 10.0 ve Gauss 10.0 yazılımlarından yararlanılmıştır. Çalışmada kullanılan veri setinin tanımlayıcı istatistikleri ile korelasyon matrisi Tablo 6’te sunulmuştur. Korelasyon matrisinden de görüleceği üzere açıklayıcı değişkenler arasında yüksek derecede korelasyon bulunmamaktadır.

Tablo 7: Veri Setinin Tanımlayıcı İstatistikleri ve Korelasyon Matrisi

Değişkenler	Ortalama	Std. Sapma	Minimum	Maksimum					
SHA	21.81602	5.515299	10.47	35.3					
BUY	3.758891	4.415557	-14.55986	12.92044					
ISSIZLIK	10.48369	4.115677	4.25	19.921					
ENF	4.212995	5.220378	-1.418184	45.66659					
TACIKLIK	114.5026	31.93642	58.07519	184.3277					
VERGI	18.6675	2.462739	13.36082	23.39415					
FINGEL	47.48049	19.97979	?.18587	104.557					
DUZGEL	7.280003	0.5082305	5.910016	8.421611					
YASGEL	6.048856	0.6176363	4.662314	7.509631					
	SHA	BUY	ISSIZLIK	ENF	TACIKLIK	VERGI	FINGEL	DUZGEL	YASGEL
SHA	1.0000								
BUY	0.1082	1.0000							
ISSIZLIK	0.1949	-0.0451	1.0000						
ENF	0.3493	0.1197	-0.1763	1.0000					
TACIKLIK	-0.6491	-0.0434	-0.1446	-0.2392	1.0000				
VERGI	0.3457	0.0923	-0.0390	0.0186	-0.0799	1.0000			
FINGEL	-0.3440	-0.4082	-0.0993	-0.2436	-0.0054	-0.047	1.0000		
DUZGEL	-0.5210	-0.1290	-0.1153	-0.3471	0.5486	0.0717	0.4307	1.0000	
YASGEL	-0.2819	0.0550	-0.1346	-0.0551	0.3657	0.1394	0.2669	0.3334	1.0000

3.4. EKONOMETRİK MODEL VE METODOLOJİ

Bu çalışmada; ekonomik ve kurumsal değişkenlerin AB geçiş ekonomilerinde kayıt dışı ekonomik büyüklüğü üzerindeki etkisi panel regresyon ile analiz edilmiştir.

3.4.1. Ekonometrik Model

Çalışmada panel regresyon analizi kullanılarak 2000-2015 döneminde ekonomik ve kurumsal değişkenlerin Avrupa Birliği'nin 11 geçiş ekonomisi kayıt dışı ekonomik büyüklüğü üzerindeki etkisi analiz edilmiştir. Kayıt dışı ekonomi büyüklüğü için Medina ve Schneider (2018) tarafından MIMIC yöntemiyle hesaplanan kayıt dışı ekonomi büyüklüğü kullanılmıştır. Ekonomik değişkenler olarak ekonomik büyüme, işsizlik oranı, enflasyon oranı, ticari açıklık, vergi yükü, finansal gelişme, kurumsal değişkenler olarak yasal gelişmişlik ile düzenleyici çerçevenin gelişimi değişkenleri alınmıştır.

$$SHA_{it} = a_i + \beta_1 BUY_{it} + \beta_2 ISSIZLIK_{it} + \beta_3 ENF_{it} + \beta_4 TACIKLIK_{it} + \beta_5 VERGI_{it} + \beta_6 FINGEL_{it} + \beta_7 YASGEL_{it} + \beta_8 DUZGEL_{it} + \varepsilon_{it} \quad (3.1)$$

3.4.2. Ekonometrik Metodoloji

İlk olarak veri setinin özellikleri dikkate alınarak CD_{LM1} , CD_{LM2} ve sapması düzeltilmiş ölçeklenmiş LM testleri kullanılarak seriler arasındaki yatay kesit bağımlılığı sınanmıştır. Daha sonra Pesaran (2007) CIPS panel birim kök testi kullanılarak değişkenlerin bütünleşme dereceleri belirlenmiştir. Sonraki aşamada regresyon analizinde kullanılacak modelin seçimi maksadıyla Chow (1960), Breusch ve Pagan (1980) ve Hausman (1978) tarafından geliştirilen testler kullanılmıştır. Uygun model belirlendikten sonra ekonomik ve kurumsal değişkenlerin kayıt dışı ekonomi üzerindeki etkisini belirlemek maksadıyla tek model tahmin edilmiştir. Son olarak otokorelasyon ve heteroskedastisite sorunları Wooldridge (2002) otokorelasyon testi ve Greene (2003) heteroskedastisite testi ile sınanmıştır.

3.4.2.1. Yatay Kesit Bağımlılığı Testleri

Panel çalışmalarda değişkenler arasında bir etkileşim olup olmadığı araştırılmadan önce daha doğru sonuçlar elde etmek için yatay kesit bağımlılığı araştırılmaktadır. Analize başlamadan önce seriler arasında yatay kesit bağımlılığının tespit edilmesi gerekmektedir. Söz konusu etkileşimin varlığı yatay kesit bağımlılığı testleri ile incelenmektedir (Pesaran, 2004). Yatay kesit bağımlılığı sonucuna göre ise, hangi testlerin kullanılacağına karar verilmektedir. Test sonucunda yatay kesit bağımlılığının tespit edilmesi ile ikinci nesil yöntemler kullanılmaktadır. Fakat test sonucunda yatay kesit bağımlılığı tespit edilmediği durumda ise birinci nesil yöntemler kullanılmaktadır. Birimler arası korelasyon, yatay kesit bağımlılığı olarak adlandırılmakta ve panel regresyon için oluşturulan modelin her bir birimi için hesaplanan hata terimleri arasında korelasyon olduğunu ifade etmektedir (Tatoğlu, 2012, s.9).

Panel regresyon modellerinde serilerin birbirlerinden bağımsız oldukları varsayılmaktadır. Ancak söz konusu durum sadece yatay kesiti büyük (N) panel regresyon modelleri için geçerli olmaktadır. Yatay kesiti küçük olan (10 veya daha az) ve zaman boyutu (T) büyük olan modellerde genellikle yatay kesit bağımlılığı sorununa rastlanmaktadır. Bu kapsamda yatay kesit bağımlılığının varlığına yönelik Breusch-Pagan (1980) Lagrange Çarpanı (CD_{LM1}) testi ve Pesaran (2004) Yatay Kesit Bağımlılığı (CD_{LM2}) testi olmak üzere iki alternatif yaklaşım mevcuttur (Breusch ve Pagan; 1980; Pesaran, 2004). Yatay kesit bağımlılığı testinde yatay kesit boyutunun, zaman boyutundan küçük olması durumunda ($N < T$); Breusch-Pagan (1980) CD_{LM1} testi kullanılmaktadır. Panelin yatay kesit boyutunun zaman boyutundan eşit veya büyük olduğu durumlarda ise Pesaran (2004) CD_{LM1} testi kullanılmaktadır. Bununla birlikte Breusch Pagan LM testi grup ortalamasının sıfır olması, ama bireysel ortalamaların sıfırdan farklı olduğu durumunda sapmalı sonuç verdiği tespit edilmiştir. Pesaran vd. (2008) test istatistiğine varyansı ve ortalamayı ekleyerek düzeltmiştir. LM test istatistiği ilk haliyle aşağıdaki gibi ifade edilmektedir (Pesaran vd., 2008, s.107):

$$LM = T \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N p_{ij}^2 \sim x^2 \left(\frac{N(N-1)}{2} \right) \quad (3.2)$$

(3.2) nolu denklemdeki LM istatistiği yapılan düzeltmeyle şu hale getirilmiştir (Pesaran vd., 2008, s.108):

$$LM_{adj} = \left(\frac{2}{N(N-1)} \right)^{1/2} \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \left[\hat{\rho}_{ij}^2 \left(\frac{(T-K-1)\hat{\rho}_{ij} - \mu_{Tij}}{v_{Tij}} \right) \right] \sim N(0,1) \quad (3.3)$$

(3.3) nolu denklemde μ_{Tij} ortalamayı, v_{Tij} varyansı ifade etmektedir. Buradan elde edilecek olan test istatistiği asimptotik olarak standart normal dağılım göstermektedir. Yatay kesit bağımlılığı test sonucunda elde edilecek olasılık değeri 0.05'ten küçük olduğunda H_0 hipotezi %5 anlamlılık düzeyinde reddedilmekte ve paneli oluşturan birimler arasında yatay kesit bağımlılığının olduğuna karar verilmektedir (Pesaran vd., 2008). Yatay kesit bağımlılığı test hipotezleri; “ H_0 : yatay kesit bağımlılığını yoktur” ve “ H_1 : yatay kesit bağımlılığı vardır” şeklinde ifade edilmektedir.

3.4.2.2. Panel Birim Kök Testi

Birim kök testleri, zaman serileri analizinde uygulamalı araştırmacılar arasında oldukça yaygın kullanılmaktadır. Dickey-Fuller (DF), Genelleştirilmiş Dickey-Fuller (Augmented Dickey Fuller), Phillips-Perron gibi tek bir zaman serisine dayalı geleneksel birim kök testlerinin gücünün, birim kökün varlığını ifade eden sıfır hipotezin reddedilmesinde yetersiz kalması nedeniyle panel birim kök testleri geliştirilmiştir (Maddala ve Wu, 1999, s.631).

Panel birim kök sınavasında karşılaşılan öncelikli sorun, paneli oluşturan yatay kesitlerin birbirinden bağımsız olup olmadıklarıdır. Panel birim kök testleri bu noktada; birinci ve ikinci nesil testler olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Maddala ve Wu (1999), Harris ve Tzavalis (1999), Hadri (2000), Choi (2001), Levin vd. (2002); Im

vd. (2003) ve Breitung (2005) tarafından geliştirilen birinci nesil panel birim kök testleri, yatay kesit bağımlılığını dikkate almamaktadır. Bir başka deyişle, birinci nesil panel birim kök testlerinde yatay kesit verilerinin birbirinden bağımsız olduğu varsayılmaktadır. Ayrıca paneli oluşturan birimlerden birine gelen şoktan, tüm yatay kesit birimlerinin aynı düzeyde etkilendikleri varsayımına dayanmaktadır. Fakat paneli oluşturan yatay kesit birimlerinden birine gelen bir şoktan, birimlerin farklı düzeyde etkilenmesi daha gerçekçi olmaktadır. Bu sebeple meydana gelen bu eksikliği gidermek için, yatay kesit birimleri arasındaki bağımlılığı göz önünde bulundurarak durağanlığı analiz eden ikinci kuşak birim kök testleri geliştirilmiştir. Taylor ve Sarno (1998), Choi (2002), Breuer vd. (2002), Phillips ve Sul (2003), Bai ve Ng (2004), Pesaran (2007), Hadri ve Kurozumi (2012) tarafından geliştirilen ikinci nesil panel birim kök testleri ise seriyi oluşturan yatay kesitlerin birbirine bağımlı olduğu varsayılmaktadır.

Bu çalışmada ele alınan panel veriler arasında yatay kesit bağımlılığı olması sebebiyle ikinci nesil birim kök testleri gerçekleştirilmiştir. Pesaran (2007) CIPS (Cross-Sectionally Augmented IPS) ikincil nesil panel birim kök testi kullanılmıştır. CIPS istatistiği aşağıdaki şekilde hesaplanmaktadır:

$$CIPS = N^{-1} \sum_{t=1}^{\infty} CADF_t \quad (3.4)$$

3.4.2.3. Panel Regresyon Analizi

İstatistiksel analizde genellikle zaman serisi verileri ve yatay kesit verileri kullanıldığı görülmüştür. Fakat, 2000'li yıllardan itibaren panel veri çalışmaları artmaya başlamıştır. Zaman serisi verilerinde zaman boyutu dikkate alınırken, yatay kesit verilerinde kesit boyutu ele alınmaktadır. Panel verilerde ise zaman boyutuna sahip yatay kesit verileri kullanılarak tahminleme yapılmaktadır (Gujarati, 2004, s.636).

Panel veri analiz günümüzde yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Panel veriler; zaman serileri ve yatay kesit gözlemlerinin birleştirilmesi sebebiyle zenginleştirilmiş

veriler, karma veriler, havuzlanmış veriler veya uzun kesit veriler şeklinde de kullanım alanına sahiptir (Tarı, 2011, s.475).

Zaman serisi ve yatay kesit verilerinin birleştirilmesi ile oluşan verilere Havuzlanmış Veri (Pooled Data) / “Longitudinal Veri olarak adlandırılmaktadır. Panel verilerin zaman ve yatay kesit boyutları farklılıklar gösterebilmektedir. Bu kapsamda yatay kesit birimlerinin değişmeden aynı kaldığı, bu nedenle zamana göre aynı birimler kümesinin değişimini gösteren havuzlanmış veya longitudinal verilere panel veri denilmektedir. Panel verilerde genellikle i yatay kesit birimi, t ise zamanı ifade etmektedir. Panel veriler hem yatay kesite göre hem de zamana göre değişimi gösterdiğinden serilerde çift indis kullanılmaktadır (Güriş, 2015, s.2):

$$Y_{it}: i=1, \dots, N \quad t=1, \dots, T \quad (3.5)$$

$$X_{it}: i=1, \dots, N \quad t=1, \dots, T \quad (3.6)$$

Panel regresyon modelleri aracılığıyla ekonomik ilişkilerin tahmin edilmesi yöntemi “panel regresyon analizi” olarak tanımlanmaktadır. Panel regresyon analizinde genellikle yatay kesit birim sayısının (N) dönem sayısından (T) fazla ($N > T$) olduğu durumla karşılaşılmaktadır. Genel olarak panel regresyon modeli aşağıdaki şekilde ifade edilmektedir:

$$Y_{it} = \alpha_{it} + \beta_{kit} + X_{kit} + u_{it} \quad (3.7)$$

(3.8) nolu denklemde Y bağımlı değişkeni, X_k ise açıklayıcı değişkenleri, α sabit parametre, β eğim parametreleri ve hata terimi göstermektedir. i alt indisi birimleri (birey, firma, şehir, ülke, vb.), t alt indisi ise zamanı (gün, ay, yıl, vb.) ifade etmektedir. Değişkenlerin, parametrelerin ve hata teriminin i ve t alt indisini taşıması panel veri setine sahip olduklarını göstermektedir (Tatoğlu, 2012, s.4).

Ekonometrik analizlerde panel veri kullanımının, diğer veri türlerine göre önemli avantajları mevcuttur. Bu avantajları, aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür (Baltagi, 2005: 4-6):

- Panel veri setleri yatay kesitler (kişiler, firmalar, eyaletler ve ülkeler) arasındaki heterojenliği kontrol ederek daha güvenilir sonuçlar vermektedir. Ancak zaman serileri veya yatay kesit verileri heterojenliği dikkate almamakta böylece yanlış sonuçlar elde edilmesine neden olabilmektedir.
- Panel veri analizinde kullanılan tahmin yöntemleri; daha fazla bilgi sağlamaktadır. Ayrıca gözlem sayısının daha fazla olması sebebiyle, serbestlik derecesi daha yüksek olmaktadır.
- Panel veri, meydana gelen değişimlere uyum sağlama sürecinin dinamiklerini daha iyi yansıtmaktadır. Ayrıca panel veri, ekonomi politikaları değişimlerine uyum sağlama hızının belirlenmesine olanak tanımaktadır.
- Panel veri, tek başına zaman serisi verisi veya yatay kesit verisinde gözlemlenemeyen etkileri daha iyi bir şekilde ölçmekte ve belirlemektedir.
- Panel veri, tek başına zaman serisi verisi veya yatay kesit verilerine göre daha karmaşık davranışsal modelleri kurmada ve test etmede daha etkindir.
- Panel veri, ekonomik tahmin edicilerin etkinliğini de yükseltmektedir.

Panel regresyon analizi yönteminin üstteki avantajlara karşın, veri toplama, hata ölçümü, örneklem seçimi, zaman serilerinin kısalığı ve yatay kesit bağımlılığı gibi modele özgü bazı sınırlamaları da söz konusudur (Baltagi, 2014, s.8-10). Panel regresyon modellerindeki hata teriminin; zaman serisi modeline özgü sapmayı, yatay kesit veri modeline özgü sapmayı ve panel regresyon modeline özgü sapmayı taşıması sebebiyle hata terimi çoğu zaman sapmalıdır. Veri toplama sorunu da panel regresyon analizinin doğru bir şekilde gerçekleştirilmesi noktasında önemli bir engel teşkil etmektedir. Ayrıca panel veride zaman boyutunun kısa olması, özellikle doğrusal olmayan panel regresyon modellerinde çözümü zor ekonometrik problemler doğurmaktadır (Tatoğlu, 2012, s.14).

Çalışmada öncelikle değişkenlerin durağanlığı analiz edilmiştir. Daha sonra panel regresyon analizinde kullanılacak model seçimi için ön testler yapılmıştır. Daha sonra regresyon analizi kullanılarak ekonomik ve kurumsal değişkenlerin kayıt dışı ekonomi üzerindeki etkisi analiz edilmiştir.

3.4.2.4. Panel Regresyon Model Seçimi

Panel verilerin kullanımı ile her bir birimde gözlemlenemeyen birim etkileri ortaya çıkmaktadır. Bu noktada eğer etkilere hata terimi gibi tesadüfi bir değişken olarak davranılıyorsa; tesadüfi etkiler, her bir yatay kesit gözlem için tahmin edilen bir parametre olarak davranılıyorsa; sabit etkiler söz konusu olmaktadır (Tatoğlu, 2012, s.79).

Panel verilerde zaman devre sayısı az, birim sayısının ise çok olduğu durumlarda sabit etkili modelin tercih edilmesi serbestlik derecesi sorununa yol açabilmektedir. Bu noktada tesadüfi etkiler modeli tercih edilebilmekte, bu veya benzeri zorunluluklar mevcut değilse model tercihi “Hausman Testi” aracılığıyla yapılmaktadır. Sabit etkili modellerde bağımsız değişkenlerin hata terimi bileşenleri ile ilişkisiz olduğu varsayımı yokken, rassal etkili modellerde hata terimi bileşenleri ile modeldeki bağımsız değişkenlerin ilişkisiz olduğu varsayımı vardır. Diğer bir ifadeyle, tesadüfi etkiler modelinde $E(v_{it}|X_{it}) = 0$ veya $E(a_{it}|X_{it}) = 0$, $E(\lambda_{it}|X_{it}) = 0$ varsayımları gerekmektedir. Hausman testi söz konusu varsayıma dayanarak geliştirilmiştir (Gürüş, 2015, s.37).

Panel regresyon modellerinde sabit ve tesadüfi etkiler modeli arasında seçim yapılmasında birtakım ön istatistiksel testler yapılmaktadır. Söz konusu modellerde tüm değişkenler yatay kesit verileri ve zaman verileri arasında değişiklik gösterebildiği için serilerin yatay kesit verileri ve zaman verileri arasında toplulaştırılıp toplulaştırılmadığının belirlenmesi önemlidir. Bu noktada söz konusu etkilerin ortak anlamlılığının belirlenmesi için Chow testi kullanılmaktadır. Chow testinin sıfır hipotezi etkin tahmincinin “Havuzlanmış En Küçük Kareler (EKK)” olması iken, alternatif hipotezi ise “Sabit Etki” modelinin varlığını ifade etmektedir. Dolayısıyla sıfır hipotezin reddedilmesi, sabit etki modelinin Havuzlanmış EKK’ya tercih edilmesi gerektiği anlamına gelmektedir. Breusch Pagan testinde ise; tesadüfi etkinin yokluğu şeklinde ifade edilen sıfır hipotezin kabul edilmesi havuzlanmış EKK modelinin tesadüfi etki modeline tercih edilmesi gerektiğini belirtmektedir. Hausman testinde ise sıfır hipotezin reddedilmesi sabit etki modelinin tesadüfi etki modeline tercih edilmesi gerektiğini ifade etmektedir (Baltagi, 2005, s.53-70).

3.5. AMPİRİK ANALİZ

Bu çalışmada panel regresyon analizi kullanılarak ekonomik ve kurumsal değişkenlerin 11 Avrupa Birliği geçiş ekonomileri ülkesinde kayıt dışı ekonomi üzerindeki etkisi analiz edilmiştir.

3.5.1. Yatay Kesit Bağımlılığı Test Sonuçları

Yatay kesit bağımlılığının varlığı ekonometrik analizde kullanılacak birim kök testinin belirlenmesi açısından önem taşımaktadır. Bu nedenle, veri setinin özellikleri dikkate alınarak CD_{LM1} , CD_{LM2} ve sapması düzeltilmiş ölçeklenmiş LM testleri kullanılarak seriler arasındaki yatay kesit bağımlılığı incelenmiş ve test sonuçları Tablo 8’te sunulmuştur. Test sonuçlarının olasılık değeri %5’ten küçük olduğu için yatay kesitler bağımsızdır şeklindeki sıfır hipotezi red edilmiş ve yatay kesit bağımlılığı olduğu belirlenmiştir. Dolayısıyla serilerin durağanlıkları yatay kesit bağımlılığını dikkate alan ikinci nesil birim kök testleri ile incelenecektir.

Tablo 8: Yatay Kesit Bağımlılığı Test Sonuçları

Test	Test istatistiği	P değeri
CD (Breusch-Pagan (1980) LM testi)	161.6055	0.0000
CD_{LM2} (Pesaran (2004) ölçeklenmiş LM)	10.16443	0.0000
Sapması düzeltilmiş ölçeklenmiş LM (Baltagi, Feng, ve Kao (2012))	9.797766	0.0000

3.5.2. Panel Birim Kök Testi Sonuçları

Çalışmada seriler arasında yatay kesit bağımlılığı tespit edildiği için, serilerin durağanlıkları yatay kesit bağımlılığını dikkate alan Pesaran (2007) CIPS panel birim kök testi kullanılmıştır. Yapılan CIPS birim kök testi sonuçları Tablo 9’da verilmiştir.

Tablo 9: Panel Birim Kök Testi Sonuçları

Değişken	Sabit	Sabit + Trend
SHA	-0.334 (0.369)	1.264 (0.897)
D(SHA)	-6.666 (0.000)	-5.270 (0.000)
BUY	-2.405 (0.008)	0.291 (0.614)
D(BUY)	-7.617 (0.000)	-5.870 (0.000)
ISSIZLIK	-1.244 (0.107)	-1.283 (0.100)
D(ISSIZLIK)	-7.793 (0.000)	-6.403 (0.000)
ENF	-4.959 (0.000)	-4.695 (0.000)
D(ENF)	-10.760 (0.000)	-9.478 (0.000)
TACIKLIK	0.502 (0.692)	2.876 (0.998)
D(TACIKLIK)	-8.684 (0.000)	-7.068 (0.000)
VERGI	0.530 (0.702)	-0.473 (0.318)
D(VERGI)	-10.641 (0.000)	-9.488 (0.000)
FINGEL	-1.416 (0.078)	0.047 (0.519)
D(FINGEL)	-8.505 (0.000)	-6.697 (0.000)
DUZGEL	-1.378 (0.084)	-1.052 (0.146)
D(DUZGEL)	-7.795 (0.000)	-6.380 (0.000)
YASGEL	-1.241 (0.107)	-3.514 (0.000)
D(YASGEL)	-9.549 (0.000)	-7.467 (0.000)

Optimum gecikme uzunluğu Schwarz ve Hannan-Quinn bilgi kriterleri dikkate alınarak 1 olarak belirlenmiştir.

Test sonuçlarına göre SHA, ISSIZLIK, TACIKLIK, VERGI ve YASGEL değişkenlerinin farkları alındığında durağan hale geldikleri, bir başka ifadeyle I(1) oldukları, diğer değişkenlerden BUY, ENF, FINGEL, DUZGEL değişkenlerinin I(0) oldukları belirlenmiştir.

3.5.3. Panel Regresyon Model Seçimi Testleri

Panel regresyonda kullanılacak modelin seçimi için Chow (1960), Breusch ve Pagan (1980) ve Hausman (1978) LM testi kullanılmış ve test sonuçları Tablo 10'da sunulmuştur. Chow (1960) testi, panelde ülke ve zamana özgü etkilerin ortak anlamlılığının belirlenmesi için kullanılır.

Model için Chow (1960) testinin olasılık değeri 0,1'den küçük olduğu için sıfır hipotezi red edilir ve sabit etkiler modeli etkin model olarak kabul edilir. Breusch ve Pagan (1980) LM testinin olasılık değeri de 0,1'den küçük olduğu için sıfır hipotezi red edilir ve rassal etkiler modeli etkin model olarak kabul edilir. Hausmann (1978), 0,1'den büyük olduğu için sıfır hipotezi kabul edilir ve rassal etkiler modeli etkin model olarak kabul edilir. Dolayısıyla model için uygun model rassal etkiler modelidir.

Tablo 10: Panel Regresyon Model Seçimi Öntest Sonuçları

Test	P değeri	Karar
Chow (F) testi	0.0000	Alternatif hipotezi kabul edilir. (Sabit etkiler modeli etkin model)
BP testi	0.0000	Alternatif hipotez kabul edilir. (Rassal etkiler modeli etkin model)
Hausman testi	0.9447	Sıfır hipotezi kabul edilir. (Rassal etkiler modeli etkin modeldir.)

3.5.4. Panel Regresyon Tahmin Sonuçları

Çalışmada ekonomik ve kurumsal değişkenlerin, Avrupa Birliği geçiş ekonomilerinde kayıt dışı ekonominin büyüklüğü üzerindeki etkisi panel regresyon modeli ile analiz edilmiş ve tahmin sonuçları Tablo 11'de sunulmuştur.

Tablo 11: Panel Regresyon Tahmin Sonuçları

Değişken	Katsayı	P değeri	
DBUY	-0.0853365	0.006	
DISSIZLIK	0.2981775	0.000	
ENF	0.0675847	0.006	
DTACIKLIK	-0.0852127	0.000	
DVERGI	0.6817546	0.000	
DFINGEL	-0.091157	0.000	
DDUZGEL	-0.9336072	0.028	
DYASALGEL	-1.025271	0.010	
C	-0.3133743	0.048	
R^2	0.7539	Woolridge otokorelasyon testi	31.170 (0.2202)
F istatistiği	0,0000	Greene heteroskedastisite testi	311.57 (0.3245)

Tahmin sonuçlarına göre ekonomik değişkenlerden işsizlik, enflasyon ve vergi yükünün kayıt dışı ekonomiyi pozitif etkilediği ekonomik büyüme, ticari serbestleşme ve finansal gelişmenin ise kayıt dışı ekonomiyi negatif etkilediği belirlenmiştir. Bununla birlikte kurumsal değişkenleri temsil eden yasal sistem ve mülkiyet hakları ile düzenleyici çerçevedeki iyileşmelerin ise kayıt dışı ekonomiyi negatif etkilediği saptanmıştır. 0,7539 olarak belirlenen R^2 değeri, bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkendeki (kayıt dışı ekonomi) değişmelerin %75,39'unu açıklayabildiğini; F istatistiği ise, modelin bir bütün olarak anlamlı olduğunu ifade etmektedir.

Tahmin sonuçlarına göre, kayıt dışı ekonomi üzerinde ekonomik değişkenlerden en etkili değişken vergi ve işsizlik olup kurumsal değişkenlerden en etkili değişken ise yasal gelişmişlik olup bunu düzenleyici çerçevedeki iyileşmeler izlemektedir.

Çalışmanın bulguları, ilgili literatür ile büyük ölçüde örtüşmektedir. Ekonomik değişkenlerden vergi yükü, işsizlik ve enflasyonun artması kayıt dışı ekonomiyi pozitif etkilerken, ticari serbestleşme, finansal gelişme negatif etkileyebilmektedir. Kurumsal değişkenlerden yasal gelişmişlik, düzenleyici çerçevedeki iyileşmede negatif etkileyebilmektedir. Modelde, en etkili değişken olarak vergi yükünün kayıt dışı ekonomiyi pozitif etkilediği belirlenmiştir. Vergi yükünün artması, kayıt dışı

ekonomik faaliyetlere yönelimi artırarak kayıt dışı ekonomiyi pozitif etkileme olanağına sahiptir. İlgili literatürde de (Schneider ve Enste, 1999; Schneider, 2010; Kuehn, 2014; Savaşan vd. 2016; Bayar vd. 2018) genellikle vergi yükünün kayıt dışı ekonomiyi pozitif etkilediği belirlenmiştir. Ardından modelde diğer bir en etkili ekonomik değişkenin işsizlik olduğu ve işsizliğin kayıt dışı ekonomiyi pozitif etkilediği belirlenmiştir. Literatürde de birçok çalışmada (Yurdakul, 2008; Dobre ve Alexandru, 2010; Savaşan, 2014; Savaşan vd., 2016) genellikle işsizliğin kayıt dışı ekonomiyi pozitif etkilediği belirlenmiştir.

Diğer taraftan modelde, kurumsal değişkenlerden yasal sistem ve mülkiyet hakları ile düzenleyici çerçevedeki iyileşmelerin kayıt dışı ekonomide negatif etki oluşturduğu saptanmıştır. Ekonomik değişkenlerden ise, daha çok finansal gelişmenin kayıt dışı ekonomiyi negatif etkilediği belirlenmiştir. İlgili literatürde de (Blackburn vd. 2012; Bose vd. 2012; Capasso ve Jappelli, 2013; Bayar ve Öztürk, 2016; Bayar ve Aytemiz, 2017) finansal gelişmenin kayıt dışı ekonomiyi negatif etkilediği belirlenmiştir. Finansal gelişme ekonomik faaliyetleri geliştirmekte, vergi gelirlerinde artışı sağlamak ve vergilerin toplanmasını kolaylaştırmaktadır. Böylece resmi borçlanma maliyetini düşürmekte ve bunun neticesinde kayıt dışı ekonominin azaltmasına yol açmaktadır. Bu nedenle finansal sektörün gelişiminin kayıt dışı ekonomiyi negatif etkilediği değerlendirilmektedir.

SONUÇ ve ÖNERİLER

Kayıt dışı ekonomi, vergi ve sosyal güvenlik primi gibi mali ödemelerden ve bunlara ilişkin idari faaliyetleri yerine getirmekten kaçınmak için piyasada üretilen mal ve hizmetlerin kamu otoritelerinden gizlenmesi olarak tanımlanmaktadır. Kayıt dışı ekonominin varlığı gelişmiş olan ülkeler, geçiş ekonomileri ve gelişmiş ülkelerde 1970'li yılların sonralarından itibaren giderek artış göstermiştir. Kayıt dışı ekonomi ülke ekonomilerinde bazı benzerlikler gösterse de genel olarak ülkeler bazında farklılık göstermektedir. Gerek yasal gerekse de yasadışı faaliyetlerden kaynaklı olsun etkileri ve sonuçları itibariyle tüm ülkeler için ciddi bir sorun olmaktadır.

Kayıt dışı ekonominin ortaya çıkmasında vergi yükü, sosyal güvenlik primi, enflasyon ve işsizlik gibi ekonomik, vergilendirme ortamının belirsiz ve karmaşık olması, işgücüne işletmelere yönelik aşırı düzenlemeler gibi kurumsal nedenlerin yanı sıra nüfusun hızla artması ve köyden kente göç, denetimlerin yetersizliği, vergi ahlakı ve bilincinin eksik olması gibi sosyal, kültürel, demografik ve psikolojik nedenlerde kayıt dışı ekonominin meydana gelmesine sebep olmaktadır. Kayıt dışı ekonomiye sebep olan faktörler ülkeden ülkeye değişmektedir. Dolayısıyla kayıt dışı ekonominin tespitine ve önlemlerine yönelik olarak her ülke kendi yapısal özelliklerini dikkate alarak yöntemler belirlemek zorundadır. Genel olarak kayıt dışı ekonomi tüm ülkeler için önemli sorunlar teşkil etmektedir. Gerek gelişmiş gerekse gelişmekte olan birçok ülkeler üzerinde ekonomik ve sosyal açıdan olumsuzluk yaratmaktadır. Kayıt dışı ekonominin vergi gelirlerini azaltması, toplum arasında haksız rekabet ortamı oluşturması, gelir dağılımında adaletsizliğe neden olması, sosyal güvenlik sistemini zedelenmesi, ülkelerin kredibilitelerini düşürmesi devlet ile vatandaş arasında güvensiz bir ortamın oluşması gibi olumsuz etkilere yol açmaktadır.

Kayıt dışı ekonomiyi besleyen ve güçlendiren sebeplerin başında vergi gelmektedir. Vergi oranlarının yüksekliği, kayıt dışı kesimlerin genişlemesine ve vergilerin ağırlaşmasına yol açmaktadır. Böylece kayıt dışı kesimin genişlemesi istenilen vergi gelirine ulaşılmamasına ve vergi oranlarının daha da artırılmasına neden olmaktadır. Bunun sonucunda da kayıt dışı faaliyet alanlarına yönelim daha da artmaktadır. Vergilendirme ortamının belirsiz ve karmaşık olması da kayıt dışı

ekonomik faaliyetleri artırmaktadır. Vergi sisteminde sık değişiklik yapılması karmaşık bir vergi sistemi oluşturmaktadır. Diğer taraftan anlaşılamayan bir vergi mevzuatı mükellefleri kayıt dışı ekonomiye yönlentmektedir. Kayıt dışı ekonomiye neden olan gelir dağılımı eşitsizliği yüksek gelir grupları ile düşük gelir grupları arasında meydana gelmektedir. Düşük gelir elde bireyler kayıt dışı faaliyetlerde bulunarak gelirlerini artırma yolunu seçmektedirler. Diğer taraftan işsizlik ve enflasyon kayıt dışı ekonomiye sebep olan ekonomik belirleyicilerdir. İşsizlik sonucu geliri azalan bireylerin gelir elde etmek için kayıt dışı yollarla kazanç elde etmeleri kayıt dışı ekonominin boyutunu genişletmektedir. Bir diğer enflasyon ekonomide faiz oranlarının artmasına yatırımların azalmasına ve fiyatların yükselmesi ile vergilerin artmasına yol açmaktadır. Böylece bireyler vergi ödememek için kayıt dışı ekonomiye yönelmektedirler.

Bu çalışmada panel regresyon analizi kullanılarak ekonomik ve kurumsal dönüşüm geçiren 11 Avrupa Birliği geçiş ekonomilerinde, başlıca ekonomik ve kurumsal değişkenlerin kayıt dışı ekonomik büyüklüğü üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Çalışma sonucunda ekonomik değişkenlerden ekonomik büyüme, ticari serbestleşme ve finansal gelişmenin kayıt dışı ekonomiyi azalttığı, işsizlik, enflasyon ve vergi yükünün ise kayıt dışı ekonomiyi artırdığı belirlenmiştir. Diğer yandan kurumsal değişkenleri temsil eden yasal sistem ve mülkiyet hakları ile düzenleyici çerçevedeki iyileşmelerin ise kayıt dışı ekonomiyi azalttığı belirlenmiştir. Ayrıca çalışmada kayıt dışı ekonomi üzerinde ekonomik değişkenlerden en etkili değişkenin vergi ve işsizlik olup kurumsal değişkenlerden en etkili değişkenin ise yasal gelişmişlik olup bunu düzenleyici çerçevedeki iyileşmeler izlemektedir.

Çalışmanın bulguları, ilgili literatür ile büyük ölçüde örtüşmektedir. Ekonomik değişkenlerden vergi yükü, işsizlik ve enflasyonun artması kayıt dışı ekonomiyi pozitif etkilerken, ticari serbestleşme, finansal gelişme negatif etkileyebilmektedir. Kurumsal değişkenlerden yasal gelişmişlik, düzenleyici çerçevedeki iyileşmede negatif etkileyebilmektedir. Modelde, vergi yükünün kayıt dışı ekonomiyi pozitif etkilediği belirlenmiştir. Vergi yükünün artması, kayıt dışı ekonomik faaliyetlere yönelimi artırarak kayıt dışı ekonomiyi pozitif etkileme olanağına sahiptir. İlgili literatürde de (Schneider ve Enste, 1999; Schneider, 2010; Kuehn, 2014; Savaşan vd. 2016; Bayar vd. 2018) genellikle vergi yükünün kayıt dışı ekonomiyi pozitif etkilediği

belirlenmiştir. Böylece vergi yükünün artması, ekonomide önemli bir sorun olan kayıt dışı ekonomide meydana gelen artışı göstermektedir. Bu nedenle vergi yükünün kayıt dışı ekonomiyi pozitif etkilediği değerlendirilmektedir. Ardından modelde işsizliğin kayıt dışı ekonomiyi pozitif etkilediği belirlenmiştir. Literatürde de birçok çalışmada (Yurdakul, 2008; Dobre ve Alexandru, 2010; Savaşan, 2014; Savaşan vd., 2016) genellikle işsizliğin kayıt dışı ekonomiyi pozitif etkilediği belirlenmiştir.

Diğer taraftan modelde, kurumsal değişkenlerden yasal sistem ve mülkiyet hakları ile düzenleyici çerçevedeki iyileşmelerin kayıt dışı ekonomide negatif etki oluşturduğu saptanmıştır. Ekonomik değişkenlerden ise, daha çok finansal gelişmenin kayıt dışı ekonomiyi negatif etkilediği belirlenmiştir. İlgili literatürde de (Blackburn vd. 2012; Bose vd. 2012; Capasso ve Jappelli, 2013; Bayar ve Öztürk, 2016; Bayar ve Aytemiz, 2017) finansal gelişmenin kayıt dışı ekonomiyi negatif etkilediği belirlenmiştir. Finansal gelişme ekonomik faaliyetleri geliştirmekte, vergi gelirlerinde artışı sağlamakta ve vergilerin toplanmasını kolaylaştırmaktadır. Böylece resmi borçlanma maliyetini düşürmekte ve bunun neticesinde kayıt dışı ekonominin azaltılmasına yol açmaktadır. Bu nedenle finansal sektörün gelişiminin kayıt dışı ekonomiyi negatif etkilediği değerlendirilmektedir.

Sonuç olarak hem ekonomik hem de kurumsal değişkenler kayıt dışı ekonomi üzerinde etkili olmaktadır. Bununla birlikte çalışmada seçilmiş değişkenlerin kayıt dışı ekonomideki gelişiminin %75,39'unu açıklayabilmektedir.

Kayıt dışı ekonominin azaltılmasının ülke ekonomileri açısından oldukça önem arz ettiği söylenebilir. Kayıt dışı ekonomi ile mücadelede yapılması gereken ilk adım kayıt dışı ekonomiyi tetikleyen belirleyicilerin tespit edilmesidir. Çünkü sorunun kaynağı doğru belirlendikten sonra alınacak önlemlerin ekonomik, kurumsal, sosyal, kültürel yapıya uygun olması gerekmektedir. Kayıt dışı ekonomi ile mücadelede etkinliğin sağlanması için her ülkenin kendi yapısına göre düzenlemeler yapması gerektiği söylenebilir. Çünkü dünyada her ülke başka koşullara sahiptir. Bir ülke için faydalı olabilecek bir durum başka bir ülke açısından geçersiz olabilir. Aksi takdirde alınacak önlemlerin etkinliğini sağlamakta imkânsız olabilir. Kayıt dışı ekonominin tamamen bitirilmesi imkânsız bir durum olduğundan ülkelerin kayıt dışı ekonomiyi

makul bir düzeye çekilebilmesi amacıyla birtakım önlemler alması ülkeler için önemli olabileceği söylenebilir. Alınması gereken önlemler şu şekilde sıralanabilir;

- Kayıt dışı ekonomi, insanların ahlaki dengelerine bağlı olarak meydana gelen bir olgudur. Bireylerin ahlaki değerlerinin gelişmiş olması ekonomide kamu yönteminin kalitesini temsil etmektedir. Ahlaki değerlerin düşük olduğu toplumda yasadışı faaliyetlerin daha çok görüldüğü ve kayıt dışı faaliyetler ile gelir elde edildiği belirlenmektedir. Bu durumda kayıt dışı ekonomi ile mücadelede ülkenin insan kalitesini artıracak, insan odaklı mücadele yöntemleri ile kayıt dışı ekonomiyi azaltabilecekleri ileri sürülebilir.
- Kayıt dışı ekonominin artmasında önemli olan unsurların başında vergi yükü gelmektedir. Bu sebeple kayıt dışı ekonomi ile mücadelede vergi oranlarını makul düzeylere çekilmesi, vergi yükünün tabana yayılmasının sağlanması, vergi kaçırma olanaklarının azaltılması, vergi idaresinin etkinliğinin artırılması kayıt dışı ekonomiyi azaltabilecektir. Ayrıca vergi denetim elemanlarının sayısının artırılması ile de kayıt dışı ekonominin boyutunun azaltılabileceği söylenebilir.
- Kayıt dışı ekonominin azaltılmasında eğitim seviyesi oldukça önemlidir. Eğitim seviyesinin düşük olduğu toplumlarda kayıt dışı ekonominin çok daha fazla yaşandığı görülmektedir. Bu sebeple ülkelerin kayıt dışı ekonomi ile mücadele kapsamında eğitim seviyesini yükseltecek politikalar belirlemesi önemlidir. Çünkü toplumlarda eğitim seviyesinin yükselmesi bilinçli bireyler olmalarına, suç işlemekten kaçınmalarına ve ahlak duygusunun gelişmesine olanak sağlamaktadır. Bu bağlamda eğitim seviyesini yükseltecek politikalar oluşturulmasını kayıt dışı ekonomiyi azaltılabileceği ileri sürülebilir.
- Kayıt dışı ekonomi ile mücadelede ülkelerin idari, yönetim ve hukuki yapısı gibi etkenler son derece etkili olabilmektedir. Hukuki yapının bozuk olduğu ve denetim mekanizmasının yetersiz olduğu sistemlerde kayıt dışı ekonomi daha fazla görülmektedir. Bu sebeple kayıt dışı ekonomiye karşı sağlam bir hukuki yapının oluşturulması, kanunlardaki boşlukların doldurulması kayıt dışı ekonomiye karşı denetim mekanizmalarının geliştirilmesi, caydırıcılığın artırılması amacıyla cezalarda artışın sağlanması kayıt dışı ekonominin azaltılmasında etkili olabileceği ifade edilebilir.
- Kayıt dışı ekonominin nedenleri arasında yer alan diğer bir belirleyici ise enflasyondur. Enflasyon, fiyat istikrarının bozulmasına, bireylerin satın alma

gücünü etkilemekte ve yasadışı yollara başvurmalarına sebep olmaktadır. Bu durum ise, kayıt dışı ekonomi faaliyetlerini artırmakta ve vergi gelirlerini azaltmaktadır. Bu sebeple kayıt dışı ekonomi ile mücadele kapsamında enflasyon makul düzeye indirilebilir. Bireylerin yasal olmayan yollara başvurmaları engellenerek kayıt dışı ekonomi azaltılabilir.

- Kayıt dışı ekonomiye neden olan diğer bir unsur ise, gelirin adil olmaması ve bireyler arasında adaletsiz bir durumun meydana gelmesidir. Bu sebeple gelir dağılımını adaletli bir duruma getirebilecek iktisat politikaları uygulanması öncelikli olarak adil bir vergilendirme sisteminin oluşturulabilmesi ile mümkün olabilecektir. Bu durum az kazananadan az çok kazananadan çok vergi alınması ile sağlanabilecektir. Adil bir vergilendirme sisteminin sağlanması için vergi sisteminde dolaylı vergi tutarlarının azaltılması dolaysız vergi tutarlarının ise artırılması ile sağlanabileceği ileri sürülebilir.
- Kayıt dışı ekonominin temelinde ekonomideki aşırı düzenlemeler ve bireylerin bu düzenlemelerden kaçınmak için kayıt dışı ekonomiye yönelmeleri yer almaktadır. Bu nedenle aşırı düzenlemeler yerine ekonomik politikaların amaçlarına uygun, ekonominin canlılığına zarar vermeyecek yerinde düzenlemeler yapılarak kayıt dışı ekonominin boyutunun azaltılabileceği ifade edilebilir.
- Kayıt dışı ekonomiye sebep olan sorunlardan biriside nüfus artışı ve göç olgusudur. Hızlı nüfus artışı çarpık kentleşme, işsizlik ve niteliksiz işgücü gibi toplumsal problemlerin oluşmasına sebep olabilmektedir. Bireylerin gelire duydukları ihtiyaç ile birlikte düşük ücret ve sosyal güvenceye sahip olmadan çalışmaya razı olmalarına, yasadışı yollara başvurmalarına, gelir elde etme yolunu seçmelerine ve böylece kayıt dışı ekonominin artmasına neden olabilmektedir. Bu sebeple hızlı nüfus artışı, çarpık kentleşme ve artan göç olgusunu önlemeye yönelik politikalar geliştirilerek kayıt dışı ekonomi azaltılabilir.
- Kayıt dışı ekonomi ile mücadele kapsamında vergi ahlakı ve vergi bilinci önem arz edebilmektedir. Vergi ahlakı ve bilinci gelişmemiş toplumlarda gelişmiş toplumlara göre kayıt dışı ekonomi faaliyetlerinin daha fazla olduğu düşünülmektedir. Çünkü vergi ahlakı ve bilincinin yerleştiği toplumlar vergiyi bir yük olarak değil toplumsal bir sorumluluk olarak algılamaktadırlar ve vergilerini titizlikle ödemektedirler. Bu sebeple vergi ahlakı ve bilincini geliştirmeye yönelik eğitim programlarına ağırlık verilerek kayıt dışı ekonominin boyutu azaltılabilir.

KAYNAKÇA

- Afşar, A. (2007). Finansal Gelişme ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (36), 188-198.
- Akalın, G. ve Kesikoğlu, F. (2007). Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonomi ve Büyüme İlişkisi, *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(5), 71-87.
- Akbulak, Y. ve Tahtakılıç, A.K. (2003). Kayıt Dışı Ekonomi Üzerine Düşünceler. *Banka-Maliye ve Ekonomik Yorumlar Dergisi*, 40(468), s.17-41.
- Akdeniz, M. (2010). Kayıt Dışı Ekonominin Önlenmesinde Vergi Denetiminin Önemi ve Çözüm Önerileri. *Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*. Yüksek Lisans Tezi. Niğde.
- Akdoğan, A. (2006). *Kamu Maliyesi*. (10. Baskı). Ankara: Gazi Kitabevi.
- Akdoğan, A. (2011). *Kamu Maliyesi* (Gözden Geçirilmiş ve Genişletilmiş 14. Baskı). Ankara: Gazi Kitabevi.
- Aktan, C. C. (1999). Ağır Vergi Yükü ve Yer altı Ekonomisi. *Vergi Sorunları Dergisi*, 125, 51-55.
- Aktan, C. C., Dileyici, D. ve Vural, İ. Y. (2006). *Vergileme Ekonomisi ve Vergileme Psikolojisi*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Aktürk, E. (2005b). Türkiye' de Kayıtdışı Ekonomi: Sebepleri ve Çözüm Önerileri. *EKEV Akademi Dergisi*, 9(23), 285-300.
- Altuğ, O. (1994). *Kayıt Dışı Ekonomi*. İstanbul: Cem Ofset Matbaacılık Sanayi A.Ş.
- Altuğ, O. (1999). *Kayıt Dışı Ekonomi*. İstanbul: Türkmen Kitabevi.

Arratibel O., Heinz, F., Martin, R., Przybyla, M., Rawdanowicz, L., Serafini, R. & Zumer, T. (2007). Determinants of Growth in The Central and Eastern European EU Member States–A Production Function Approach, *European Central Bank Occasioanal Paper Series*, No. 61.

Ay, A., Sugözü, İ. H. ve Erdoğan, S. (2014). Türkiye’de Vergi Yükünün, Enflasyonun ve Vergi Affı Beklentisinin Kayıt Dışı Ekonomiye Etkisi Üzerine Ampirik Bir Uygulama (1985-2012). *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Dr. Mehmet Yıldız Özel Sayısı, 23-32.

Aydemir, Ş. (1995). Kayıt Dışı Ekonomi Üzerine (I). *Vergi Dünyası*, 161,72-86.

Aydemir Ş. (1995). *Türkiye’de Kayıtdışı Ekonomi*. İstanbul: Maliye Hesap Uzmanları Derneği.

Aydın, K. (2012). Türkiye’de Kişisel Gelir Dağılımının Sosyo Ekonomik ve Demografik Belirleyicileri. *Çalışma ve Toplum*, 1, 147-166.

Aydın, M. B. (2006). Kayıt Dışı Ekonomi-Vergi Denetimi-İdari Yapı (2). *Maliye ve Sigorta Yorumları*.
<http://www.degerymm.com.tr/icerik/aZ0N19a8aK1872Q8ZJb43U7dg96AP3.pdf> adresinden 15 Kasım 2018 tarihinde alınmıştır.

Aytaç, K. (1967). Türkiye’de Eğitim Sistemi ve Eğitim Seviyesi. *Araştırma Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Felsefe Bölümü Dergisi*, 5, 241-271.

Bajaga, C. & Schneider, F (2003). The Size and Development of The Shadow Economies in the Asia-Pacific, Department of Economics, Johannes Kepler University Linz, *Austria in Economics Working Papers*, Economics WP,1, 1-28.

Bakırtaş, D. (2012). Yolsuzluğun Vergi Gelirleri Üzerindeki Etkisi: Türkiye Örneği. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*. 19(2), 87-98.

- Bal, H. (2004). Geçiş Ülkelerinde Yolsuzluk Kayıtdışı Ekonomi: Kırgızistan Bavul Ticareti Örneği. *İktisat İşletme ve Finans*, 19(219), 72-92.
- Baldemir, E., Gökalp, F., ve Avcı M. (2006). Türkiye’de Kayıtdışı Ekonominin Mimic Model ile Tahminlenmesi. *SDÜ İİBF Dergisi*, 10(2), 1-14.
- Baltagi, B. (2005). *Econometric Analysis of Panel Data*, (Third Edition), United Kingdom: John Wiley & Sons.
- Baltagi, B. (2014). *Econometric Analysis of Panel Data*, (Fifth Edition), United Kingdom: John Wiley & Sons.
- Bayar, Y., ve Öztürk, Ö. F. (2016). Financial Development and Shadow Economy in European Union Transition Economies. *Managing Global Transitions: International Research Journal*, 14(2), 157-173.
- Bayar, Y., Şaşmaz, M. Ü. ve Öztürk, Ö. F. (2017). Finansal Gelişme ve Vergi Gelirleri: OECD Ülkeleri Örneği. *Eurasian Business & Economics Journal*, 12, 51-63.
- Bayar, Y., Odabaş, H. ve Şaşmaz, M. Ü. (2018). Geçiş Ekonomilerinde Kayıt Dışı Ekonominin Büyüme Üzerindeki Etkisi. 6 th SCF International Conference on “Economic and Social Impacts of Globalization and Liberalization, Antalya, 36-40.
- Bayar, Y., Odabaş, H. ve Şaşmaz, M. Ü. (2018). Geçiş Ekonomilerinde Vergi Yükü ile Düzenlemelerin Kayıt Dışı Ekonomi Üzerindeki Etkisi. 6 th SCF International Conference on Economic and Social Impacts of Globalization and Liberalization, Antalya, 41-45.
- Baytar, Y. (2006). Kayıt Dışı Ekonomi ile Mücadele Dikey Denetim Yöntemi. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*. Yüksek Lisans Tezi. Adana.

- Bayar, Y., ve Aytemiz, L. (2017). *Financial Development and Shadow Economy in Turkey*. Unregistered Employment, 170.
- Biçer, Y. (2006). Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonomiyi Önlemeye Yönelik Vergi Politikaları ve Değerlendirilmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*. Yüksek Lisans Tezi. Isparta.
- Blackburn, K., Bose, N. ve Capasso, S. (2012). Tax Evasion, The Underground Economy and Financial Development. *Journal of Economic Behavior & Organization*, 83(1), 243-253.
- Blackburn, K., Bose, N., & Capasso, S. (2012). Tax Evasion, The Underground Economy and Financial Development. *Journal of Economic Behavior & Organization*, 83(2), 243-253.
- Bhattacharyya, D.K. (1990). An Econometric Method of Estimating The "Hidden Economy", United Kingdom (1960-1984): Estimates and Tests, *Economic Journal*, 100, 703-717.
- Bose, N., Capasso, S. & Wurm, M.A. (2012). The Impact of Banking Development on The Size of Shadow Economies. *Journal of Economic Studies*, 39(6), 620-638.
- Bovi, M. (2002). The Nature of The Underground Economy: Some Evidence From OECD Countries. *Institute for Studies and Economic Analyses Working Paper Istituto di Studi e Analisi Economica*, 1-12. https://www.academia.edu/20756114/The_nature_of_the_underground_economy_Some_evidence_from_OECD_countries adresinden 18 Mart 2019 tarihinde alınmıştır.
- Bovi, M. (2003). The Nature of the Shadow Economy: Some Evidence from OECD Countries. *Journal for Institutional Innovation, Development and Transition*, 7, 60-70.

- Buehn, A., & Schneider, F. (2009). Corruption and The Shadow Economy: A Structural Equation Model Approach. *IZA Discussion Paper Series*, No. 4182, 1-39.
- Buehn, A., & Farzanegan, M. R. (2013). Impact of Education on The Shadow Economy: Institutions Matter. *Economics Bulletin*, 33(3), 2052-2063.
- Bülbül, D. ve Karadeniz H. K. (2004). *Vergi ve Sigorta Prim Aflarının Kayıt Dışı Ekonomi Üzerine Etkisi*, Türkiye’de Vergi Kayıp ve Kaçakları Önlenmesi Yolları, 19. Türkiye Maliye Sempozyumu, Antalya. 871-885.
- Breusch, T. S., Pagan, A. R. (1980). The Lagrange Multiplier Test and Its Applications to Model Specification in Econometrics. *Review of Economic Studies*, 47(1), 239-253. DOI: 10.2307/2297111
- Breuer, B., Mcnown, R., Wallace, M. (2002). Series-Specific Unit Root Test with Panel Data. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 64(5), 527-546
- Breitung, J. (2005). A Parametric Approach to the Estimation of Cointegrating Vectors in Panel Data. *Econometric Reviews*, 24(2), 151-173.
- Cagan, P. (1958). The Demand For Currency Relative to The Total Money Supply. *Journal of political economy*, 66(4), 303-328.
- Candan, M. (2007). Kayıtdışı İstihdam, Yabancı Kaçak İşçi İstihdamı ve Toplumumuz Üzerindeki Sosyo-Ekonomik Etkileri. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü Uzmanlık Tezi.
- Capasso, S. & Jappelli, T. (2013). Financial Development and The Shadow Economy. *Journal of Development Economics*, 101, 167–178.
- Chow, G.C. (1960). Tests of Equality between Sets of Coefficients in Two Linear Regressions. *Econometrica*, 28(3), 591-605.

- Choi, I. (2001). Unit Root Tests for Panel Data, *Journal of International Money and Finance*, (20-2), 249-272.
- Çam, H. (2010). Kayıtdışı Ekonominin Önlenmesinde Muhasebe Meslek Mensuplarına Düşen Görevler. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi. Erzurum.*
- Çataloluk, C. (2008). Vergi Karşısında Mükelleflerin Tutum ve Davranışları. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (20), 213-228.
- Çetintaş, H. ve Vergil, H. (2011). Türkiye'de Kayıtdışı Ekonominin Tahmini. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 4(1), 15-30.
- Çiçek, M. (2011). Paranın Miktar Teorisi ve Türkiye'de Geçerliliği. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 16(3), 87-115.
- Çiloğlu, İ. (1998). Kayıt Dışı Ekonominin İşleyişi ve Kamu Bütçesinin Etkisi. *Hazine Dergisi*, 11, 67-91.
- Çizgici, G. (2003). Kayıt Dışı Ekonominin Türkiye Açısından İncelenmesi. *Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Trabzon.*
- Çolak, M. (2012). Kayıt Dışı Ekonomi ile Mücadelede Hukuki Düzenleme Politikası. *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Doktora Tezi. İstanbul.*
- Çolak, Ö. F. ve Bekmez, S. (2007). *Kayıtdışı Ekonomi ve Siyasal Tercihler Bir Oyun Teorisi Analizi*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Del Boca, D. & Francesco F. (1982). Recent Empirical Surveys and Theoretical Interpretations of The Parallel Economy in Italy; Tanzi, Vito (1982) (ed.): The Underground Economy in The United States and Abroad, Lexington (Mass.), Lexington, 160-178.

Demir, İ. C. ve Küçükilhan, M. (2013). Vergi Mükelleflerinin Kayıt Dışı Ekonomi Algısı: Türkiye Üzerine Ampirik Bir Çalışma. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(1), 31-48.

Derdiyok, T. (1993). Türkiye'nin Kayıt dışı Ekonomisinin Tahmini, *Türkiye İktisat Dergisi*, 14, 54-63.

Din, B.H. (2016). Estimating the Determinants of Shadow Economy in Malaysia. *Malaysian Journal of Society and Space*, 12(5), 191-201.

Dinler, Z. ve Özdemir, M. (2010). *KPSS İktisat*. Bursa: Ekin Yayıncılık.

Dobre, A. ve Alexandru A.A. (2010). The USA Shadow Economy and The Unemployment Rate: Granger Causality Results. *Journal of Applied Quantitative Methods*, 5(1), 98-104.

Dreher, A., Kotsogiannis, C. & McCorrison, S. (2005). How do Institutions Affect Corruption and the Shadow Economy? *University of Exeter Economics Department Discussion Papers Series 05/05*, University of Exeter, 1-25.

Dumlupınar, S., ve Yardımcıoğlu, F. (2015). Vergi Denetimlerinin Kayıtdışı Ekonomi Üzerine Etkisi: Trabzon İli Örneği. *Maliye Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 1-16.

Dünya Bankası (2019a). GDP per capita growth (annual %), <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.KD.ZG> adresinden 5 Mayıs 2019 tarihinde alınmıştır.

Dünya Bankası (2019b). Unemployment, total (% of total labor force) (modeled ILO estimate), <https://data.worldbank.org/indicator/sl.uem.totl.zs> adresinden 5 Mayıs 2019 tarihinde alınmıştır.

Dünya Bankası (2019c). Inflation, consumer prices (annual %), <https://data.worldbank.org/indicator/FP.CPI.TOTL.ZG> adresinden 5 Mayıs 2019 tarihinde alınmıştır.

Dünya Bankası (2019ç). Trade (% of GDP), <https://data.worldbank.org/indicator/NE.TRD.GNFS.ZS> adresinden 5 Mayıs 2019 tarihinde alınmıştır.

Dünya Bankası (2019d). Tax revenue (% of GDP), <https://data.worldbank.org/indicator/gc.tax.totl.gd.zs> adresinden 5 Mayıs 2019 tarihinde alınmıştır.

Dünya Bankası (2019e). Global Financial Development Database, <https://www.worldbank.org/en/publication/gfdr/data/global-financial-development-database> adresinden 5 Mayıs 2019 tarihinde alınmıştır.

Dreher A., & Schneider F. (2010) Corruption and The Shadow Economy: An Empirical Analysis. *Public Choice*, 144, 215–238.

Eğilmez, M. (2012). *Büyüme Başka Şey Gelişme Başka*. <http://www.mahfiegilmez.com/> adresinden 30 Kasım 2018 tarihinde alınmıştır.

Ekici, M. S. (2009). Vergi Gelirlerini Etkileyen Ekonomik ve Sosyal Faktörler. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(30), 200-223.

Ela, M. (2013). Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonomi ve Eğitim Düzeyi İlişkisi, *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*. Yüksek Lisans Tezi. Adana.

Eliat, Y. & Zinnes, C. (2000). The Evolution of The Shadow Economy in Transition Countries: Consequences for Economic Growth and Donor Assistance. *CAER II Discussion Paper*, No. 83. <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download> adresinden 18 Ağustos 2018 tarihinde alınmıştır.

- Elgin, C. (2012). Vergiler ve Kayıtdışı Ekonomi: Bir Değerlendirme ve Türkiye Örneği. *Middle East Technical University Studies in Development*, 39(2), 237-258.
- Elgin, C. ve Öztunali, O. (2014). Institutions, Informal Economy, and Economic Development. *Emerging Markets Finance and Trade*, 50(4), 145-162.
- Enste, D.H. (2003). Shadow Economy and Institutional Change in Transition Countries İn (eds.), *The Informal Economy in the EU Assessment Countries: Size, Scope, Trends and Challenges of the Process of EU-enlargement*, (ed. By Boyan Belev) Sofia: Center for Study of Democracy, 81-114.
- Enste, D. H. (2010). Regulation and Shadow Economy: Empirical Evidence for 25 OECD Countries. *Constitutional Political Economy*, 21 (3), 231–248.
- Ercan, M. (2006). *Kayıt Dışı Ekonomi ve Hızlı Tüketim Malları Sektörü*. Ankara: Nurol Matbaacılık.
- Erim, N. ve Türk, A. (2005). Finansal Gelişme ve İktisadi Büyüme. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(2), 21-45.
- Erkuş, H., ve Karagöz, K. (2009). Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonomi ve Vergi Kaybının Tahmini. *Maliye Dergisi*, 156, 126-140.
- European Commission. (2007). *Employment in Europe 2007*, Prepared by Directorate-General for Employment, Social Affairs and Equal Opportunities; Employment Analysis Unit, Brussels, October.
- European Commission. (2016). ‘Conditions for Membership.’ https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/policy/conditions-membership_en adresinden 17 Mart 2019 tarihinde alınmıştır.

European Commission. (2018). *Employment in Social Development in Europe 2018*
Prepared by Directorate-General for Employment, Social Affairs and Inclusion,
Luxembourg, June.

Feige, E. L. (1979). How Big is the Irregular Economy? *Challenge*, 22(1). 5–13.

Feige, E. L. (1981). The U.K.'s Unobserved Economy: a Preliminary Assessment.
Journal of Economic Affairs, 1(4), 205–212.

Feige, E. L. (1986). A Re-Examination of the “Underground Economy” In The United
States: a Comment on Tanzi. *Staff Papers*, 33(4), 768-781.

Feige, E.L. (ed.) (1989). *The Underground Economies: Tax Evasion and Information
Distortion*. Cambridge: Cambridge University Pres.

Feige, E. L. (1990). Defining and Estimating Underground and Informal Economies:
The New Institutional Economics Approach. *World Development*, 18 (7), 989-
1002.

Fraser Institute (2019). Economic freedom, <https://www.fraserinstitute.org/economic-freedom/map?geozone=world&page=map&year=2016> adresinden
(05.05.2019) tarihinde alınmıştır

Frey, B. S. & Weck- Hannemann, H. (1983b). Estimating the Shadow Economy: A
'Naive' Approach. *Oxford Economic Papers*, 35(1), 23-44.

Frey, B. S. & Pommerehne W. W. (1984). The Hidden Economy: State And Prospects
for Measurement. *Review of Income and Wealth*, 30(1), 1-23.

Frey, B. S. & Weck-Hannemann, H. (1984). The Hidden Economy As An
“Unobserved” Variable. *European Economic Review*, 26(1), 33-53.

Frey, B. S., & Schneider, F. (2000). Informal And Underground Economy.
Forthcoming in Orley Ashenfelter: International Encyclopaedia of Social and

Behavioral Science. Bd. 12 Economics, Amsterdam: Elsevier Science Publishing Company.

Friedman, E., Johnson, S., Kaufmann, D., & Zoido-Lobaton, P. (2000). Dodging the Grabbing Hand: The Determinants of Unofficial Activity in 69 Countries. *Journal of Public Economics*, 76(3), 459-493.

Gerçek, A., Sarılı, M. A. ve Tezcan, K. (2006). *5345 Sayılı Kanun Çerçevesinde Gelir İdaresi İle Vergi Denetiminin Yeniden Yapılandırılmasının Değerlendirilmesi Ve Öneriler*, Ankara, Gelirler Kontrolörleri Derneği.

Giles, D. E.A. (1998). *The Underground Economy: Minimizing the Size of Government*, Econometrics; *Working Papers 9801*, Department of Economics, University of Victoria, 1-18.

Giles, D. E., & Johnson, B. J. (1999). Taxes, Risk-aversion, and The Size of The Underground Economy: A Nonparametric Analysis With New Zealand Data. *Econometrics Working Paper 0006*, Canada: Department of Economics, University of Victoria, 1-23.

Giles, D.E.A. (1999b). Modelling The Hidden Economy in The Tax-Gap in New Zealand. *Empirical Economics*, 24(4), 621-640.

Gujarati, D. N. (2004). *Basic Econometrics*, (Fourth Edition), New York: McGraw-Hill Series.

Gobbi, G., Zizza, R. (2007). Does the Shadow Economy Hold Back Financial Deepening? Evidence From the Italian Credit Market. *Centre for Economic Performance Discussion Papers*, No 789.

Gökdeniz, İ., Erdoğan, M. ve Kalyüncü, K. (2003). *Finansal Piyasaların Ekonomik Büyüme Etkisi ve Türkiye Örneği (1989-2002)*, https://academia.edu.documents/42025970/107117.pdf?AWSAFinansal_Piyasalarin_ekonomik_buyumeye_e.pdf adresinden 28 Ekim 2018 tarihinde alınmıştır.

- Greene, W. H. (2003). *Econometric Analysis*, 5th ed., New Jersey: Prentice Hall.
- Greif, W. ve Hisarcıklıoğlu, R. (2010). *AB ve Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonomi*. AB-Türkiye Karma İstişare Komitesi 28. Toplantısı. Ortak Rapor.
- Gutmann, P. M. (1977). The Subterranean Economy, *Fin. Analysts J.*, 34(1), 24–27.
- Güler, E. (2012). Sosyalizmden Kapitalizme Geçiş Sürecinde Rusya: Nasıl Bir Kapitalizm? *Business and Economics Research Journal*, 3(3), 93-120.
- Gümüş, E. (2006). Vergi Kaçakçılığı Suçunda Paraya Çevirme ve Erteleme. *Vergi Dünyası*, 25(296), 209-213.
- Güriş, S. (2015). *Stata ile Panel Veri Modelleri*, İstanbul: Der Yayınları.
- Gürses, D. (2009). İnsani Gelişme ve Türkiye. *Balikesir University Journal of Social Sciences Institute*, 12(21).
- Hadri, K. (2000). Testing for Stationarity in Heterogeneous Panels. *Econometrics Journal*, 3,148-161.
- Hadri, K. ve Kurozumi, E. (2012). A Simple Panel Stationarity Test in the Presence of Serial Correlation and a Common Factor. *Economics Letters*, 115, 31-34.
- Hausman, J. A. (1978). Specification Tests in Econometrics. *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 1251-1271.
- Harris, R.D.F., Tzavalis, E. (1999). Inference for Unit Roots in Dynamic Panels where the Time Dimension is Fixed. *Journal of Econometrics*, 91, 201-226.
- Havrylyshyn, O., & Wolf, T. (1999). Determinants Of Growth in Transition Countries. *Finance and Development*, 36(2), 12.

- Im, K., Pesaran, H, Shin, Y. (2003). Testing for Unit Roots in Heterogeneous Panels. *Journal of Econometrics*, 115(1), 53-74.
- İlgin, Y. (1999). Kayıtdışı Ekonomi ve Türkiye’deki Boyutları, *DPT*, Yayın No: 2492, Uzmanlık Tezi, Ankara.
- İlgin, Y. (2002). “Kayıt Dışı Ekonomiyi Tahmin Yöntemleri ve Türkiye’de Durum”, *DPT Planlama Dergisi*, 42. Yıl Özel Sayısı, 145-155.
- IMF. (2000). Transition Economies: An IMF Perspective on Progress and Prospects https://www.imf.org/external/np/exr/ib/2000/110300.htm#P44_1861 adresinden 13 Ocak 2019 tarihinde alınmıştır.
- İşık, N. ve Acar, M. (2003). Kayıt Dışı Ekonomi: Ölçme Yöntemleri, Boyutları, Yarar ve Zararları Üzerine Bir Değerlendirme. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21, 117-136.
- İkiz, A. S. (2000). Kayıt Dışı Ekonomi ve Türkiye’de Ekonomik Büyüme Üzerine Etkileri. Yayınlanmamış Doktora Tez. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*. İzmir.
- İnançlı, S., Altıntaş, N., & İnal, V. (2016). Finansal Gelişme ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: D-8 Örneği. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(4), 36-49.
- Johnson, S., Kaufmann D. & Shleifer, A. (1997). [The Unofficial Economy in Transition](#). *Brookings Papers on Economic Activity*, 2, 159-239.
- Kalça, A. (1996). Kayıt Dışı Ekonomi’nin Bazı Makro Ekonomik Değişkenler ve Crowding Out Üzerindeki Etkileri. *Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*. Doktora Tezi. Trabzon.

- Kaleli, E. (2015). Türkiye’de Kayıt Dışı İstihdamın Vergi Gelirleri ve Ekonomi Üzerine Etkileri, *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Maliye. Yüksek Lisans Tezi*. Sivas.
- Kaliberda, A. & Kaufmann, D. (1996). Integrating the Unofficial Economy into The Dynamics of Post-Socialist Economies: A Framework of Analysis and Evidence. *The World Bank. Policy Research Working Paper*, 1, 1-39.
- Kanalıcı, A. H., Aklan, N. A. ve Çınar, M. (2016). Türkiye Ekonomisinde Ekonomik Büyüme ve İşsizlik. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 14(1), 209-226.
- Kanca, A. (2012). Türkiye’de İşsizlik ve İktisadi Büyüme Arasındaki Nedenselliğin Ampirik Bir Analizi, *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21(2), 1-18.
- Kanniainen, V., Pääkkönen, J. & Schneider, F. (2004). Fiscal and Ethical Determinants of Shadow Economy: Theory and Evidence. *Discussion Paper*, Department of Economics, Johannes Kepler Universität Linz. 1-30.
- Kanniainen, V., Pääkkönen, J. & Schneider, F. (2004). Determinants of Shadow Economy: Theory and Evidence. *Mimeo Johannes Kepler University Linz*. 1-23.
- Karagül, M. (1997). Kayıt Dışı Ekonomi ve Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonominin İncelenmesi. Yönetim ve Ekonomi. *Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3(1), 185-205.
- Karakaş, M. (2007). Yolsuzluğun Nedenleri, Etkileri ve Yolsuzlukla Mücadelede Alternatif Bir Yaklaşım Olarak Yönetişim. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Maliye Araştırma Merkezi Konferansları*, 50, 44-66.
- Karatay, Ö. (2009). Kayıt Dışı Ekonominin Ülke Ekonomisine Etkileri ve Toplumsal Maliyeti. *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi*. Sivas.

- Karataş, M. (2007). Yolsuzluğun Nedenleri, Etkileri ve Yolsuzlukla Mücadelede Alternatif Bir Yaklaşım Olarak Yönetişim. *Maliye Araştırma Merkezi Konferansları*, (50), 44-66.
- Kargı, V. ve Güven, A. (2007). Küreselleşme Sürecinde Kayıt Dışı Ekonomi. *Vergi Raporu*, 2017/2, 1-30.
- Kavalalı, M. (2005). *Avrupa Birliği'nin Genişleme Süreci: AB'nin Merkezi Doğu Avrupa ve Batı Balkan Ülkeleri ile İlişkileri*, DPT Müsteşarlığı, AB ile İlişkiler Genel Müdürlüğü Raporu, Ankara, Ekim.
- Kazgan, G. (2005). *Küreselleşme ve Ulus-Devlet Yeni Ekonomik Düzen*. (4. Baskı). İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Kesici, M. (2009). Geçiş Ekonomilerinin Dönüşüm Sürecinde Avrupa Birliği Üyeliği ve İstihdam. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, (57), 407-448.
- Kıldış, Y. (2000). Kayıt Dışı Ekonominin Ulusal-Uluslararası Boyutu ve Çözüm Önerileri. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2 (2), 1-27.
- Kılıçaslan, Ö.Ö. (2010). Kayıtdışı Ekonomi ve İktisadi Dalgalanmalar Türkiye Örneği. *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara.
- Kılıçaslan, Ö.Ö. (2010). Kayıtdışı Ekonomi ve İktisadi Dalgalanmalar Türkiye Örneği. *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara.
- Kırbaş, S. (2012). *Türkiye'de Kayıtdışı Ekonomi, Yolsuzluk, Siyasetin Finansmanı*, Ankara: Phoenix Yayınevi
- Kırcı, N. (2006). Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonominin Tahmini: Ekonometrik Bir Yaklaşım. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*. Yüksek Lisans Tezi. İzmir.

- Kızılot, Ş. ve Çomaklı Ş. E. (2004). *Vergi Kayıp ve Kaçakları ve Kayıtdışı Ekonomi İlişkisi ve Boyutlarının Mevzuat Açısından Değerlendirilmesi*, Türkiye’de Vergi Kayıp ve Kaçakları Önlenmesi Yolları, 19. Türkiye Maliye Sempozyumu, Antalya, 115-157.
- Klovland, J. T. (1984). Tax Evasion And The Demand For Currency In Norway And Sweden. Is There a Hidden Relationship? *Scandinavian Journal of Economics*, 86(4), 423–439.
- Kuehn, Z. (2014). Tax Rates, Governance, and the Informal Economy in High-Income Countries. *Economic Inquiry*, 52(1), 405–30.
- Lackó, M. (1996). *Hidden economy in East-European Countries in International Comparison*. Laxenburg: International Institute for Applied Systems Analysis (IIASA), Working Paper.
- Lazăr, D. T., Moldovan, B. A., & Pavel, A. (2008). Underground Economy’s Measurement Methods. *Transylvanian Review of Administrative Sciences*, 4(23), 43-58.
- Lemieux, T., Fortin, B. & Frechette, P. (1994). The Effect of Taxes on Labor Supply in The Underground Economy. *The American Economic Review*, 84(1), 231-254.
- Levin, A., Lin, C-F. and Chu, C-S. J. (2002), Unit Root Tests in Panel Data: Asymptotic and Finite Sample Properties. *Journal of Econometrics*, 108, 1-24.
- Lippert, O. & M. Walker (eds.) (1997). *The Underground Economy: Global Evidences of its Size and Impact*. The Frazer Institute, Vancouver, B.C.
- Loayza, N. V. (1996). The Economics of The Informal Sector: A Simple Model And Some Empirical Evidence From Latin America. *Carnegie-Rochester Conference Series on Public Policy*, 45, 129-162.

- MacAfee, K. (1980). A Glimpse of The Hidden Economy in The National Accounts. *Economic Trends*, 136, 81-87.
- Macias, J.B., Cazzavillan, G. (2010). Modeling the İnformal Economy in Mexico. A Structural Equation Approach. *The Journal of Developing Areas*, 44(1), 345-366.
- Maddala, G. S., Wu, S. (1999). A Comparative Study of Unit Root Tests with Panel Data and A New Simple Test. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 61 (S1), 631-652.
- Manolas, G., Rontos, K., Sfakianakis, G. & Vavouras, I. (2013). The Determinants of The Shadow Economy: The Case of Greece. *International Journal of Criminology and Sociological Theory*, 6(1), 1036–1047.
- Marangos, J. (2002). A Political Economy Approach to the Neoclassical Model of Transition (New Perspectives on Transition Economics: Europe). *American Journal of Economics and Sociology*, 61(1), 259–276.
- Medina, L. & Schneider, F. (2018). Shadow Economies Around the World: What Did We Learn Over the Last 20 Years? *IMF Working Paper 18/17*, Washington DC: International Monetary Fund. 1-76.
- Meriç, M., Ay, H. (2004). Küreselleşme Olgusunun Vergi Kayıp ve Kaçakları Üzerindeki Etkisi. T.C. Uludağ Üniversitesi İİBF 19. Türkiye Maliye Sempozyumu Türkiye’de Vergi Kayıp ve Kaçakları Önlenmesi Yolları, Antalya, 10- 14 Mayıs.
- Mızırak, Z. (1997). Kayıtdışı Ekonomi ve Etkileri. *Akid Bülteni*, 4, 10-11-12,
- Morris, B. (1993). Editorial Statement. *International Economic Insides*. IV. *International Statistical Yearbook*, Budapest.

Muthyoi, A. (2014). The Relationship Between İnfomal Sector Size and Economic Growth in Kenya. MST-Department of Econometrics and Statistics [24]. <http://ir.library.ku.ac.ke/handle/123456789/12310>

Neck, R., Schneider, F., & Hofreither, M. F. (1989). The Consequences of Progressive Income Taxation for The Shadow Economy: Some Theoretical Considerations. In *The Political Economy of Progressive Taxation*, 149-176.

North, D. C. (2002). *Kurumlar, Kurumsal Değişim ve Ekonomik Performans*. (Çev. Gül Çağalı Güven). İstanbul: Sabancı Üniversitesi Yayınları (Orijinal çalışmanın yayın tarihi 1990).

Ouédraogo, I. M. (2017). Governance, Corruption, and The İnfomal Economy. *Modern Economy*, 8, 256–271.

Öğünç, F. ve Yılmaz, G. (2000). Estimating the Underground Economy in Turkey. *CBRT Research Department Discussion Paper*, 15, 1-29.

Önder, İ. (1992). *Vergiye Psikolojik Direniş*, Görüş. 3, Mayıs.

Önder, İ. (2001). Kayıtdışı Ekonomi ve Vergileme. *Siyasal/Journal of Political Sciences*, (23-24), 241-254.

Özsoylu, A. F. (1996). *Türkiye’de Kayıtdışı Ekonomi*. İstanbul: Bağlam Yayıncılık.

Özsoylu, A. F. (1998). *Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonomi*. İstanbul: Bağlam Yayıncılık.

Pehlivan, Osman (2013). *Kamu Maliyesi*. Murathan Yayınevi

Pesaran, M. H. (2004). General Diagnostic Tests for Cross Section Dependence in Panels, *Cambridge Working Papers in Economics*, (435), pp. 1-41.

Pesaran, H. M. (2007). A Simple Panel Unit Root Test in the Presence of Cross Section Dependence. *Journal of Applied Econometrics*, 22, 265–312.

- Pesaran, M. H., Ullah, A. & Yamagata, T. (2008). A Bias-Adjusted LM Test of Error Cross-Section Independence, *Econometrics Journal*, (11), pp. 105-127.
- Piazolo, Daniel. (2000). Eastern Europe Between Transition and Accession: An Analysis of Reform Requirements. *Kiel Working Paper*, 991, 1-35.
- Phillips, P.C.B. ve Sul, D. (2003). Dynamic Panel Estimation and Homogeneity Testing Under Cross Section Dependence. *Econometrics Journal*, 6(1), 217-259.
- Portes, A. (1996). The Informal Economy, in: Pozo, Susan (ed.): Exploring The Underground Economy. Kalamazoo, Michigan, 147-165.
- Prokhorov, A.B. (2001). The World Unobserved Economy: Definition, Measurement and Optimality Considerations. Central Michigan University, 5-18.
- Ratner, S. (2000). The Informal Economy in Rural Community Economic Development. University of Kentucky, Department of Agricultural Economics. <https://www.uky.edu/Ag/AgEcon/pubs/tvaRatner00-03.pdf> adresinden 12 Aralık 2018 tarihinde alınmıştır.
- Razmi, M. J., Falahi, M. A. & Montazeri, S. (2013). Institutional Quality and Shadow Economy of 51 oic Member Countries. *Universal Journal of Management and Social Sciences*, 3 (2), 1-14.
- Remeikiene, R. & Gaspareniene, L. (2015). Evaluation of the Shadow Economy Influencing Factors: Lithuanian Case. Paper presented at the 9th International Conference on Business Administration, Dubai, United Arab Emirates.
- Remeikiene, R., & Gaspareniene, L. (2015). Evaluation of the Shadow Economy Influencing Factors: Comparative Analysis of the Baltic States. *Academic Journal of Interdisciplinary Studies*, 4(3 S1), 653.

- Ruge, M. (2010). Determinants and Size of the Shadow Economy – A Structural Equation Model. *Journal International Economic*, 24(4), 511-523.
- Rutkowski, J.J., Scarpetta, S., Banerji, A., O’Keefe, P. Pierre, G. & Vodopivec M. (2005). Enhancing Job Opportunities: Eastern Europe and the Former Soviet Union. The International Bank for Reconstruction and Development / The World Bank Published.
- Saraç, T. (2012). Kayıt Dışı Ekonomi ve İşsizlik İlişkisi: Türkiye Örneği (2000/1-2011/2). *Sosyoekonomi*, 18(18), 81-103.
- Sarılı, M. A. (2002). Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonominin Boyutları, Nedenleri, Etkileri ve Alınması Gereken Tedbirler. *Bankacılar Dergisi*, 41, 32-50.
- Savaşan, F. (2004). Türkiye’de Kayıtdışı Ekonomi ve Vergi Kaybı Tahminleri. *19. Türkiye Maliye Sempozyumu*, Türkiye’de Vergi Kayıp ve Kaçakları, Önlenmesi Yolları, 51-73.
- Savaşan, F. (2005). Kayıt Dışı Ekonomi ve Kalkınma. Kar M. ve Taban S. (Ed.), *İktisadi Kalkınmada Sosyal, Kültürel ve Siyasal Faktörlerin Rolü*, (s.221-267). Bursa: Ekin Kitabevi.
- Savaşan, F. (2005). Türkiye’de Kayıtdışılık. *Ekonomistler Bülteni*, 52, 28-34.
- Savaşan, F. ve Odabaş, H. (2005). Türkiye’de Vergi Kayıp ve Kaçaklarının Nedenleri Üzerine Ampirik Bir Çalışma. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 5, 1-28.
- Savaşan, F. (2014). *Türkiye’de Kayıtdışı Ekonomi*. Gelir İdaresi Başkanlığı, Sakarya Üniversitesi. 1-82.
- Savaşan, F., Yardımcıoğlu, F., ve Demir, İ. (2016). Türkiye’de Kayıtdışı Ekonomi: Zaman Serisi ve Panel Veri MIMIC Tahminleri. *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 4(2), 161-201.

Schneider, F. (1994). Measuring The Size and Development of The Shadow Economy. Can The Causes be Found and The Obstacles be Overcome? In: H. Brandstaetter and W. Güth (eds.), *In Essays on Economic Psychology*, Springer, Berlin, Heidelberg, 193-212.

Schneider, F. & Enste, D. (1999). Shadow Economies Around the World: Size, Causes and Consequences. *CESifo Working Paper Series No. 196*. <https://ssrn.com/abstract=272624> adresinden 24 Nisan 2019 tarihinde alınmıştır.

Schneider, F. (2000). Illegal Activities, But Still Value Added Ones: Size Causes and Measurement of the Shadow of Economies All Over the World. *CESifo Working Paper Series No. 305*. Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=263528> adresinden 15 Ağustos tarihinde alınmıştır.

Schneider, F. & Enste, D.H. (2000). Shadow Economies: Size, Causes, and Consequences. *Journal of Economic Literature*, 38(1), 77-114.

Schneider, F. (2002). The Size and Development of The Shadow Economies of 22 Transition and 21 OECD Countries. *IZA Discussion Paper No. 514*. Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=320083> adresinden 15 Eylül 2018 tarihinde alınmıştır.

Schneider, F., Enste, D. H. (2002). *The Shadow Economy An International Survey*, Cambridge: Cambridge University Press.

Schneider, F. (2004). Shadow Economies Around the World: What Do We Really Know? *IZA Discussion Paper No. 1043*, 1-57.

Schneider, F., Klinglmair, R. (2004). Shadow Economies Around The World: What Do We Know?. *CESIFO Working Paper*, 1167, 1.53.

- Schneider, F. (2006). Shadow Economies and Corruption All Over the World: What do we really Know?. IZA Discussion Paper No. 2315. *CESIFO Working Paper Series No. 1806*. 1-59.
- Schneider, F. & Savasan, F. (2007). DYMIMIC Estimates of The Size of Shadow Economies of Turkey and of Her Neighbouring Countries. *International Research Journal of Finance and Economics*, 9(5), 126-143.
- Schneider, F., Buehn, A. & Montenegro, C. E. (2010). Shadow Economies All Over The World: New Estimates For 162 Countries From 1999 to 2007. *The World Bank Policy Research Working Paper Series*, No.5356.
- Schneider, F., Buehn, A. & Montenegro, C. E. (2010). New Estimates for The Shadow Economies All Over The World. *International Economic Journal*, 24(4), 443-461.
- Schneider, F. (2010). The influence of public institutions on the shadow economy: An empirical investigation for OECD countries. *Review of Law & Economics*, 6(3), 441-468.
- Schneider, F. (2012). Size and Development of the Shadow Economy of 31 European and 5 Other OECD Countries from 2003 to 2012: Some New Facts. <https://www.economics.unilinz.ac.at/members/Schneider/files/publications/2012/ShadEcEurope31.pdf> adresinden 17 Mart 2019 tarihinde alınmıştır.
- Schneider, F. & Buehn, A. (2013). Estimating the Size of the Shadow Economy: Methods, Problems and Open Questions. *CESifo Working Paper Series No. 4448*. Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=2353281> adresinden 15 Eylül 2018 tarihinde alınmıştır.
- Schneider, F. (2015). Size and Development of the Shadow Economy of 31 European and 5 Other OECD Countries from 2003 to 2014: Different Developments?. *Journal of Self-Governance and Management Economics*, 3(4), 7-29.

- Schneider, F. & Buehn, A. (2018). Shadow Economy: Estimation Methods, Problems, Results and Open Questions. *Open Economics*, 1(1), 1-29.
- Schneider, F., & Williams, C. C. (2013). *The Shadow Economy*. London: The Institution of Economic Affairs.
- Selman, F. (2007). Kayıtdışı Ekonomi ve Türkiye'deki Boyutu. *Eskişehir Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*. Yüksek Lisans Tezi. Eskişehir.
- Shahab, M. R., Pajooyan, J., & Ghaffari, F. (2015). The Effect of Corruption on Shadow Economy: An Empirical Analysis Based on Panel Data. *International Journal of Business and Development Studies*, 7(1), 85-100.
- Singh, A., Jain-Chandra, S. & Mohommad, A. (2012). Inclusive Growth, Institutions and The Underground Economy. *IMF Working Papers*, 12(47), 1-11.
- Smith, P. (1994). Assessing The Size of The Underground Economy: The Canadian Statistical Perspectives. *Canadian Economic Observer*, Catalogue no: 11-010, 16-33.
- Sugözü, İ. H. (2008). Kayıt Dışı Ekonomiyi Önlemede Vergi Politikaları: 1980-2004 Türkiye Örneği. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü*. Doktora Tezi. Konya.
- Stankevičius, E., Vasiliauskaitė, A. (2014). Tax Burden Level Leverage on Size of the Shadow Economy, Cases of EU Countries 2003-2013. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 156, 548-552.
- Svejnár, J. (2002) Transition Economies: Performance and Challenges. *The Journal of Economic Perspectives*, 16 (1), 3-28.
- Svejnár, J. (2006). Strategies for Growth: Central and Eastern Europe. *Conference Paper*, University of Michigan, 205-233

- Şahin, A. (2006). Kayıt Dışı Ekonomi ve Vergi Denetimi Açısından Değerlendirilmesi – Kaydı Alınabilmesine Yönelik Öneriler. *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara.
- Şahin, A. (2009). Kayıtdışı Ekonomi ve Vergi Ahlakı Etkileşimi. *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*. Yüksek Lisans Tezi. Çanakkale.
- Şengül, S. (1997). *Bir Hurafe: Kayıt Dışı Ekonomi: Vergi Sistemi ve Vergi İdaresinin İç Yüzü*. Ankara: İmaj Yayınları.
- Şölen, E. (2017). Kayıt Dışı Ekonomide Veri ve Vergi Denetiminin Önemi, *Okan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul.
- Tanzi, V. (1980). The Underground Economy in The United States: Estimates and Implications, *Banca Nazionale del Lavoro*, 135, 427–453.
- Tanzi, V. (1983). The Underground Economy in The United States: Annual Estimates, 1930-80. *Staff Papers*, 30(2), 283-305.
- Tanzi, V. (1999). Uses and Abuses of Estimates of the Underground Economy. *The Economic Journal*, 109, 338-347.
- Tarı, R. (2011). *Ekonometri*. (Yedinci Baskı), Kocaeli: Umuttepe Yayınları.
- Tatoğlu, F. Y. (2012). *Panel Veri Ekonometrisi*. (Birinci Baskı), İstanbul: Beta Yayınevi.
- Taylor, M., Sarno, L. (1998). The Behaviour of Real Exchange Rates during the Post-Bretton Woods Period. *Journal of International Economics*, 46, 281-312.
- Temel, A. ve Şimşek, A. ve Yazıcı, K. (1994). Kayıtdışı Ekonomi Tanımı, Tespit Yöntemleri ve Türk Ekonomisindeki Büyüklüğü. *İktisat İşletme ve Finans*, 9(104), 10-33.

Torgler, B. & Schneider, F. (2007). Shadow Economy, Tax Morale, Governance and Institutional Quality: A Panel Analysis. İza Discussion Paper 2563, Institute for the Study of Labor, Bonn.

Torgler, B., & Schneider, F. (2009). The Impact of Tax Morale and Institutional Quality on The Shadow Economy. *Journal of Economic Psychology*, 30(2), 228-245.

Torgler, B., Schneider, F. & Macintyre, A. (2010). Shadow Economy, Voice and Accountability and Corruption. http://www.econ.jku.at/members/Schneider/files/publications/LatestResearch2010/Torgler_Schneider_Macintyre.pdf adresinden 20 Mart 2019 tarihinde alınmıştır.

Tunç, M. (2007). Kayıt Dışı İstihdamla Mücadelede Geliştirilen Stratejiler Uygulanan Politikalar ve Gelişmiş Ülke Örnekleri. Uzmanlık Tezi. T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü. Ankara.

Tütüncü, A. (2013). Kayıt Dışı Ekonomi ve Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonomi Boyutunun Tahmini. *Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*. Yüksek Lisans Tezi. Trabzon.

Uçan, O. & Kaçar, E. (2016). Kayıt Dışı Ekonominin Boyutu Ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği. Conference Paper. Unikop 2016.

Ulus, M. (2001). Unemployment Insurance and Underground Economy. https://scholar.google.com.tr/scholar?rlz=1C1HLDY_trTR765TR765&um=1&ie=UTF-8&lr&q=related:p3sU6zL3qTMpVM:scholar.google.com/ adresinden 24 Ekim 2018 tarihinden alınmıştır.

Us, V. (2004). *Kayıtdışı Ekonomi Tahmini Yöntem Önerisi: Türkiye Örneği*. Türkiye Ekonomi Kurumu, Tartışma Metni (No. 2004/17). 1-50.

- Ülgen, S. ve Öztürk, U. (2006). *Kayıtdışı Ekonomi ve Sürdürülebilir Büyüme (AB Yolunda Değerlendirme ve Çözüm Önerileri)*. İstanbul: Türk Sanayicileri ve İş Adamları Derneği Yayını, (TÜSİAD-T/2007-01/428).
- Van Rie, T. & Ivei, M. (2012). The European Union at Work: The European Employment Strategy from Crisis to Crisis. *Journal of Common Market Studies*, 50 (2), 335-356.
- Virta, H. (2010). The Linkage Between Corruption and Shadow Economy Size: Does Geography Matter? *International Journal of Development Issues*, 9(1), 4-24.
- Weck, H. (1983). *Schattenwirtschaft: Eine Möglichkeit zur Einschränkung der öffentlichen Verwaltung? Eine ökonomische Analyse*, Bern-Frankfurt: Finanzwissenschaftliche Schriften.
- Weishaupt, J. T. & K. Lack. (2011). The European Employment Strategy: Assessing the Status Quo. *German Policy Studies*, 7 (1), 9-44.
- Wooldridge, J. M. (2002). *Econometric Analysis of Cross Section and Panel Data*. Cambridge: MIT Press.
- Wu, D. F., & Schneider, F. (2019). Nonlinearity Between the Shadow Economy and Level of Development (No. 19/48). *IMF Working Paper Institute for Capacity Development*, 1-28.
- Yendi, İ. (2011). Kayıt Dışı Ekonominin Kurumsal Nedenlerinin Analizi. *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 3(2), 121-131.
- Yetim, S. (1999). *Türkiye’de Vergi Kaçakçılığı ve Kayıt Dışı Ekonomi*. İstanbul: Türkiye Bankalar Birliği Yayın, No:215.
- Yılmaz, G. A. (2006). *Kayıt Dışı Ekonomi ve Çözüm Yolları*. İstanbul: Mart Matbaacılık.

Yurdakul, F. (2008). Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonomi: Bir Model Denemesi. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 63(04), 205-221.

Yücel, M. (2014). Kayıt Dışı Ekonomi Bakımından Türk Vergi Sisteminin Analizi. *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*. Doktora Tezi. İstanbul

